

Sólyom Barbara

Házassági mobilitás

Háromgenerációs sváb-magyar házassági mobilitásvizsgálat

Dunabogdányban

Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

Témavezető

Mészáros József

CSc, habil. egyetemi tanár

© Sólyom Barbara

Budapesti Corvinus Egyetem
Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola

Házassági mobilitás
Háromgenerációs sváb-magyar házassági mobilitásvizsgálat
Dunabogdányban

Ph.D értekezés

Sólyom Barbara

Budapest, 2015

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	8
I. RÉSZ - A HÁZASSÁGI MOBILITÁS ELMÉLETI HÁTTERE ÉS KUTATÁSI EREDMÉNYEI.....	11
1. FEJEZET - A MOBILITÁS ÉS A HÁZASSÁGI MOBILITÁS FOGALMA 11	
1.1 A rendszerelméleti vagy strukturalista rétegződés felfogás.....	11
1.2 A behaviourista vagy interakcionista rétegződés felfogás.....	19
2. FEJEZET - A PÁRVÁLASZTÁS, A HÁZASSÁG, A CSALÁD ELMÉLETI KERETEI.....	29
2.1 A család fogalma, hagyományos családelméletek.....	29
2.2 A szerepek kombinációjának elmélete.....	36
2.3 A kockázat-társadalom elmélete.....	37
3. FEJEZET - HÁZASSÁGI MOBILITÁSVIZSÁGLATOK	38
3.1 A házassági mobilitás kutatási kereti	38
3.2 A házassági mobilitás kutatási dimenziói.....	41
3.3 A preferenciák dimenziója - társadalomgazdasági erőforrások....	42
3.4 Kulturális jellemzők.....	46
3.5 A „harmadik fél” hatása.....	48
3.5.1 A „harmadik fél” hatása.....	48
3.5.2 A csoportidentifikáció, a nemzeti- és etnikai identitás.....	51
3.6 A házassági piac.....	55
4. FEJEZET - AZ IDENTITÁSRÁSZ.....	57
4.1 Kultúraközi kommunikáció.....	57
4.2 Az identitásfrász fogalma.....	58
4.3 Az identitásfrász kialakulása és működése.....	59
5. FEJEZET – A KONTAKTUSHIPOTÉZIS.....	67
5.1 A kontaktushipotézis elméleti kerete.....	68
5.2 A kontaktushipotézis fogalma, működési feltételei.....	69
5.3 A kontaktushipotézis működése Dunabogdányban.....	70
5.3.1 Asszimiláció és kettős identitás.....	70

5.3.2	Diszkrimináció, előítéletek és sztereotípiák.....	72
5.3.3	Az oda-vissza hatás.....	75
6.	FEJEZET - A HÁZASSÁGKÖTÉSI MOZGALOM ALAKULÁSA, EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK, TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSOK.....	75
6.1	Házassági homogámia és heterogámia időbeli változásai.....	76
6.2	A házasságkötési mozgalom történelmi áttekintése.....	80
6.3	A változásokra adott magyarázatok.....	85
6.4	Élettársi kapcsolatok.....	88
6.5	A gyermekvállalási kedv.....	91
7.	FEJEZET - HÁZASSÁGI DÖNTÉSEK AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN.....	95
7.1	Élettörténeti jellemzők.....	96
7.2	Iskolai végzettség.....	98
7.3	Családi háttér.....	98
7.4	A házassági piac hatása.....	100
II.	RÉSZ - HÁROM NEMZEDÉKET ÁTFOGÓ SVÁB ÉS MAGYAR HÁZASSÁGI MOBILITÁSVIZSGÁLAT DUNABOGDÁNYBAN	103
1.	FEJEZET - MEGHATÁROZÁSOK, KUTATÁSI HIPOTÉZISEK	103
1.1	Az empirikus kutatás módszertana.....	103
1.2	Ki a sváb és ki a magyar?.....	105
2.	FEJEZET – FALUTÖRTÉNET.....	108
2.1	Történelmi áttekintés, demográfiai jellemzők.....	108
2.2	Egy sorsdöntő esemény: a kitelepítés.....	111
2.3	Nemzetiségi hovatartozás a számok tükrében.....	117
3.	FEJEZET - ETNIKAI KULTÚRA, ETNIKUMOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK – SVÁBOK ÉS MAGYAROK	123
4.	FEJEZET - VALLÁS ÉS ETNIKUM	132
5.	FEJEZET - TÁRSADALMI MOBILITÁS, ASSZIMILÁCIÓ	136
6.	FEJEZET - HÁZASSÁGI MOBILITÁS – PÁRVÁLASZTÁS, HÁZASSÁGKÖTÉS, HÁZASSÁGI PIAC.....	141
6.1	Párválasztás, házasságkötés.....	141
6.2	Vegyes házasságok.....	151

7. FEJEZET - HIPOTÉZISEK MEGERŐSÍTÉSE.....	154
ÖSSZEFOGLALÁS.....	156
KÖVETKEZTETÉSEK.....	163
IRODALOMJEGYZÉK.....	169

BEVEZETÉS

Egy ember életében a házasságkötés vagy nem kötés, a tartós együttélés vagy egyedüllét befolyásolja a gyermekvállalási terveket, a munkaerőpiaci karriert, az anyagi egzisztenciát, a további beruházásokra vonatkozó döntéseket, hat a gondolkodásmódra, értékítéletre és magára az értékrendszerre, az attitűdre, az identitásra, a jövővel kapcsolatos elképzelésekre és a mindennapi helyzetmegoldásokra, a napi életvitelre. Ezen az egyéni szinten túlmenően ösztársadalmi hatásáról is beszélhetünk, hiszen a házasság intézménye gazdasági és politikai döntéseket is befolyásol.

A disszertációban központi szerepet kap – explicit és implicit módon egyaránt - az identitás és kommunikáció kapcsolata, az identitás, mint a kommunikáció jelensége. Az identitást, egy csoporthoz tartozást kategóriaként is értelmezhetjük, és így a társadalmi kommunikáció elengedhetetlen része. Hiszen az identitás maga kommunikáció, az identitás kommunikáción keresztül fejeződik ki és a csoportok között is az identitás meghatározásakor kommunikáció megy végbe.

Disszertációm témája a társadalmi mobilitás, ezen belül a házassági mobilitás. Mint az elméleti és empirikus fejezetben is látható, **a társadalmi struktúra, a rétegződés és a rétegek közötti mobilitás nagy terjedelmű, több dimenziót átfogó kutatási terület a társadalomtudományokban. Ezek az elméletek és kutatások a házassági mobilitás területét is érintik.** Konkrétan a házassági mobilitást kevesen kutatják, még számos feltárássra váró kutatási területet kínál. Az eddigi főbb eredményeket áttekintem és lejegyzem. Ezek révén a társadalmi mobilitást, a társadalmi rétegződést jobban, mélyebben megismerhetjük. **Disszertációm**ban az eddigi házassági mobilitás-kutatásokat vettem alapul és gondoltam át egy új megközelítésben. Megnéztem, **hogya házasság révén történő társadalmi mobilitást alapvetően mely tényezők határozzák meg** és milyen új, eddig háttérben levő tényezők hatnak még rá. Ilyen erősen kiemelkedő és a társadalmi mobilitást döntően meghatározó, általában kisebb súllyal szereplő tényezőket találtam egy Pest-megyei sváb faluban¹, Dunabogdányban. Olyan tényezőket találtam, amelyek feltárássra, feldolgozásra és bemutatásra érdemesek.

---

¹ A falu időközben községi címet kapott, de mivel ez kutatásom szempontjából csupán közigazgatási elnevezésében jelent változást, ezért én továbbra is faluként határozom meg. Kutatásom empirikus

A hazai tudományos kutatások azt vizsgálják, hogy a partnerválasztásokat mi határozza meg, milyen tényezők alapján választjuk ki a sokaságból életünk párját. Egyesek szerint a partnerválasztást az ideális házastársról alkotott elképzelés vezeti. Mások az egyének szükségleteivel és alapvető jellegzetességeivel magyarázzák a párválasztási mintákat: a tulajdonságok azonosságában látják a házastárs megválasztásának okát, illetve egy másik vélemény a két fél közötti különbségeket tartja fontosnak ahhoz, hogy egy egymást jól kiegészítő pár szülessen (házassági homogámia és heterogámia). Vannak olyan megközelítések is, amelyek az esetlegesen létrejött párkapcsolatok belső fejlődésével, az egymáshoz csiszolódás folyamatával magyarázzák a házasságkötést. Én dunabogdányi empirikus kutatásomban bemutatom és elemzem több generáció vonatkozásában az etnikum, a vallás és a vagyoni helyzet együttes, összefonódott hatását a párválasztásra, a házasságra, a társadalmi mobilitásra.

Kutatásom során **módszertanilag többfajta technikát alkalmaztam**: mélyinterjúkat, narratív interjúkat és életút interjúkat készítettem és elemeztem, történelmi dokumentumokat használtam fel, statisztikai adatokat vizsgáltam, másodelemzéseket végeztem, mobilitásvizsgálatokat és társadalomtörténeti kutatásokat tekintettem át, demográfiai adatokat néztem meg és iktattam be a tanulmányba. Az empirikus kutatási részt nem bővíteném további statisztikai, demográfiai elemzésekkel, mert úgy gondolom, hogy egyrészt disszertációm kereteit ez meghaladná, másrészt a kutatásomban feltett fő kérdések megválaszolása kérdőíves módszerrel vagy egyéb kvantitatív technikával kevésbé lehetséges. Elsősorban attitűdökre, gondolkodásmódra, normákra, értékrendszerekre és érzelmi beállítódásra voltam kíváncsi, amelyeket csak mélyinterjúval, narratív interjúval vagy életút interjúval lehet feltárni.

Ezek segítségével **bemutatom és elemzem a dunabogdányi házassági mobilitást. Ezt három nemzedékre kiterjedően vizsgálom**:

1. Az 1920-1933 között születettek, ma 94-81 évesek
2. Az 1934-1953 között születettek, ma 80-61 évesek
3. Az 1954-1973 között születettek, ma 60-41 évesek

A korcsoportok kialakításának szempontjait a későbbiekben részletesen kifejtem.

---

részében interjúalanyaim is faluként említették Dunabogdányt, és mind a mai napig az utca embere is falunak hívja.

Az empirikus kutatási eredmények csak Dunabogdányra vonatkoznak, ezért a belőle leszűrt következtetések nem általános érvényességűek. Más sváb településekkel sem lehet összehasonlítani az itteni eredményeket, az eltérő falutörténet, társadalomtörténet, az eltérő társadalmi berendezkedés, a falu mindennapjait befolyásoló „többségi” társadalmi döntések, az ezek következtében kialakuló/átalakuló normák, tradíciók, mentalitás, értékvilág, érzélemvilág különbözősége miatt. Nem is törekedtem általános eredményekre, sem arra, hogy eredményeimet más faluval összevessem. Nem lehetett célom az országban található összes sváb falu feltérképezése, ez egy nagyobb volumenű, kiterjedtebb kutatás része lehet a későbbiekben. Azért választottam Dunabogdányt, mert itt a párválasztást, a házasságot meghatározó döntő tényezők – etnikum, felekezeti hovatartozás, vagyoni státusz – jól megragadhatóak, maga a házassági mobilitás és tágabban a társadalmi mobilitás egy jól megfogható jelenség.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy kutatásom során – mind az elméleti, szakirodalmi áttekintésben, mind az empirikus részben – többnyire az első házasságokat vizsgáltam, az özvegyek, elváltak helyzetét csak egy-két mondat erejéig érintem.

A fentiekből is kitűnik, hogy **a téma több tudományterületet is érint**. A dolgozat megírásához felhasználtam történelmi, társadalomtörténeti, antropológiai, néprajzi, szociológiai, pszichológiai, kommunikációtudományi fogalmakat, megközelítéseket.

A disszertáció felépítése, szerkezeti tagolása nem korcsoportonként, időbeliség szerint, hanem témakörök szerint történik. A bevezető mondatok után a témát elméleti síkon közelítem meg és a fontosabb szakirodalmi és kutatási eredményeket tekintem át. Ezt követően - a dolgozat második részében - az elméleti részhez kapcsolom dunabogdányi empirikus kutatásom és közlöm tapasztalataimat. Az adott kérdéskörben vetem össze a három különböző generáció élményeit, véleményeit sváb-magyar vonatkozásban. Végezetül összefoglalom az eredményeket és következtetéseket állapítok meg.

I. RÉSZ

A HÁZASSÁGI MOBILITÁS ELMÉLETI HÁTTERE ÉS KUTATÁSI
EREDMÉNYEI

1. FEJEZET

A MOBILITÁS ÉS A HÁZASSÁGI MOBILITÁS FOGALMA

1.1 A rendszerelméleti vagy strukturalista rétegződés felfogás

Andorka Rudolf (1997) szerint a **társadalmi mobilitással az egyén, vagy a család társadalmi helyzete változik meg**. Sorokin (1927) a társadalmi mobilitás alatt „**egyének, vagy társadalmi objektumok vagy értékek** – vagyis minden, amit emberi tevékenység alkotott vagy módosított – egyik társadalmi helyzetből egy másikba való átmenetét” érti. Társadalmi objektumok a tömegkommunikációs eszközök, a tárgyak, amik az embert körülveszik és hatnak rá, ami változik, például a rádió, az autó, a divat, a kommunizmus stb.

A társadalmi mobilitásnak **két alapvető típusa van: a horizontális és a vertikális**. Horizontális mobilitásnak vagy áthelyeződésnek nevezzük egy személy vagy társadalmi dolog átmenetét az egyik társadalmi csoportból egy hozzá hasonló szinten elhelyezkedő másikba. Ilyen lehet egyének áthelyeződése egyik vallási csoportból a másikba, vagy az egyik családból férjként vagy feleségként válás és újraházasodás következtében a másik családba, az egyik munkahelyről a hasonló foglalkozási státuszt képviselő másik munkahelyre. Ugyan így helyeződnek át társadalmi objektumok is az egyik társadalmi rétegen belül, egyik helységről, településről a másikra. Valamennyi fent említett esetben az áthelyeződés anélkül történik, hogy az egyén vagy társadalmi objektum helyzetében vertikális irányba változás történne. Andorka szerint vertikális mobilitás alatt azokat az összefüggéseket értjük, amelyek egy egyénnek (vagy társadalmi tárgynak) az egyik társadalmi rétegből a másikba való áthelyeződésének következményei.

Az áthelyeződés iránya szerint két típust különböztetünk meg: az emelkedő és a süllyedő, vagy felfelé és lefelé történő áthelyeződés. Sorokin (1993) szerint a

rétegződés természetének megfelelően leginkább a gazdasági, politikai és foglalkozási mobilitásnak vannak emelkedő és süllyedő áramlatai.

A mobilitás történhet egyénileg és csoportosan is. Egyszerre **több dimenzióban is** történhet helyzetváltoztatás, illetve a horizontális és a vertikális mobilitás egyidejűleg is hathat az egyénre vagy a csoportra. Erre példa lehet a lakóhely-változtatás, ha az egyén egy hasonló státuszú lakóhelyre költözik (horizontális mobilitás), de az ottani munkaerő-piaci viszonyok hatására magasabb foglalkozási státuszba, vagy magasabb jövedelmi kategóriába kerül (vertikális mobilitás). Ennek az ellenkezője is előfordulhat, vagyis az egyén ugyan azzal a végzettséggel magasabb beosztásba kerülhet egy másik településen, de az adott település státusza, presztízse alacsonyabb, mint az eredeti volt (pl. városból falura költözés). Tehát a társadalmi helyzetet több dimenzió mentén is meghatározhatjuk, feltérképezhetjük.

Az egyik leggyakoribb kutatási terület a különböző foglalkozások közötti változás vizsgálata, de a lakóhely, a jövedelem, az iskolai végzettség, az egyéni megbecsültség, a presztízs stb. alapján is kutatják a mobilitást. Ez a mobilitásvizsgálatokban problémaként is megfogalmazódik, ti. milyen dimenziókat, szempontokat vegyünk alapul, ha az egyén vagy csoport áthelyeződését vizsgáljuk, hisz egyidejűleg több hatás, körülmény is változhat.

Elméletileg lehetséges egy olyan rétegződött társadalom, ahol nem létezik vertikális társadalmi mobilitás. Ez azt jelenti, hogy keretében nincs emelkedés és süllyedés, tagjai között nincs cirkuláció, valamennyi egyén ahhoz a réteghez kötött, amelyben született, az egyik réteget a másiktól elválasztó hártályák áthatolhatatlanok, nincsenek olyan rések, amelyeken keresztül lehet hatolni, nincsenek olyan lépcsők, amelyek segítségével a különböző rétegekben levők eljuthatnának az egyik emeletről a másikra. **Az ilyen típusú rétegződést teljesen zártnak, merevnek, áthatolhatatlannak, nem-mobilnak tekintjük.** Ennek ellentéte, mikor a vertikális mobilitás létezik, a rétegeket egymástól elválasztó hártályák vékonyak és a tág rések megkönnyítik az egyik szintről a másikra való közlekedést. Ennél fogva - bár a társadalom épülete éppen úgy rétegződött, mint a nem-mobil társadalomé -, a különböző rétegekhez tartozók állandóan változnak, nem tartózkodnak hosszú ideig ugyanazon az emeleten és tömegesen mozognak fel s alá. **A társadalmi rétegződés e típusát nyílnak, képlékenynek, mobilnak tekintjük.** Ezek szélsőséges típusok, ezek között a rétegződés középső vagy közbülső formái léteznek.

A vertikális mobilitás valamilyen mértékig minden társadalomban működik, az egyes rétegek közötti válaszfalakban vannak olyan rések, lépcsők, **csatornák, amelyek lehetővé teszik az egyének számára a rétegek közötti felfelé vagy lefelé történő mozgást.** Sorokin (1998) szerint ezt a csatorna-funkciót többféle társadalmi intézmény is betöltheti. Ilyen a hadsereg, mint a társadalmi körforgás csatornája, amely intézmény különösen fontos szerepet játszik a fegyverkezés, az országok közötti háborúskodás vagy a polgárháborúk időszakában; az egyház, amely ezen funkcióját csak akkor tudja ellátni, amikor társadalmi jelentősége megnövekszik; az iskola intézményei formájuktól függetlenül mindig is a körforgás közvetítői voltak. Sorokin **a legfontosabb mobilitási csatornák között említi a családot, illetve a házasságot.** Az említetteken kívül léteznek egyéb, kevésbé fontos mobilitási csatornák is. Itt a legáltalánosabb, leggyakrabban használt típusokat említettem meg. Az említett intézmények valamilyen mértékben mindig is a mobilitás csatornáiként működtek, de bizonyos társadalmak bizonyos korszakaiban különösen fontos szerepet játszottak.

Az **átrétegződés kifejezést használja Kulcsár Kálmán** (1981 p.48), két fajta megközelítésben: „a társadalomban új osztályok és rétegek keletkeznek, s régiék enyésznek el, megváltozik az osztályok, rétegek egymáshoz viszonyított súlya és jelentősége, a politikai rendszerben elfoglalt helye stb. Mozdulás van azonban az egyes osztályok és rétegek között is, az egyének az egyik osztályból, rétegből a másikba kerülhetnek. Ez az utóbbi, az egyén átrétegződése a szorosabban vett mobilitás egyik formája. A másik forma a vándorlás, amely általában nem független az átrétegződéstől...” Az átrétegződést meghatározó tényezők elsősorban a gazdasági- és a politikai változások. **Többfajta átrétegződést különböztetünk meg: a strukturális mobilitásra** az jellemző, hogy az egyének egyik társadalmi rétegből a másikba való átkerülését előidéző fő tényező a foglalkozási struktúra változása (pl. az 1950-es évektől a gyors iparosítás következtében különösen erősen emelkedett a munkásosztály aránya és erősen csökkent a mezőgazdasági fizikai dolgozók száma), illetőleg az ún. differenciális termékenység. Ez utóbbin az átlagos gyermekszám rétegenkénti különbözőségét értjük; az ezzel kapcsolatos mobilitás azt jelenti, hogy a nagy gyermekszámmal jellemezhető rétegek leszármazóiknak egy részét a kisebb gyermekszámú rétegekbe bocsátják át. Magyarországon, pl. a mezőgazdasági rétegek szerepeltek a múltban is „kibocsátóként”, és a kis termékenységű szellemi rétegek befogadóként. A strukturális mobilitástól a nemzetközi irodalom megkülönbözteti az

ún. **cirkuláris mobilitást**, amelyben az egyik rétegből származók „helyet cserélnek” a más rétegekből származókkal, vagyis a pozíciók közötti cirkulálásról van szó. Ez a típusú átrétegződés nálunk a szocialista fejlődés első éveiben volt igazán jelentékeny. Az átrétegződés kutatása szempontjából nagyon jelentős a **kilépési és a belépési mobilitás** megkülönböztetése. Kilépési mobilitáson azt értjük, hogy egy adott osztályból vagy rétegből való kijutásnak milyen esélyei vannak, és a vizsgált osztályból, rétegből származottak hogyan oszlanak meg más osztályok és rétegek között. A belépési mobilitás azt fejezi ki, hogy milyen egy adott társadalmi osztály vagy réteg származási összetétele, tehát milyen más társadalmi osztályokból, rétegekből érkeztek a tagjai. Az egyéni rétegváltást az **intragenerációs és az intergenerációs mobilitás** megkülönböztetésével közelíthetjük meg. Az intragenerációs mobilitás az egy nemzedéken belüli átrétegződés. Az a mozgás tehát, amelyben az egyén saját első, előző foglalkozásához, helyzetéhez képest változtatja helyzetét, esetleg rétegét. Tipikus példa erre a munkásosztályból kiemelt vezető. Intergenerációs, nemzedékek közötti mobilitásról beszélünk, ha az egyén szüleihez képest kerül más társadalmi rétegbe. A rétegváltásnak ez az általánosabb formája.

Feltétlenül **meg kell különböztetni a házassági és a házaspári mobilitás fogalmait**. **Házaspári mobilitásról** akkor beszélünk, ha mindkét félnek változik társadalmi pozíciója, együttesen változik helyzetük. Például ha egy házaspár elköltözik a fővárosból egy kisebb városba vagy faluba, akkor ez ugyanolyan végzettség, foglalkozás mellett a foglalkozási hierarchiában felfelé mobilitást eredményezhet (leginkább az értelmiségiek körében), hisz egy kisebb településen megbecsültebbek, rangosabbak lehetnek, jövedelmük, ha nem is magasabb, de „többet érő” lehet. A települési hierarchiában azonban egyértelműen lefelé mobilitást jelent egy ilyen költözés. Ennek az ellenkezője is történhet, ez az adott település társadalmi összetételétől is függ. Ha a házaspár egyik tagja a házasságkötése révén kerül egy másik társadalmi helyzetbe és a házassága által változik meg pl. az anyagi helyzete, a presztízse, a rangja a társadalomban vagy az adott közösségben, akkor beszélhetünk **házassági mobilitásról** (Berent 1954, Hout 1982, Andorka 1991, Róbert 1991). Ezen belül is látszik a vertikális és a horizontális síkon való megkülönböztetethetőség: ha az egyén általános társadalmi státusza a házasságkötését követően megváltozik, vertikális házassági mobilitásról beszélünk; ha ugyanabban a foglalkozási, jövedelmi helyzetében maradt, de új helyen lakik vagy új, azonos státuszú állásba került, horizontálisan

változott meg társadalmi helyzete. Más nézőpontból meghatározva a **házassági mobilitást, egyrészt úgy tekintjük, mint eszközt, csatornát, amelyen keresztül a házasfelek egyikének megváltozik a társadalmi helyzete**, vagyis itt a házasság bizonyos értelemben a szimbolikus tőkeszerzés eszköze (Bourdieu 1978). **Másrészt a házassági mobilitás révén a házaspárnak együttesen is változhat a társadalomban elfoglalt helye**, ez Sorokin (1993) csoportos mobilitási altípusának felel meg. Példaként felhozhatjuk a dunabogdányi sváb közösséget (lásd a dolgozat második, empirikus kutatáson alapuló részét), ahol ha egy szegény, kőbányai, sváb munkás férfi beházasodott egy módos, gazdálkodó sváb családba, akkor ha befogadták, nemcsak a szegénység szűnt meg számára, hanem nagyobb tiszteletnek örvendett, tekintélye, szava lett a közösségben, a módos család rangjából, presztízséből neki is jutott. Ez vertikális mobilitásnak tekinthető. Ha azonban a házasfelek egyike magyar² származású, és a házassága révén „csupán” sváb közösségbe kerül, tehát etnikumváltásról van szó, akkor ez esetben horizontálisan változott az illető társadalmi helyzete. Mindkét irányú változás egyszerre is lehetséges, tehát hogy az egyén mind horizontálisan mind vertikálisan is mobilizálódik. Erre is akad példa Dunabogdányban. De nem kell ilyen szűk közösségekre utalnunk, ha példát keresünk. Gyakori jelenség – vertikális házassági mobilitás - a főnök-titkárnő, orvos-nővér, a felsőoktatásban pedig előfordul a tanár-diák házasság is. Ezekben az esetekben nyilván az alacsonyabb presztízsű fél társadalmi helyzete változik meg gyökeresen, a magasabb pozícióban levő félét legtöbbször nem változik, persze előfordulhat, hogy az ilyen házasság révén csökken az iránta tanúsított tisztelet és megbecsültség.

A házassági és házaspári mobilitás analógiájára beszélhetnénk **a családi-rokonsági keretek között értelmezhető „család-mobilitás” fogalmáról** is. Ezt a fogalmat akkor alkalmazhatnánk, ha bizonyos események hatására az egész családnak, esetleg még a szűkebb-tágabb rokonságnak is változik társadalmi pozíciója, státusza. Dunabogdányi példánál maradva a kitelepítési rendelet következtében egész családok szakadtak ki megszokott környezetükből és addigi társadalmi helyzetükből, és új, kapott „otthonukban” drasztikusan más pozícióba kerültek: nincstelenek, megvetettek, lenézettek lettek. Akik a faluban maradtak és mentesültek a kitelepítéstől, azok közül

---

² A faluban minden nem sváb származású vagy identitású egyént magyarnak hívnak. Ha fontos a valódi származása, akkor külön kihangsúlyozzák (pl. szlovák, tót), de alapjában minden nem sváb magyar. Én is ehhez tartom magam, disszertációmban is a magyar kifejezés a nem svábot jelöli. A nemzetiségiek arányát egy későbbi alfejezetben ismertetem.

sem mindenki tarthatta meg addigi társadalmi pozícióját – gondoljunk csak a falu elitjére, a módos gazdákra - ők is rosszabb helyzetbe kerültek. De nem kell feltétlenül ilyen horderejű változásra gondolnunk. A második világháború előtt a falu elite mindent megtett azért, hogy társadalmi helyzetüket, vagyonukat folyamatosan fenntartsák, megtartsák, és lehetőleg gyarapítsák is. Ezért is éltek azok a normák, elvárások, íratlan szabályok, hogy csak „maguk közül”, csak ebből a társadalmi rétegből választhattak párt a fiatalok. Ezzel egyfajta beltenyészetet hoztak létre.

A fent említett alapfogalmakra, pontosabban a **szimbolikus tőke fogalmára jó példával szolgál Bourdieu (1972)** algériai kutatása, melyben leírja, hogy a kabil paraszt hogyan tesz szert szimbolikus tőkére: a házasság a kabil parasztnál egyfelől egy gazdasági tranzakciót jelent, másfelől a csoportnak annál nagyobb haszon szerzésére van esélye, minél jelentősebb nemcsak anyagi, hanem szimbolikus vagyon felett rendelkezik, minél nagyobb „hírnév-hitelre” számíthat. Ez a hitel teszi lehetségessé, hogy az egyén – elsősorban a házasság révén – magas presztízsű szövetségeseire tegyen szert. Ezt nevezzük szimbolikus tőkének. A szimbolikus tőke tehát - mint a kulturális tőke egyik formája - a gazdasági tőke átalakított (tőkekonverzió) és álcázott formája. A házasság, ez esetben, mint eszköz jelenik meg, amely az egyén társadalmi presztízsén változtat, a nő csak tárgy, csereeszköz. Ezt a jelenséget a dunabogdányi hagyományos sváb esküvőkön is láttuk, ahol a vendégek száma, megjelenése, a vacsora gazdagsága, mennyisége, a nászajándékok, a fiatalok „összegyűjtött” pénze az adott család gazdagságát, presztízsét, tekintélyét hivatott bemutatni, az esküvő nem csak a családnak, hanem a falunak is szólt.

A fenti példában már utaltam **Bourdieu (2000) tőke típusaira**, amit fontosnak tartok egy kicsit bővebben kifejteni. **A tőke három alapvető formáját különbözteti meg: gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.** Hogy éppen melyik alakjában jelenik meg, az a felhasználási területtől illetve a transzformációs költségektől függ. Ezek a tőkék tehát átalakíthatók, konvertálhatók, és a társadalmi újratermelés, a társadalmi reprodukció a tőkék konvertálásával megy végbe. A különböző tőkefajták reprodukálhatóságuk szerint különböznek egymástól aszerint, hogy milyen könnyen ruházhatók át. A kulturális tőke átadása nagyobb titkosság mellett, nagyobb kockázattal történik, mint a gazdasági tőkéé. A kabil parasztnak példáján láthattuk, hogy a gazdasági tőke (jószág) hogyan alakul át kulturális tőkévé. Hogy az egyén (például a házassági piacon) milyen pozíciót foglal el, azt az **össztőke** határozza meg, vagyis mindegyik

tőkeforma együttesen. A **gazdasági tőke** közvetlenül pénzzé konvertálható, és főleg tulajdonjogi formában hajlamos intézményesülni. A kulturális tőke bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható, különösen az iskolai végzettségi titulusok formájában (érettségi, diploma stb.) hajlamos intézményesülni. A gazdasági tőke az összes többi tőkefajta alapja, de transzformált megjelenési formái sohasem vezethetők vissza teljesen erre a tőkére, hisz rejtett marad, álcázott. A **kulturális tőke** három formában létezhet: bensővé tett, inkorporált formában; tárgyasult állapotban; és intézményesült állapotban. A bensővé tett, inkorporált kulturális tőke testre szabott, valamilyen bensővé tételi folyamatot feltételez. Ez a tőke olyan tulajdon, amely a személyiség szilárd részévé, habitusává, tulajdonlásból tulajdonsággá válik. Az objektivált kulturális tőke kulturális javak, képek, könyvek, eszközök, gépek formájában van jelen. Ezek tulajdonjoga átruházható, de azok a képességek, melyek élvezetét vagy használatát lehetővé teszik, már nem. A kulturális javak tehát vagy anyagi elsajátítás (gazdasági tőke), vagy szimbolikus elsajátítás (inkorporált tőke) tárgyai. Az intézményesült kulturális tőke az inkorporált tőke titulusok formájában történő objektiválása. Ilyen például az iskolai végzettség, amely a kulturális kompetencia bizonyítéka, és független a személytől. A titulusok a gazdasági tőke kulturális tőkévé való átalakításából származnak, oda-vissza válthatók. Végül a **társadalmi tőkéről** a legfontosabb gondolatok: ez a tőke a kapcsolatokból fakad, ugyancsak gazdaságivá konvertálható. A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagyis olyan erőforrásokról van szó, amely egy csoporthoz való tartozáson alapulnak és ezzel az egyénnek hitelképességet kölcsönöz. A kapcsolatháló egy folyamatos intézményesítő tevékenység terméke, beruházási stratégiák terméke, amelyek olyan kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. A társadalmi tőke újratermeléséhez elengedhetetlen a kapcsolattartás, amely újra és újra megerősíti a kölcsönös elismerést. Ez persze időbe, pénzbe, vagyis gazdasági tőkébe kerül.

A fentiekben tehát láttuk, hogy **egy házasság megkötésekor több fajta tőke is jelen van, és hatnak magára a párválasztásra és a házasság megkötésére.** Ezt a későbbiekben is láthatjuk majd, a házasságkötést befolyásoló tényezőknél. Dunabogdányi példaként említhetjük, hogy a második világháború előtt ebben a faluban a „vagyon vagyonhoz házasodott”. Vagyonos, módos család gyermeke csak módos

családból származóval köthetett házasságot. Ez nem csupán a vagyon megtartása illetve gyarapítása céljából volt iratlan törvény, hanem a módos gazda egyben a falu vezetői, előjárói köréhez is tartozott.

Andorka Rudolf (1997 p.221) könyvében külön kiemeli a **házassági mobilitás fogalmát**, idézem: „Házassági mobilitás fogalma alatt azt értjük, ha valaki házasságkötésével lép át másik társadalmi helyzetbe, például egy asszisztensnő házasságot köt egy orvossal.” Nem ennyire precíz, de lényegre törő Anthony Giddens (1995) megfogalmazása, amely szerint a társadalmi mobilitás azt fejezi ki, hogy miképpen mozognak az egyének és csoportok a különböző társadalmi-gazdasági pozíciók között. Külön nem emeli ki a házassági mobilitást mint típust, de az én megítélésem szerint a társadalmi pozíció megváltozása, vagy ahogy mondja Giddens, a mozgás a társadalmi pozíciók között, a házassággal keletkezett új társadalmi pozíciót is jelentheti. Így beletartozhat a mobilitás meghatározásába a házassági mobilitás is. Szintén hasonló véleményen van Kalapács János (1987) is, aki megemlíti a házassági mobilitás fogalmát. Ahogy már az elején Sorokinnál (1964) is láttuk, a mobilitási csatorna az az út, mód, eszköz, amelynek segítségével más társadalmi helyzetbe kerülhetünk. Az egyén vagy a család a társadalom szerkezetében egy bizonyos helyzetet foglal el. Ez a helyzet befolyásolja jövedelmi helyzetét, életmódját, gondolkodását, ízlését, politikai állásfoglalását, élettartamát stb. Ha megváltozik ez a társadalmi helyzet (mobilitás), akkor az egyén/család az egyik társadalmi csoportból a másikba kerül, így ezzel az átkerüléssel megváltoznak az előbb felsoroltak is. Egy házasságkötéssel pont ilyen helyzetváltozást lehet elérni, **a házasságkötés az egyik eszköz arra, hogy megváltoztassa az egyén a helyzetét.** Értelemszerűen, csak ha két különböző társadalmi csoportból származik a két fél. Róbert Péter (1991) mobilitás kutató is használja a házassági mobilitás kifejezést, ő pontosabban fogalmaz, miszerint egy házaspár esetében a felek nem azonos osztályhelyzetből, rétegből jöttek, az egyik fél magasabb státuszba került a házasság révén, míg a másik alacsonyabba. Ez azonban **tér és időfüggő is, attól függ, hogy hol, melyik családtag státusza alapján számítják a kutatók a családi státuszt.** Az 1950-es évekig a nők társadalmi státuszát külön nem mérték, a férfiak státusza volt a meghatározó. Az empirikus kutatásokban az apa változóival variáltak, pl. az apa iskolai végzettségéből következtették ki a család kulturális státuszát, vagy az apa foglalkozásából a család gazdasági státuszát.

Tehát a **házasságok vizsgálatakor nem egyenlőtlenségi dimenziókat nézünk, hanem több, különböző dimenzióban nézzük** az egyén helyzetét a társadalomban, hogy ez a helyzet hogyan változott meg a házasság megkötésével, illetve milyen mobilitási csatornát/csatornákat használt az illető. Ezért is nehéz és bonyolult mind elméletileg, mind gyakorlatilag a mobilitást vizsgálni. Nagyon összetett problémáról van szó. Dunabogdányban például három döntő tényező van, amelyek együttesen, összefonódva határozzák meg a párválasztást: az etnikum, a vallás és a vagyoni helyzet. Ezeket, és ezek egymással illetve a házasságkötéssel való kapcsolatát a dolgozat kutatási részében fejtem ki bővebben.

Kulcsár (1981) a mobilitási csatornák között elsősorban az iskolát említi meg, de kitér a házasságra is. Vagyis ez esetben is mint mobilitási csatorna jelenik meg a házasság.

Eddig rendszerelméleti/struktúraelméleti szempontból, konfliktuselméleti megközelítésből vizsgáltam a mobilitás kérdését. Az **első generációs kutatásokat** vettem alapul, amely egyrészt egy kutatási módszer, másrészt egy elméleti keret is. Ezeknél a vizsgálatoknál csak foglalkozási kategóriákat állítottak fel és ezekbe sorolták be az embereket, a hierarchia azonban nem volt minden esetben egyértelmű. Például elgondolkodtató egy gépíró, mint egyszerű szellemi beosztású helyzete és egy magasan képzett szakmunkás helyzete. Egyértelmű akkor a besorolás, ha a szakképzett és szakképzetlen kategóriák között kell választani az egyén besorolásánál. A strukturális mobilitást egyébként a fő irányba haladó, letről felfelé mobilitásnak (Andorka 1997) is tekinthetjük, a fő iránnyal ellentétes, felülről lefelé mobilitás a cirkuláris mobilitás egyik „ágát” jelenti.

1.2 A behaviourista vagy interakcionista rétegződés felfogás

Peter M. Blau (1997) szerint **az emberek a társadalomban nem elszigetelődve élnek, hanem társulnak más emberekkel, egymáshoz kapcsolódnak.** A kapcsolódások szabályosságokat mutatnak, amelyek megkülönböztetik szerepviszonyaikat és társadalmi pozícióikat. Tehát **a pozíciókat a kapcsolatok és a szerepviszonyok alapján különböztetjük meg.** Az emberek különböző pozíciókat foglalnak el, vagy mert különböző csoportok tagjai, vagy mert státuszuk eltérő. A pozíciók és ezek viszonyai látható társadalmi kapcsolatrendszerekben nyilvánulnak meg. A társadalmi

struktúrát ezeknek a differenciált társadalmi pozícióknak és szerepviszonyoknak a struktúrái alkotják, rendszereket létrehozva. A struktúra részekből áll, és ezek a részek kapcsolatban állnak valahogy egymással. Blau szerint a struktúra a társadalmi élet megfigyelhető aspektusai. Mind a mikroszociológiai, mind a makroszociológiai megközelítések szükségesek a társadalmi struktúra tanulmányozásában. Ezek nem egymással ellentétesek, hanem egymást kiegészítő megközelítések, csak nézőpontjuk eltérő. Hisz a mikroszociológia a csoporton belüli kapcsolatokat elemzi, a makroszociológia pedig a társadalom különböző részei közötti kapcsolatokat. Az előbbi pszichológiai és társadalmi folyamatok alapján magyarázza az emberi kapcsolatokat, így mélyebb elemzésre képes, az utóbbi szélesebb területet vizsgál, egy nagyobb struktúra differenciálódását, működési mechanizmusait nézi. A két megközelítés közül azt kell választani, amelyik hasznosabb az adott probléma szempontjából. Blau makroszociológiát vizsgál, a társadalmi struktúra alkotórészeit emberek csoportjaiként vagy osztályaiként fogalmazza meg, maguk a részek tehát az embereknek a különböző csoportokban vagy rétegekben elfoglalt pozíciói. Vagyis **a társadalmi struktúra a társadalmi pozíciók közötti, különböző vonalak mentén kialakuló populáció-eloszlásokat jelent**, egyszerűbben fogalmazva, **az emberek közötti társadalmi differenciálódást**. Persze egy személy nem csak egy, hanem több pozíciót is elfoglal, pl. van foglalkozása, iskolai végzettsége, felekezethez tartozik, gazdasági és társadalmi státuszt foglal el, stb. Tehát a struktúrát különböző pozíciók többdimenziós tereként definiálhatjuk és ezek között oszlik meg a populáció.

A társadalmi pozíciók nemcsak elkülönülnek egymástól, hanem össze is kapcsolódnak, hisz e nélkül nem alkotnának koherens struktúrát. A csoportközi kapcsolatok fűzik össze és integrálják a struktúra különböző részeit, bár kétségtelen, hogy nem minden társadalmi kapcsolat integráló, de az biztos, hogy bizonyos mértékű társadalmi kapcsolódás szükséges az integrációhoz. A különböző csoportok és rétegek integrációja nemcsak funkcionális egymásrautaltságon nyugszik, hanem tényleges társadalmi interakció is szükséges hozzá. **Ezért is nevezik ezt a rétegződési felfogást interakcionista, vagy network alapú megközelítésnek**. Fontos megjegyezni, hogy a szintek között nemcsak vonzás, integráció van, hanem taszítás is, a szintek el is különülnek egymástól, megkülönböztethetők egymástól, differenciálódnak, vagyis a struktúrában ellentétes hatások is működnek, egymást kiegészítő ellentétek is hatnak.

A társadalmi mobilitás folyamatai a strukturális változásban lényegi elemet alkotnak. Blaut (1997 p.365) idézve: „a társadalmi mobilitást tág értelemben definiáljuk, hogy magába foglalja a személyek társadalmi pozíciók közötti minden mozgását, beleértve a foglalkozási mobilitás és migráció mellett a más vallásra való áttérést, a házasságot, a növekvő jövedelmet, a munkanélküliséget és a politikai kötődés változásait is.” Az egyirányú társadalmi mobilitás változtatja meg a pozíciók közötti eloszlást és így a társadalmi struktúrát is. Ehhez a pozíciók közötti csatornákra van szükség, amelyek elég eltérőek lehetnek. Tehát a társadalmi mobilitás személyeknek az egyik csoportból vagy rétegből egy másikba való átmenetét jelenti. Ezeknek a mozgásoknak a mértéke lehet mindkét irányban azonos – ami nem változtatja meg a populáció eloszlást -, vagy lehet különböző – ami megváltoztatja. Az extenzív társadalmi mobilitás megerősíti a csoporton belüli kapcsolatokat, különösen akkor, ha – akár a mobilitás, akár a kapcsolatteremtés esetében – egyenértékű az átmenet. A társadalmi kapcsolatban levő kölcsönös cserék megalapozzák a csoporton belüli kapcsolatokat ugyanúgy, ahogyan a cseremobilitás, vagyis a személyek két csoport közötti cseréje mindkét irányban (házasság, migráció vagy másféle) történő mozgás révén.

Blau szerint (1997) **a társadalom struktúráját paraméterek alapján határozzuk meg. A paraméterek olyan kritériumok, az emberek olyan attribútumai, amelyek megkülönböztetik a társadalmi pozíciókat, befolyásolják a szerepviszonyokat.** Ezek lehetnek az emberrel születettek (nem, életkor, faj stb.), vagy szerzett paraméterek (iskolai végzettség, foglalkozás, jövedelem stb.). Kétféle strukturális paraméter létezik: az egyik a nominális, a másik a graduális változó. A **nominális paraméter** éles határvonalú, alcsoportokra osztja a populációt, amelyek között nincs belülről fakadó rangsor. Ilyen például a nem, a vallás, az etnikum, a nemzetiség, a foglalkozás, a nyelv. E csoportokat az egymásmellettség jellemzi, olyan „másságok”, amelyek önmagukban nem hierarchikusak. A **graduális vagy lépcsős paraméter** folytonos változó, vagyis nem osztja éles határvonalú csoportokra a populációt, ugyanakkor a változó egyes szintjei között létezik belülről fakadó rangsor. Ezt nevezzük státuszrangsornak, vagyis mérhetőek (Angelusz 2000). Ezek közé a változók közé soroljuk például az iskolai végzettséget, a jövedelmet, a vagyont, a presztízst, az életkort, a hatalmat. **A két paramétertípus kombinálódhat** is: a nominális változó gradualizálódhat, vagyis rangsorolhatóvá válhat. A nominális változók a gyakorlatban hierarchizálódnak, más

változókkal konnotálódnak. Erre lehet példa a férfiak és a nők jövedelme közötti különbségek vizsgálata (azonos munkakörben és végzettséggel a férfiak nagyobb jövedelemhez jutnak), vagy a foglalkozási kategóriák esetében az egyszerű szellemi dolgozók és a segédmunkások közötti különbségek (ugyanaz a végzettségük, de eltérő a jövedelmük, presztízszük). A fenti **paraméterek bizonyos ellentmondásokat is tartalmaznak**. A graduális változók között szerepel például a jövedelem és az életkor is. A jövedelem olyan változó, amely nem pusztán a több és a kevesebb, hanem a kedvezőbb és a kedvezőtlenebb hierarchikus kategóriáival is jellemezhető. Ez korántsem áll fenn az életkor esetében. Az életkor nem jelent a fokozatokkal rendre javuló vagy romló hierarchikus pozíciót. Ez a példa is jelzi, hogy a nominális és a graduális paraméterek nem vagylagosak, és az utóbbiak nem azonosíthatók a társadalom vertikális fokozataival.

E helyütt megemlíteném **Blau konszolidáció-interszekció fogalompárosát** is, hiszen jelentősen kötődik kutatásunkhoz (Angelusz-Tardos 2003; Tardos-Angelusz 2007). Blau definíciója egyértelmű, szigorú, erősen operacionalizált: a két kifejezés egymás inverzei, valójában **a különböző paraméterek – nominális és graduális egyaránt - által kijelölt társadalmi térben a változók vagy pozíciók egymással való összefüggéseiről van szó**. Erős interszekció akkor áll fenn, ha az adott paraméterek függetlenek egymástól, míg a konszolidáció magas foka a változók erős összefonódását, szoros korrelációját jelzi. Olyan attribútumokról van szó, amelyek kifejezetten strukturálisak, vagyis az egyénnel közvetlen összefüggésbe nem hozhatók. **Blau a csoportközi kontaktusok problémáját a házasodási interakción keresztül ragadta meg**, kutatási terepül amerikai nagyvárosokat választott. Empirikus eredményei szerint a csoportközi házasodás gyakorisága szinte valamennyi vonatkozásban a heterogeneitással, sőt az egyenlőtlenség nagyságával, ugyanígy az interszekció fokával nőtt. Azonban kutatásában talált olyan paramétereket (például a faji hovatartozást, a nemet), amelyek azt mutatták, hogy pusztán strukturális, összetételbeli jellegzetességek nem adnak teljes magyarázatot minden társadalmi jelenségre. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a strukturális összefüggések érvényesülésének feltétele, hogy a népességben nincs konszenzus bizonyos paraméterek meghatározó szerepére vonatkozóan a csoportokon belüli és csoportközi kontaktusok szempontjából – egyszerűbben fogalmazva: nem léteznek csoportközi kontaktust korlátozó előítéletek. Egyik legfontosabb empirikus megállapítása az volt, hogy a konszolidációs összefüggések más dimenziókkal

leginkább korreláló, legfontosabb mozzanata a faji hovatartozás. Ezt azt sugallja, hogy a konszenzusok, az előítéletek, maga az értékrendszer mint kulturális tényezők alapvetően befolyásolják a strukturális tényezők hatását és a társadalmi problémák (például a konfliktusok, a deviáns esetek) tüneteinek megjelenési formáit. De Blau strukturális, társadalmi paramétereit nem csak városok közötti összehasonlításkor alkalmazhatjuk, hanem egész társadalmakat, országokat, régiókat tudunk ezekkel összehasonlítani, információkat kaphatunk egyenlőtlenségi viszonyaik kumulálódásáról és csoportszerveződéseinek jellegéről. Ilyen paraméter lehet a nem, az életkor, az etnikum, a vallási hovatartozás, a településtípus, vagy a különböző tőkefajták, a politikai hovatartozás, foglalkoztatottsági-aktivitás, lakóhely. A komparatív elemzés során azonban az egyenlőtlenség és heterogeneitás részjellemzőit is érdemes figyelembe venni. Míg a mai világban viszonylag ritka és inkább csak a periférián elhelyezkedő tradicionális társadalmakban fordul elő a magas konszolidáció/alacsony interszekció konstellációja (például az indiai kasztrendszer), a fejlett európai társadalmak közelebb állnak a magas interszekcióval jellemezhető pólushoz. Ezen belül azonban több közbülső eset is megkülönböztethető, például a skandináv országokban az egyenlőtlenség és a heterogeneitás egyaránt viszonylag alacsony, Hollandiában azonban szintén alacsony egyenlőtlenséghez nagyobb heterogeneitás társul. A keresztmetszeti komparatív elemzéseken kívül longitudinális megközelítés is lehetséges, akár generációs tényezőt is beiktathatunk a vizsgálatokba, elemzésekbe, hiszen ha tartós vagy jelentős változásról beszélünk egy társadalom vagy egy adott közösség esetében, akkor az életkori-generációs tényező struktúráképző szerepe növekvő jelentőséget kaphat. Dunabogdány esetében például érdemes lenne megnézni a társadalmi pozíciók közti kapcsolatot, például az etnikai hovatartozás, a vallás és a vagyoni státus esetében, ráadásul ezt még tovább lehetne bővíteni longitudinális síkon is, de ezzel a disszertáció keretei között nem foglalkoznék, most erre, mint a házassági mobilitás periférikus jelenségére tekintek.

Angelusz Róbert (2000) a **paramétereknek egy árnyaltabb, négy típusba sorolható felosztását dolgozta ki**: emergens változók, nominális változók, hierarchikus változók és graduális változók. Az **emergens változók** a hierarchia szempontjából a fent-lent fokozatai mentén elhelyezkedő grádicsokat képeznek. Az egyes fokozatok egyúttal éles határvonalak is (például a termelési javak tulajdona vagy a rangok fokozatai sorolhatók ebbe a típusba). A **nominális paramétereknél** hasonlóan jól kirajzolódnak a határok, de

a csoportok között csak másságokról, horizontális különbségekről beszélhetünk (például nem, vallás, etnikum). A **hierarchikus paraméterek** a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb terminusokkal jellemezhető folytonos változók, amelyek között csak külsődleges szempontok szerint, mesterségesen lehet határokat húzni (például jövedelem, vagyon, iskolázottság, hatalom). Hasonló folytonosság jellemzi **graduális változókat**, de ebben a felosztásban a gradualitás nem tartalmaz magától értetődő előnyösebb státuszokat (például életkor, gyerekszám). Ezeket a változó típusokat dunabogdányi példán is lehet szemléltetni: emergens változók a szegény kőbányai munkás és a módos gyümölcsstermesztő; nominális változók a katolikus falubeli és a református falubeli; hierarchikus paraméterek a hat elemi végzett emberek és a középiskolát végzettek; graduális változók az egy-három gyermekesek és a négy-hat gyermekes családok.

A rétegződéskutatásokban alapvető és mindig is jelen levő probléma a látens és a manifeszt funkciók jelenléte és működése (Angelusz 2000). A látencia esetében – mint már említettem – a csoportok elkülönülése, hogy ki, hova tartozik, nem egyértelmű. A manifeszt funkciók esetében jól látható a társadalmi struktúra (például a rendi társadalmak vagy a kaszt-rendszer esetében). Hogy melyik funkció működik egy adott társadalomban, azt **több tényező is befolyásolja**, ezeket csak röviden felsorolom, több tényezőről már eddig is írtam. Fontos, hogy tudományosan és anélkül is jól elhatárolható csoportok legyenek, és a tagok is be tudják sorolni magukat a csoportokba. Ha a struktúrában a graduális változók szerepe nagyobb (pl. jövedelem, hatalom, végzettség, presztízs stb.), akkor a látencia nő. A mobilitási folyamatok is befolyásolják a társadalom láthatóságát. A különböző rétegekben levők koncentrációja, rétegtudata a láthatóságot könnyíti meg. Ha az adott társadalomban nagy nyilvánosság működik, szintén a manifesztáció kerül előtérbe. Az egyértelmű státuszszignálok, státuszjelölések és státuszszimbólumok segítségével jól elkülöníthetők a csoportok, de mint már fentebb említettem, nem csak látható szignálok működnek, hanem a szocializáció révén belénk rögzültek is. Jogilag is megkülönböztethetők és elhatárolhatóak az osztályok, rétegek, de ez ritka. Minél nagyobb a státuszkonzisztencia (kikristályosodás), annál manifesztabb a társadalmi struktúra. Javítja a látást a homofília törvénye is, a heterofília az osztályokat elmossa, hisz ez esetben nagy a mobilitás a rétegek között. Az individualizáció növekedésével csökken a láthatóság, nő a látencia.

Blau (1997) a két paramétertípusa szerint **kétféle társadalmi pozíciót különböztet meg: a csoporttagságot** (horizontális differenciálódás) **és a státuszt** (vertikális

differentiálódás). Az emberek minden olyan jellemzője, amely befolyásolja szerepviszonyaikat, besorolható e két kategória egyikébe (fent bemutattam Angelusz ettől eltérő véleményét); ha a szóban forgó jellemzők kategorikusan osztályozzák az embereket, akkor a nominális kategóriákat csoportként határozzuk meg; ha rangsor szerint osztályozzák őket, akkor státuszként határozzuk meg. Tehát a csoport és a státusz fogalmát nagyon tágan definiálja Blau.

Témám szempontjából fontosnak tartom megemlíteni, hogy Blau (1973 p.370) **a társadalomban levő differenciálódás két speciális formáját határozza meg: a heterogenitást és az egyenlőtlenséget.** „A heterogenitás vagy horizontális differenciálódás a populáció egy nominális paraméter szerinti csoportok közötti megoszlását jelenti.” Dunabogdány esetében ez a sváb/nem sváb, svábul beszélő/svábul nem beszélő, bogdányi/nem bogdányi eredetű megoszlást jelenti. „Az egyenlőtlenség vagy vertikális differenciálódás egy lépcsős paraméter szerinti státuszmegoszlásra utal”. Az egyenlőtlenség (státusz csoport különbözőség vagy vertikális differenciálódás) és a heterogenitás (a csoporttagság különbözősége vagy horizontális differenciálódás) egymástól függetlenül változhat, és különböző kombinációkban fordulhat elő. Bogdányban például a sváb módos gazda/nem sváb szegény kőbányász esetén. (Itt is látunk egy gradualizálódást, a sváb etnikum mint nominális paraméter gradualizálódik, hisz ha valaki Dunabogdányban, - főleg a második világháború előtt - nem sváb, az nemcsak etnikai különbözőséget jelentett a valóságban, hanem jövedelmi, végzettségi, vagyoni, rangbéli, hatalmi különbséget is.) A heterogenitásból az igazságtalanság és a társadalmi szükségszerűség miatt lesz egyenlőtlenség, vagyis a horizontális differenciálódás vertikális differenciálódássá válik, státuszcsoport különbségek lesznek. Ezen kívül, **a heterogenitás és az egyenlőtlenség egymást kiegészítő ellentétek** is, vagyis az egyénnek vagy csoportnak az egyik egyenlőtlenségi dimenzióban magas a státusza, a másikban alacsony. Például a kis fizetésű kőbányásznak van földje, a magasabb fizetésűnek nincs földje; a svábsághoz tartozás magas státuszt jelent a faluban (kulturális tőke), de sokan közülük napszámosok, szegények (gazdasági tőke), ennek ellentéte a magyar származású kisiparos, kiskereskedő.

Az interakcionista, network-os rétegződési felfogások képviselői közül **Nan Lin** (1987) nevét említem még meg, aki **a makro- és mikrostrukturális nézőpontokat ötvözi egymással és a strukturális kérdést összekapcsolja a cselekvés elmélettel.** **A társadalom makrostrukturális szintjén három elvet, tételt állít fel:** az első a legtöbb

társadalomban levő **hierarchikus elrendeződés**, vagyis az emberek a társadalmi erőforrások alapján hierarchikus rendszerben helyezkednek el és az erőforrások elosztása egyenlőtlen. A második elv a **konzisztencia elve**, amely szerint a társadalmi pozíciók és az erőforrások között megfelelés van, vagyis aki egy erőforrás terén magas pozícióban van, az valószínűleg más erőforrás terén is abban lesz. A harmadik, a **társadalom piramis szerveződése** arra utal, hogy a létrejövő hierarchikus rétegződés piramisszerűen alakul ki. Nem minden szerkezet piramis formájú, a társadalmi struktúra alakulóban van, eltolódik egy másfajta tagozódás felé. Ami a **mikrostruktúrát** illeti, Nan Lin **két feltételezéssel él az interakciókat és a cselekvéelméleteket illetően**. A **homofilikus interakció** elve szerint az interakciók az alsó társadalmi szinteken a legelterjedtebbek, és minél közelebb és hasonlóbb két pozíció, annál valószínűbb az interakció a pozícióban levő egyének között. A társadalmi cselekvésekkel kapcsolatban két hajtóerőt feltételez, amely magyarázatot adhat a legtöbb egyéni cselekvésre: törekvés az értékes erőforrások megtartására (expresszív cselekedet), és törekvés az értékes erőforrások megszerzésére (instrumentális cselekedet). Ahhoz, hogy erőforrásokat szerezzen az egyén, más erőforrásszinttel kell kapcsolatba kerülnie, ezt gyenge kötésekkel tudja elérni, alkalmi, futó kapcsolatokkal, ellentétben az erős kötésű kapcsolatokkal, amelyenek a baráti és családi kapcsolatok. A gyenge kötést (hídpilléreket) a közbülső vagy felsőbb szinten elhelyezkedők biztosítják, és a **heterofilikus interakciókat** az alacsonyabb szinten elhelyezkedők kezdeményezik a magasabb pozíciókat elfoglalókkal szemben. Erre az elvre is találunk példát Dunabogdányban: a második világháború előtti elit (pl. kocsmatulajdonosok, gazdag gyümölcs-nagykereskedők, vezető értelmiségiek) egyfajta klánt alkottak, szegény rétegekkel nemigen érintkeztek, csak egymás között házasodtak (beltenyészet), sokszor még a gyerekeknek is megtiltották a „nem magunkfajtaival” játszást és barátkozást. Ugyanez volt jellemző a szegény kőbányászokra is.

A társadalmi erőforrások és a státuszjelzés kapcsolatát tekintve Nan Lin **három hipotézist állított fel**: a társadalmi erőforrások, a pozíciók erejének és a kötések erejének hipotézisét. A **társadalmi erőforrás hipotézis** szerint a jobb társadalmi erőforrás sikeresebb instrumentális cselekedetet eredményez (pl. jobb munkát találnak azok, akik olyanokkal vannak kapcsolatban, akik jobb erőforrásokat biztosíthatnak). A **pozíciók erejének hipotézise** szerint minél magasabb a társadalmi pozíció, annál jobb erőforráshoz jut az illető. Ez örökségi hatást feltételez. A **kötések erejének hipotézise**

azt állítja, hogy a gyenge kötésektől is függ, hogy milyen erőforrásaink vannak. Ez tehát az egyéni cselekedetek szükségességét hangsúlyozza.

Korábban már kifejtettem Blau és Angelusz strukturális paraméterekkel kapcsolatos véleményét, most **Nan Lin által meghatározott paramétereket** említem és azok hogyan befolyásolják a pozicionális hatást és a kötéshatást. **A hierarchikus struktúra négy fő paraméterrel írható le:** a hierarchia szintjeinek számával (szintdifferenciál); a hierarchiában helyet foglalók eloszlásával az egyes szintek között (méretdifferenciál); a rendelkezésre álló erőforrások eloszlásával a szintek között (erőforrásdifferenciál). Röviden jellemezve: a **szintdifferenciál** megmutatja, hogy a társadalmi hierarchiában hány szint található, hány réteg alkotja a struktúrát. Ha kevés a szintek száma, akkor merev társadalomról beszélünk, ahol erős a pozíciós hatás, nagy az egyenlőtlenség, kevés az interakció, kevés a gyenge kötés. Ha sok szint van (nagy szintdifferenciál), akkor a szintek közel állnak egymáshoz, a gyenge kötések elve inkább érvényesül, könnyű a szintek közötti kommunikáció, könnyű az átjárhatóság (mobilitás), az egyenlőtlenség csökken. Tehát a szintek száma és a pozicionális hatás között negatív a kapcsolat, a szintek száma és a kötéshatás között pedig pozitív kapcsolat érvényesül. Ha egy társadalomban kicsi a **méretdifferenciál**, akkor a fokokon közel azonos számú személy található. Ilyenkor a heterofilikus interakciókra nagy lehetőség nyílik, egyenlők az esélyek a státuszjelésre, vagyis nagy kötéshatásról beszélünk. Ha nagy a méretdifferenciál egy társadalomban, vagyis szintenként eltérő számú egyén található (az egyik szinten sok ember található, a másikon pedig kevés), akkor ez gátolja a szintek közötti kapcsolatot, a magasabb szinten lévők az ugyanazon szinten levőkkel lépnek interakcióba (homofilikus kapcsolat), kicsi a kötéshatás. Az erőforrások eloszlása a szintek között eltérőek, az **erőforrásdifferencia** alulról felfelé nő. Ha egyenlő az erőforrások eloszlása (kis differenciál), akkor könnyű az érintkezés a szintek között, nagy kötéshatást tapasztalunk, ellenkező esetben (egyenlőtlen erőforrás eloszlásnál) nehéz a mobilitás. Minél nagyobb a erőforrásdifferenciál, annál fontosabb a pozíció a státuszjelésben.

Luhmann (1987) rendszerelmélete szerint a társadalom nem egyének halmaza, hanem egy zártkörű kommunikációs folyamat. A társadalmi rendszer alapkategóriájaként tekint a kommunikációra. Luhmann kommunikáció fogalma az információ, a közlés és a megértés mozzanatainak kölcsönös egymásra vonatkoztatásával állítható elő. Vagyis a kommunikáció úgy jön létre, hogy három

szelekció-fajta (információ, közlés és megértés) szintézist alkotnak. Minden szociális rendszer kommunikáció által jött létre és azáltal is tartható fenn. Az így létrejött és fenntartott szociális rendszerek az interakció (a jelenlévők között), az organizáció (munkamegosztás) és maga a társadalom, ami a kommunikációk összességét jelenti. Szerinte a kommunikációs folyamatok önteremtő kölcsönhatásai biztosítják a társadalmi rendszer kialakulását és fennmaradását. Talcott Parsonsszal ellentétben nem elméleti analitikai társadalomelméletet dolgozott ki, hanem az empirikusan is megragadható részrendszereket kívánta leírni. Nem a társadalmi differenciálódás mélysége növekedett, hanem a differenciálódás jellege alakult át. Vizsgálatai középpontjába a modern társadalmak funkcionális alrendszerének strukturális megfigyelése került. Luhmann elméletében a kommunikáció olyan központi műveletté vált, amely a modern társadalmak részrendszerei keletkezésének alapja. A luhmanni elmélet sok szempontból vitatható, de a kommunikáció konstruáló szerepére vonatkozó felfogásának inkább a követői, mint a kritikusai vannak többségben.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a társadalmi mobilitást strukturális kényszerek és egyéni cselekedetek együttesen befolyásolják. A mobilitás biztosítja a makro- és mikrostruktúra közötti kapcsolatot. A struktúrát homofilikus és heterofilikus kapcsolatok alkotják. A társadalmi erőforrások az összekötők az egyéni cselekedetek és a struktúra között. Az erőforrások megszerzéséhez és megtartásához azonban kötésekre van szükség. Maga a társadalmi hierarchia, a hierarchikus rendszer azért jött létre, hogy az erőforrások ellenőrzését és kezelését lehetővé tegye.

Az eddigiekben bemutattam, hogy a társadalmi rétegződés és mobilitás kapcsán kétféle megközelítés a domináns: a hagyományos strukturalista-funkcionalista, vagy a konfliktus elméletek csoportjába tartozó megközelítések, illetve a két irányzat szintézisére törekvő interakcionista, behaviourista struktúrafelfogáson alapuló megközelítés. Abban mindkét felfogás egyetért, hogy a házasság szimbolikus tőke, és hogy a különböző tőke fajták egymásra átválthatók (tőkekonverzió).

2. FEJEZET

A PÁRVÁLASZTÁS, A HÁZASSÁG, A CSALÁD ELMÉLETI KERETEI

2.1 A család fogalma, hagyományos családelméletek

A házassági mobilitás hazai és nemzetközi, e tudományterületet meghatározó, főbb vizsgálatainak áttekintése és elemzése előtt ki kell térnünk a család fogalmának meghatározására, értelmezésére (Cseh-Szombathy 1979). **A család definíciók több változatáról is beszélhetünk**, hiszen a család sokféle megnyilvánulása, belső szerkezete, a társadalomban elfoglalt pozíciója szerint többféle szempontból vizsgálható, és maguknak a definícióknak az értéke is attól függ, hogy az adott kutatást mennyiben segítik elő. Éppen ezért a definíciókat nem tudjuk egymáshoz viszonyítottan értékelni, rangsorolni, csak az állapítható meg, hogy a család valamely jellegzetességének tisztázásakor melyik definíció alkalmazása a legelőnyösebb.

A 19-20. század elején elsősorban **a család működésének jogi szabályozásait és a családi élet formális megnyilvánulásait** tárgyalták.

Ezzel szemben jött létre az a megközelítés, mely **a család legfontosabb jellemzőjének az interakciót tartja, a családtagok közötti állandó érintkezést, kommunikációt.** Ezt a meghatározást Ernest W. **Burgess** alkalmazta először még 1926-ban (1926; 1928), létrehozván az **ún. interakcionista iskolát.** Ő a korábbi elképzelésekkel ellentétben azt kívánta kifejezni, hogy a család élő, változó, fejlődő jelenség. A családtagok közötti interakció állandó, mely ha véget ér, akkor megszűnik a család is. Az interakció tartalma és jellege viszont változhat. Az **interakcionista családmeghatározásban kulcsfogalom a szerep.** Burgess hangoztatta, hogy a családi élet legfőbb problémájának azt a küzdelmet tekinti, amely a tagok között szerepükről alkotott elképzeléseik érvényesítése érdekében folyik. Azonban ez az interakcionista elképzelés gyenge lábakon áll ha azt nézzük, hogy tulajdonképpen minden társadalmi csoport egymással interakcióban álló személyekből tevődik össze, ezért ez a család definíció nem segít abban, hogy a családot megkülönböztessük a többi csoporttól. Éppen ezért Burgess továbbfejlesztette elméletét, pontosította definícióját, így család fogalmába az interakcióban álló személyeket, az interakció helyét és környezetét is figyelembe vette. Az ebben a szemléletben végzett kutatásokban azonban a család és a családot körülvevő

társadalom közti kapcsolat vizsgálata háttérbe szorult, ritkán foglalkoztak ilyen megközelítésekkel. A kutatók elsősorban a családok belső interakcióiból igyekeztek magyarázatot adni kérdéseikre. A legjelentősebb ilyen kutató volt Waller (1938), aki a családra, mint az interakciók többé-kevésbé zárt rendszerére tekintet. Elismeri, hogy néha ugyan szükség van arra, hogy egy családban a történéseket külső változók segítségével magyarázzák, de mégis, e történések többnyire más családi eseményekkel értelmezhetőek.

A legelterjedtebb családszociológiai iskola a strukturalista-funkcionalista iskola, melynek kiemelkedő alakja **Talcott Parsons** volt (1964; Cseh-Szombathy 1979; Bukodi 2004). **Ő a családra, mint társadalmi alrendszerre tekintett** abból a szempontból, hogy a családi kapcsolatok, családi interakciók nem esetlegesek, hanem összefüggnek egymással, és a családtagok egymáshoz való viszonyából vezethetők le. A családtagok családon belüli pozíciójukból adódó elvárásokkal rendelkeznek, ezek az elvárások rendszert alkotnak és meghatározzák a család működését. A család túlélése szempontjából **a nemi szerepek specializációját hangsúlyozta.** A család olyan elsődleges csoport, amely legszűkebben egy férfi és egy nő, valamint leszármazottaik tartós együttélését jelenti. A leszármazottakhoz fűződő vérségi köteléken alapszik, ám rendszert is jelent, amelynek terjedelmét és tartalmát a társadalmi környezet határozza meg. Szűkebb, ha csak az egyik szülő él együtt nem házas gyermekekkel, tágabb, ha kettőnél több generáció él együtt. Vagyis Parsons rendszerelmélete nem csak a családot vizsgálja, hanem figyelembe veszi a család kapcsolatait is a társadalom egészével illetve más intézményeivel, és vizsgálja az egyes családtagok személyisége és a család közötti kapcsolatot is. Ahogy Cseh-Szombathy László írta (1979 p.15): „A strukturalista-funkcionális iskola ezt úgy fogalmazta meg, hogy a család nem független rendszer, hanem úgy kell felfogni, mint az egész társadalmat alkotó rendszer alrendszerét; kapcsolatban áll eközben a társadalom más alrendszerével és az őt alkotó családtagok személyiségrendszerével”. Éppen ezért azt kell vizsgálni, hogy a család milyen funkciókat lát el az adott társadalomban és a családtagok életében. A házasság sikere azon múlik, hogy a férj és feleség szerepei, képességei megfelelően kiegészítik-e egymást. **Az egész felfogás számára a funkció a kulcsfogalom, hiszen a funkció biztosítja a kapcsolatot a rendszerek között, a funkció révén maradnak fenn és egyensúlyban a rendszerek.** Ennek értelmében a család lényege a reprodukciós funkció, a gyermekek szocializáló funkciója és a családtagokat érintő feszültségoldó

funkció. A vizsgálatoknak arra kell fókuszálniuk, hogy ezek a funkciók milyen formában, milyen mértékben működnek és látják el „feladatukat”. Például abban az esetben, ha a feleség a munkaerőpiac aktív szereplőjévé válik, esetleg magasabb foglalkozási és/vagy jövedelmi pozícióba kerül mint a férje, akkor a családi egyensúly felborulhat, hiszen egy ilyen helyzet a két házastárs közötti versenyhez vezethet. Ezért – ahogy Parsons mondaná – egy partnert kereső férfi számára az a legésszerűbb megoldás, ha olyan nőt választ házastársául, akinek előbbi pozíciói rosszabbak, mint az övé, ugyanakkor képes a megfelelő érzelmi, kulturális háttérrel biztosítani a családnak és a háztartást is el tudja látni. A feleség szempontjából is egy ilyen megoldás a legracionálisabb, hiszen az ő érdeke is a családi nyereségfüggvény maximalizálását diktálja. Így tulajdonképpen heterogén munkaerőpiaci helyzetről beszélhetünk – eltérő tulajdonságok kicserélése -, és az iskolázottság, képzettség és a származás vonatkozásában pedig homogámiáról – „hasonló a hasonlóhoz” -, így tudják biztosítani a maximumot.

A hatvanas-hetvenes években **továbbgondolva Parsonst** (Bukodi 2004) a kutatók - például N. W. Bell, E. F. Vogel - **a családot, mint nyitott rendszert értelmezték, melynek alapvető sajátossága a más rendszerekkel fenntartott kapcsolat.** Így a funkciókat tekintve a reprodukív-szocializáló funkción kívül a család megértéséhez szükségesnek tartották a gazdasági, a politikai és a közösségi funkciók vizsgálatát is. **A házassági homogenitás elméletét és a komplementaritás elméletét ötvözte Goode** (1964), miszerint a párválasztás első szakaszában a partnerek közötti hasonlóságnak van nagyobb szerepe, míg később a komplementaritás követelményeinek való megfelelés lesz meghatározó a kapcsolatban, annak tartósságában. Ez az elképzelés már nem csak a felek személyiségére vonatkoztatható, hanem társadalmi jellemzőikre is. Vagyis, egy házasság akkor működik a legjobban, ha a házastársak feladatai, munkái egymás komplementerei, a férj az „instrumentális” (munkaerőpiachoz, létfenntartáshoz kapcsolódó), a feleség az „expresszív” (a megfelelő érzelmi harmóniát megteremtő, kulturális háttérrel biztosító) szerepekért felelős. Ami a származást illeti, a férfiaknál inkább a gazdasági potenciált jeleníti meg, míg a nőknél az „örökölt” kulturális klímát. Ebben az értelemben tehát a partnerek közötti pozitív homogámia képviseli a legkedvezőbb megoldást mindkét fél szempontjából, hiszen ily módon minőségileg különböző jelentésű „jártasságok” cserélődnek ki egymással. Ezt **klasszikus csereelméletnek** is nevezik (Jacobs-Furstenberg 1986), amelyben tehát a hangsúly a

munkáknak, a feladatoknak a családon/háztartáson belüli lehető legteljesebb specializációján van. A cserefolyamat tulajdonképpen „házassági alknak” is felfogható, amelyben a férfiak a munkaerő-piaci, foglalkozási státuszukat és a nők egyéb vonzerejüket – fizikai vonzerejüket, származásukat, kulturális aktivitásukat – „bocsátják áruba.” Közgazdasági értelemben, vagyis a gazdasági verseny vagy **erőforrás-maximalizáló elméletek** szerint ez azt jelenti, hogy a származás tekintetében az a legkedvezőbb megoldás, ha a két fél pozitívan házasodik, még pedig azért, mert így növelhetik leginkább az általuk alkotott háztartás jövőbeni produktivitását. Ha mindkét potenciális partner kedvező származási háttérrel rendelkezik, akkor házasságkötésük után, az otthonról hozott „kombinált” erőforrások lényegesen kedvezőbben alakíthatják a házaspár közös karrierjét, mint nagyon eltérő szülői családok esetében. Ez a várható „multiplikatív” hatás arra ösztönzi a házasulandókat, hogy származásukat illetően magukhoz hasonló párt keressenek, olyat, akinek a státusza semmiképpen sem rosszabb, mint az övék, ily módon biztosítva mind a háztartás egésze, mind a háztartást alkotó személyek „nyereségfüggvényének” maximumát. Ezt pozitív származási homogámiának nevezzük. Egy korábbi bogdányi példát itt is meg lehet említeni, ti. azt, hogy a sváb elit csak egymás között házasodott, ezzel maximalizálva és stabilizálva nemcsak gazdasági, hanem kulturális, társadalmi nyereségét is.

Robert F. Winch (1955; 1963) a családot jellemző funkciók legátfogóbb rendszerezését adta. Ő is a partnerek közötti különbségekben vélte megtalálni a házasságok létrejöttének az okát. Az ún. **komplementáris szükségletek elméletével** fogalmazta meg lényegi mondanivalóját, miszerint **a házasulandók alapvető célja annak a partnernek a megtalálása, akitől szükségleteik maximális kielégítését várhatja.** Vagyis a partnerek közötti komplementer, egymást kiegészítő, illetve helyettesítő szerepmegosztásra hívja fel a figyelmet Erre pedig egy olyan fél a legalkalmasabb, akinek saját szükségletei különböznek a párt kereső igényeitől és kívánalmaitól. Így a felek szükségletei vagy teljesen eltérőek lesznek egymástól, vagy ugyanazon igény és szükséglet az egyik félnél erősebben jelen van, a másikuknál gyengébben. **Winch öt alapvető funkciót sorolt fel, amely funkciók ellátásával járul hozzá a család a társadalmi rendszer fennmaradásához és a családtagok szükségleteinek kielégítéséhez.** A leglényegesebb a reprodukciós funkció az utánpótlás biztosításával és a halhatatlanság iránti vágy kielégítésével. A gazdasági funkció a családtagok társadalmi munkamegosztásban való részvételében és a fogyasztás

biztosításában fejeződik ki. A politikai funkció Winch értelmezésében a konfliktusok megoldását, a családon belüli rendfenntartást és alkalmazkodást biztosítja. A szocializáló- és nevelő funkció a társadalmi szerepek betöltésére készít elő illetve a gyerekeket felkészíti a társadalomba való beilleszkedésre. Végül az ötödik funkció a vallás, mely a társadalmi kontrollt segíti elő, az egyén szempontjából pedig a krízisek, a szorongások elviselésére és kezelésére készít fel. A strukturalista-funkcionalista szemlélet szerint a fent részletezett **funkciók időtől és helytől függetlenül minden társadalomban azonosak**. Különbség a korok és társadalmak között abban van, hogy az egyes funkciókat a társadalom alrendszerei eltérő mértékben látják el. Például a modern családok, az ún. nukleáris családok (házaspár és gyerekei) lényegesen kevesebb funkciót látnak el, mint a múlt századbeli családok. A komplementaritás elméletének működését az akkori empirikus kutatások nem támasztották alá, nem sikerült verifikálni, így ismét egyre inkább a homogámia gondolata került előtérbe a párválasztás személyiségben rejlő okainak magyarázatánál.

Kritikaként fogalmazhatjuk meg a strukturális-funkcionális családkonceptióval szemben, hogy a család belső dinamikájával nem foglalkoztak, a család fejlődését nem vették figyelembe, a családot mint passzív alrendszert kezelték. Ráadásul több kutató is próbálta igazolni az elméleteket, azok helyességét, de kevés sikerrel.

Az 1960-as években egyre több családszociológiai kutatás alkalmazta a **család azon meghatározását, amely a család állandó fejlődését, változását hangsúlyozta**. Ennek a koncepciónak kialakítása **R. Hill (1958) nevéhez fűződik és nézetét fejlődésszemléletű megközelítésnek hívjuk**. Ő is a családra, mint rendszerre tekint, mégpedig az interakciók részlegesen zárt, félig autonóm rendszerére, azonban a változásokat a családon belüli eseményekkel kapcsolja össze, a rendszernek nem a külső kapcsolatait tekinti a legfontosabbnak, hanem a családon belüli alrendszerek összefonódását. Ha ezen alrendszereknél változás következik be, akkor ez a többi alrendszer és az egész rendszer módosulását okozza, hiszen a rendszerek kölcsönösen függenek egymástól. Mindez a családon belüli pozíciók és szerepek átalakulásában fejeződik ki. Hill elmélete tehát az interakcionista elképzelés és a strukturalista felfogás lényegi elemeinek kiemelése. **Kulcsszava a családi életciklus fogalma** (Hill-Rodgers 1964), szerinte **az életciklusok változása a családok fejlődésének és átalakulásának legfőbb oka**. Hill konkrétan 8 életciklust különböztetett meg 3 változó figyelembe vételével: az új házaspár családja; csecsemős gyerekes család; bölcsődés-óvodás

gyereket nevelők családja; iskolás gyerek családja; serdülőgyerekes család; felnövekvő gyermeket kibocsátó család; magukra maradt, de még aktív szülők családja; magukra maradt inaktív szülők családja. Az életciklust vizsgáló kutatók egyik csoportja a családi életciklus valamelyik konkrét szakaszát vizsgálja és ennek az adott szakasznak a jellegzetességeit próbálja feltárni, a másik csoportba tartozó kutatások a család egész életciklusát elemzik. A fejlődési családkoncepció **alkalmas a generációk közötti összehasonlító vizsgálatok céljaira is**, mint azt Hill is tette munkatársaival (1970): három generáció foglalkozási karrierjével, gazdálkodásával és életmódjával foglalkozó vizsgálatában az összehasonlításokat a különböző generációkhoz tartozó családoknál az azonos életciklus-szakaszokra vonatkoztatva végezték el, és így váltak igazán világossá, hogy a történelmi fejlődéssel milyen változások következtek be a családi életben. Én is ilyen jellegű kutatást végeztem Dunabogdányban, ennek részleteit dolgozatom második részében írom le.

A házassággal, a párválasztással kapcsolatban **közgazdasági megközelítések** is feltűntek, már a hetvenes években. Ezek az írások szintén a **partnerek közötti komplementer szerepmegosztásra hívják fel a figyelmet, közgazdasági fogalmakkal és képletekkel próbálják bizonyítani** a házasságból származó előnyök és a partnerek jellemzői közötti negatív vagy pozitív kapcsolat fontosságát (Becker 1974). E szemlélet követőinek feltételezése, hogy ha a család bármely tagja úgy dönt, hogy elhelyezkedik a munkaerőpiacon, és dönt arról, hogy a munkaerőpiacon belül hol helyezkedik el, milyen pozícióban és feltételekkel illetve körülmények között, akkor ezt a döntését a többi háztartástag különböző jellemzőinek – életkor, iskolázottság, képzettség – függvényében teszi. Vagyis a döntések a családtagok egymástól való függésén, egymásra utaltságán alapulnak. Becker szerint két ember között csak akkor lesz házasság, ha ez a kapcsolat mindkettőjük számára nyereséggel jár. Ez a nyereség vagy haszon megvásárolható javak és szolgáltatások, emberi célok, aktivitás, és lelki haszon. Ennek a nyereségnek nagyobbak kell lennie, mintha egyedül maradnának, különben nem házasodnak. Viszont ha házasodnak, akkor választásaikat illetően nagyon racionális mintát követnek: jellemzőik kiegészítésére törekednek. A munkaerőpiachoz kapcsolódó jellemzőiket tekintve negatívan, heterogámul házasodnak (sztereotipikusan: kenyérkereső férfi és a háztartást ellátó és irányító nő), a származást és a kulturális jegyeket és jellemzőket tekintve pedig pozitívan házasodnak. **Ennek a mechanizmusnak a kulcsszava az emberi tőke**, a nők és a férfiak eltérő emberítőke-

befektetés és felhalmozás profilja: míg a férfiak születésük óta, már a szocializáció révén a hagyományos családi munkamegosztásra, az ő részükről munkaerőpiaci szerepvállalásra készülnek, addig a nők a család, az otthon megteremtésére, a gyerekek felnevelésére fókuszálnak.

A fent ismertetett **tradicionális családelméletek a jelentős és gyors társadalmi változások miatt egyre inkább labilis talajon állnak**. Az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes évekhez képest az iskolázottsági szint jelentősen emelkedett, a munkaerőpiaci, foglalkozási struktúra átalakult, a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök is megváltoztak és jelenleg is változnak. Már Becker is látja (Blossfeld 1995; 2001a; 2001b; Becker 1991) az empirikus kutatások legújabb eredményeit: a legtöbb nyugati társadalomban a legfiatalabbak korcsoportjában a férfiak és a nők képzettségi szintje között nincs különbség; a nők között megemelkedett a képzett szellemi foglalkozásuk aránya, ez azzal jár, hogy több időt töltenek az iskolapadban, több időt töltenek munkával, magasan képzettek, ebből következően javult munkaerőpiaci pozíciójuk és jövedelmük. Ezeknek a változásoknak a hatásaként és következményeként Becker a család hanyatlását jósolja. Feltételezése szerint a nők házassági kedve csökkenni fog, a házasság számukra már nem lesz szükségszerű, hiszen önálló egzisztenciát tudnak maguknak teremteni; a hagyományos családi munkamegosztás felborul, amit a férfiak nem szívesen fogadnak el, így már nem érdekük magasan képzett nőt választani; a gazdasági és szellemi függetlenség növelni fogja a válások számát; a gyermekvállalás a nők számára „kölséggként” merül fel, mert a gyerekekkel töltött idő munkaidőt, energiát, karrierlehetőséget vesz el tőlük, így a szülési kedv esni fog, a gyerekszám csökkenni. Becker hipotéziseit azonban csak részben erősítik meg a legújabb kutatások (Blossfeld 2010; 2012; 2014): a magasan képzett nők megházasodnak, csak később mint eddig, a korábbiaknál későbbre halasztják házasságkötésüket; a válások gyakorisága az országok válással kapcsolatos attitűdjétől és nem a nők függetlenségétől függ, vagyis attól, hogy mennyire tradicionális vagy modern az adott társadalom felfogása a családdal illetve válással kapcsolatban; a gyermekek száma valóban csökken, de ez az elhalasztott gyerekvállalással függ össze, nem pedig a nők karrierlehetőségének növekedésével, a „gyereket nem akarással”. De ez a döntés is nagyban függ az adott társadalom kultúrájától és társadalmi-gazdasági struktúrájától. Becker elméletében egy kis ellentmondást találunk. Ugyanis a nők magas képzettségének lehet következménye a lefelé házasodó férfiak és felfelé házasodó nők arányának csökkenése is, hiszen

mindenki maximalizálni szeretné nyereségét, a lehető legjobb minőségű párt megtalálni. De a nők magas képzettségének az is elképzelhető következménye, hogy a férfiak mégiscsak az alacsonyabb minőségű nőket keresik, hogy a tradicionális családmódel, a tradicionális munkamegosztás fennmaradjon. Vagyis egymásnak ellentmondó hipotézisekhez juthatunk a párválasztási minták változását illetően.

2.2 A szerepek kombinációjának elmélete

A klasszikus közgazdaságtani érvelés szerint azzal, hogy a nők iskolázottsága és ennek következtében munkaerőpiaci pozíciójuk és karrierlehetőségük növekszik, csökken a házasság haszna, visszaesik a házassági hajlandóság. **Oppenheimer** (1997; 2003) azonban nem így gondolja, szerinte **a nemi szerepeket kell átfogalmaznunk, újraértelmeznünk**. Mégpedig azért, mert: egyrészt a nőket jó foglalkozási pozíciójuk, kedvező jövedelmi helyzetük éppen hogy vonzóvá teszi, mint potenciális partner. Hiszen ha egy családban két fő keres, akkor sokkal jobb életszínvonalat tudnak biztosítani maguknak és gyerekeiknek, anyagi biztonságban, stabil egzisztenciában tudnak élni. Ezért mindenképp érdemes házasságot kötni és azt megtartani. Másrészt az ún. kétkeresős családmódel nemcsak anyagi biztonságot nyújt, hanem ösztönzően hat a házastársak egyéni karrierkilátásaira is, hisz szellemileg is motiválják egymást a magasabb pozíciók felé. Bizonyítottan a magasabban képzett és jobb munkaerőpiaci pozícióban levő fél felfelé húzza a másikat. A házastársak olyan társadalmi tőkéhez, kapcsolatrendszerhez, információhoz, lehetőségekhez juttathatják egymást, ami a felek egyéni sikerét és pozícióját növeli, és amelyeket az egyén egyedül, a „saját erejéből” nem tudna elérni. Harmadrészt a házasság a mentális egészséget is biztosítja, fenntartja, probléma esetén segít a helyreállításban (Tringer 2000). Vagyis a partnert keresőknek az az érdekük, hogy a saját erőforrásaikhoz képest a lehető legjobb kilátásokkal rendelkező partnert keressék meg és kössenek vele házasságot. Minél idősebb a házasságkötő személy, annál határozottabb, kiforrottabb képe van saját magáról, saját maga társadalmi jellemzőiről és elvárásairól a potenciális partnert illetően. Vagyis az életkor emelkedésével elvileg nő a házasságkötés valószínűsége. Azonban az életkor emelkedésével hátráltathatja a választást és csökkentheti az igényeket és elvárásokat a házassági piac kereslete-kínálata, valamint a biológiai korlátokat is számításba kell venni. Mindez azt jelenti, hogy **a nem házasságok arányának növekedése csak**

látszólagos, nem gyengül a házasság mint társadalmi intézmény, a házasságok megkötődnek, csak az életpálya későbbi szakaszában, ezért **halasztott házasságkötésről beszélhetünk**. Ezek így összességében átlagos szintre emelik a házasságkötési arányszámot.

A nemi szerepek kombinációjának elmélete, ez a megközelítési mód alátámasztja a házassági homogámia elvét, trendként erősödését jelzi, mert e szerint a felfogás szerint a hierarchia - képzettségi-, jövedelmi-, munkaerőpiaci hierarchia - tetején lévőknek az a cél, hogy egymás közül válasszanak. Az alacsonyabb szinteken levők is szeretnének magasabb státuszú egyénnel házasságot kötni, de ez a magasabb státuszúaknak nem érdeke, őket nem választják, nem tudnak olyan vonzó jellemzőket felmutatni, amiért őket választanák, így az alacsonyabb státuszúak a maguk szintjén válogatnak és házasodnak. Így mindkét szinten homogámiáról beszélhetünk (Kalmijn 1998).

Összefoglalásul kiemelhetjük, hogy míg a klasszikus közgazdasági magyarázat szerint minél képzetesebb egy nő, annál kisebb eséllyel fog megházasodni, hisz önálló és független, addig a szerepkombinációs megközelítés ennek ellenkezőjét mondja: minél képzetesebb egy nő, annál vonzóbb potenciális partner.

2.3 A kockázat-társadalom elmélete

A kockázat-társadalom vagy rizikó-társadalom fogalma **Ulrich Beck (2003) nevéhez kötődik, elméletének középpontjában a modernizáció következményeinek feltárása, megmagyarázása áll**. Beck kockázat-társadalom elmélete a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig Nyugat-Németországban végbement jelentős és gyors ütemű változások következtében megjelenő újszerű társadalmi problémákra való reakció nyomán keletkezett. Három dimenzió mentén vizsgálja a gazdasági és társadalmi változásokat: a globalizáció, a kockázat és a bizalom. Ezen elmélet szerint témánk szempontjából a következőkre lehet számítani:

1. Az élettársi együttélések száma emelkedni fog a házasságok rovására. Főleg azokban a csoportokban, amelyek leginkább ki vannak téve „kockázatnak”, például az iskolázatlanok, képzetlenek, a munkaerőpiacról kiszorulóak, az alkalmi munkákból élők, közmunkások és más, területileg és kulturálisan hátrányos csoportokban élők esetében.

2. Az életútval, így a párválasztással kapcsolatos döntések egyre bizonytalanabbak lesznek, hiszen ma már rengeteg döntési és viselkedési alternatíva van, egyre nehezebb dönteni a sok opció közül, és ráadásul a kimenetek is bizonytalanok. Magához a döntéshez szükséges információk is számosak és bizonytalan forrásúak. Ezek miatt a párkapcsolat kialakításának szakasza is elhúzódik, nehezebben döntenek a házasság mellett és egyre gyakrabban más együttélési forma mellett, mert ezek jobban összeegyeztethetők a bizonytalan életszakasszal.

3. A hagyományok és társadalmi normák, elvárások egyre gyengébbek, egyre erőtlenebbek, egyre kevésbé akadályozzák meg a párkapcsolatok felbomlását, ezért a modern társadalmakban a különélések és válások számának növekedése várható.

4. A nemi szerepek elmosódnak/összemosódnak, a nemek egyenlőbbek lesznek, ezért várható, hogy nő a párkapcsolati homogámia iskolázottságban, munkaerőpiaci pozícióban és foglalkozási státuszban.

Hogy ezek a hipotézisek mennyire állják meg a helyüket, azt a továbbiakban látni fogjuk.

3. FEJEZET

HÁZASSÁGI MOBILITÁSVIZSGÁLATOK

3.1 A házassági mobilitás kutatási keretei

A házassági döntéseket, mintákat elemezve a kutatók olyan kérdésekre keresnek választ, mint a) milyen mértékben „hajlamosak” a különböző származású, iskolázottságú, foglalkozási státuszú potenciális férjek, feleségek arra, hogy hasonló társadalmi paraméterekkel rendelkező partnereket válasszanak; b) vajon változnak-e ezek a házassági minták az életútban; c) van-e valamilyen különbség a különböző történeti időszakok partnerszelekciós mechanizmusai között; d) eltérnek-e egymástól a férfiak és nők párválasztási preferenciái; e) miként befolyásolja a házassági piac összetétele a partnerszelekciós preferenciákat?

Felmerül a kérdés, hogy vajon **milyen tényezők határozzák meg, hogy ki, mikor és kivel házasodik, vagy éppen ellenkezőleg, ki, mikor és kivel nem házasodik** (Bukodi 2000a; 2000b; 2002; 2004; Cseh-Szombathy 1979). Az elméleteket négy csoportba sorolhatjuk az alapján, hogy a **partnerválasztásokat mi határozza meg**. Az első csoportba tartozók szerint, a partnerválasztást az ideális házastársról alkotott elképzelés vezeti. A második és a harmadik csoportba sorolható elméletek az egyének szükségleteivel és alapvető jellegzetességeivel magyarázzák a párválasztási mintákat. Amíg azonban az egyik megközelítés a tulajdonságok azonosságában látja a házastárs megválasztásának okát, addig a másik a két fél közötti különbségeket tartja fontosnak ahhoz, hogy egy egymást jól kiegészítő pár szülessen. A negyedik csoportba azok az elméletek tartoznak, amelyek az esetlegesen létrejött párkapcsolatok belső fejlődésével, az egymáshoz csiszolódás folyamatával magyarázzák a házasságkötést.

A párválasztási, partnerszelekciós minták **kutatása két keretbe illeszkedik**. A szakirodalom szigorúan elválasztja egymástól a **házassági hajlandóság** és a **házassági heterogámia/homogámia** vizsgálatát. Az egyik megközelítés a párválasztást döntési sorozatként, folyamatként fogja fel, amelyben először a párkapcsolat-teremtésről születik döntés, amelyet azután a megfelelő partner kiválasztása követ. A párkapcsolat-teremtésre és időzítésére vonatkozó döntés elemzése az egyén gazdasági-társadalmi jellemzőinek, származásának, értékeinek, preferenciáinak és a házassági piac összetételének a figyelembevételével történik. Ennek a döntési folyamatnak kétféle kimenetele lehetséges: nem házasodás, halasztás, illetve maga a partnerkapcsolat. Ezt követően azonban már csak azokra fókuszálnak a kutatások, akik a házasságkötés, illetve más együttélési forma kialakítása mellett döntöttek. A partner kiválasztását szintén az egyéni jellemzők, a családi háttér, a preferenciák és a piac összetétele befolyásolja; tehát ezen változók mentén történhet a „ki, kivel házasodik és a ki, kivel nem házasodik” problémakör vizsgálata. A párválasztási mintákkal foglalkozó szakirodalom nagy része ebbe a kutatási keretbe illeszkedik.

A **házasság**, mint **mobilitás társadalomtípusonként** nagyon eltérő elvek szerint valósul meg: a feudalizmusban inkább társadalmi reprodukciós csatorna, később elvileg lehet a mobilitás eszköze is, de a legtöbb esetben itt is ki lehet mutatni a társadalmi reprodukciós funkciót, csak ez már sokkal rejtettebb módon megy végbe. Erről ír **Bourdieu** (1998), aki szerint a **reprodukciós mechanizmusok burkolt módon** a fennálló férfiuralom újratermelését szolgálják, más megfogalmazásban, a férfiuralom,

vagy a társadalmi egyenlőtlenség egy olyan struktúra, amely a reprodukció struktúráját úgy alakítja, hogy magát a **társadalmi egyenlőtlenséget** fönntartsa, **újratermelje**. Valamennyi termékenységi, házassági, nevelési, gazdasági, utódlási stratégia az öröklött hatalmak és kiváltságok újratermelését, továbbszármaztatását célozza. A modernizációval egyidejűleg egy egyenlőtlenség-centrikus szervezettségű társadalom jött létre, amit úgy tüntetünk fel, mintha ez természet adta felosztás lenne a nemek között. A társadalmi berendezkedés, mint jelképes gép működik az alapjául szolgáló férfiuralom megerősítésén: a munka szexuális felosztását jelenti, a tér felosztását jelenti és időbeosztást is. Ennek a „társadalmi nemnek” előfeltétele bizonyos eltérések kidomborítása és bizonyos hasonlóságok elhomályosítása. Vagyis a társadalmi helyzet bevésődik, melyeket a munkamegosztás, a közösségi- és magánrítusok, a normák bevett rendje közvetít. A tárgyi és társadalmi berendezkedés szabályai kötelezően diktálják kinek mi a dolga, kinek hol a helye, kinek hogyan kell viselkednie, kinek milyen elvárásoknak kell megfelelnie. Mindannyian ebbe születünk bele, ebben élünk, ezt a képet tesszük magunkévá, nemcsak a termelő tevékenységében, hanem a habitusban is rögzül. Tehát tudattalan mechanizmusok biztosítják az egyenlőtlenség újratermelődését.

A **habitus fogalmát többféleképpen definiálhatjuk** (Bourdieu 1975). Egy csoport jellemző gyakorlatainak és ideológiáinak alkotóelve, csoportra jellemző motivációk rendszere, egy objektív struktúra bensővé tétele, elhivatottság, „társadalmi hajlamok rendszere”. Mindennapi viselkedésként, napi beállítódásként is meghatározhatjuk, amely társadalmi csoporthoz és/vagy egyénhez kötött. Sémaként is felfoghatjuk (kognitív séma), hétköznapi osztályozási rendszerként, amely a napi eligazodásban segít. A habitus testbe épült dolog, „második természetünk”, strukturálja az egész testet, testen keresztül fejezi ki az objektív világot. A lehetséges jövőt is tartalmazza, öntudatlan konformitást biztosít a jövővel kapcsolatban, nem reflexív tudás, nem racionális célkövetés. A társadalmi egyenlőtlenség újratermelésében a társadalmi intézmények is „segítenek”: intézmények, családok, egyház, iskola, állam. Egy testbe épült társadalmi törvényről van szó, amely az élet minden területére kihat. Erre jó példaként szolgál a bogdányi zárt sváb közösség, ahol a tradícióknak, a normáknak, a sváb mentalitásnak, a vallásnak stb., tehát mindannak, ami a zártságot biztosítja, elsődleges szerepe van a mindennapokban, az egyén és a közösség életében.

3.2 A házassági mobilitás kutatási dimenziói

A **partnerválasztási mechanizmusok vizsgálatakor három dimenziót kell figyelembe venni** (Bukodi 2002; 2004). Az első azokra a preferenciákra, elvárásokra vonatkozik, amelyeket a házastársat kereső személy megfogalmaz potenciális partnerével kapcsolatban. A második dimenzió az úgynevezett „harmadik fél” hatása, amely annak a társadalmi csoportnak a viselkedését befolyásoló szerepét takarja, amelybe a házasulandó egyén tartozik. A harmadik vizsgálati dimenzió pedig a házassági piac, ahol a hajadon nők és a nőtlen férfiak, illetve az elváltak és az özvegyek partnereiket keresik. A **preferenciák dimenziójában** a házasodni vágyó férfiak és nők egyrészt „bemutatják” saját erőforrásaikat, amelyek alapján vonzóvá válhatnak, mint potenciális partnerek. Másrészt értékelik az ellenkező neműek különböző tulajdonságait, amelyek alapján kiválasztják jövendőbelijüket. A bemutatandó és értékelendő tulajdonságok sokfélék lehetnek, a társadalmi rétegződéssel foglalkozó szociológia azonban elsősorban a különböző gazdasági, kulturális erőforrásokra – származás, iskolai végzettség, foglalkozási státusz, anyagi helyzet – koncentrál. A későbbiekben még részletesen kitérek erre a témakörre. **A második dimenzió a „harmadik fél hatása”**. „Harmadik félként” nagyon különböző nagyságú és a kapcsolati hálót, köteléket tekintve különböző szorosságú csoportok funkcionálhatnak; ide tartoznak az etnikai közösségek, a vallási felekezetek éppúgy, mint maga a szülői család. **A harmadik dimenzió a házassági piac**, amely demográfiai szempontból az éppen aktuális, potenciális házasfeleket adó keresleti-kínálati oldalt mutatja be.

A különböző társadalmi csoportok tagjai közötti **házasságot** a rétegződéssel foglalkozó kutatók **a társadalom nyitottsága**, illetve **zárttsága egyik indikátorának** tartják. Vagyis, a házassági minták vizsgálata a rétegződési folyamatok integráns részét alkotja (Cseh-Szombathy 1991; Bukodi 2000b). A szakirodalom arra keresi a választ, hogy vajon hogyan formálódnak, alakulnak a különböző csoportok közötti határok, milyenek a mobilitási esélyek, a társadalmi helyzet megváltozásának lehetősége, ezeknek a lehetőségeknek a széleskörűsége? Vajon a különböző származású, a különböző rétegekhez, a különböző etnikumokhoz, vallásokhoz, iskolai végzettségűekhez stb. tartozó egyének közötti házasság mennyire gyakori? **A házassági homogámia és heterogámia** (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasodás) fogalmait használja a szakirodalom. Ha a felek réteghelyzete nem okoz problémát, konfliktust a párválasztásban, a házasságkötésben, ha átjárhatók a különböző

rétegek, akkor nyitott társadalomról beszélünk. Ha azonban a származás, iskolai végzettség, házassági minta befolyásolja, vagy esetleg determinálja, hogy ki kivel házasodhat, akkor ez az adott társadalom zártságára utal. Természetesen a két véglet között fokozatok találhatók. A házassági homogámia/heterogámia elméleti szempontjaira, valamint a struktúra láthatóságára vonatkozóan jó példa a későbbiekben részletesen kifejtett dunabogdányi kutatásom is.

3.3 A preferenciák dimenziója - társadalomgazdasági erőforrások

A társadalomgazdasági erőforrások azok a javak, amik a család jóllétét biztosítják. A család minden tagja hozzájárul ezen javak növeléséhez, használatához, az egyes tagok, házasfelek gazdasági státusza növeli a másik fél státuszát is. Ebből következően a házasság előtt állók oly módon próbálják gazdasági pozíciójukat kedvezőbbé tenni, hogy a lehető legvonzóbb társadalomgazdasági erőforrásokkal rendelkező partnert keresik és kötnek vele házasságot. Ennek eredményeként a legvonzóbb tulajdonságokkal, a legtöbb erőforrással bíró potenciális partnerek egymást fogják választani, a kevésbé kedvező pozícióban levők vagy nem házasodnak meg, vagy elhalasztják házasságkötésüket kedvezőbb helyzetre, vagy egymást választják, növelve ezzel a homogámiát az alsóbb társadalmi rétegekben. Egy házassági versenyről beszélünk, aminek körülményei, mechanizmusai, résztvevői időszakról időszakra változnak és alapvetően a nők szerepével és ennek a szerepnek az átalakulásával függnek össze. A nők egyre hatékonyabban tudnak hozzájárulni a család anyagi-gazdasági fejlődéséhez. Képzettségük, foglalkozási státuszuk, a munkaerőpiacban betöltött szerepük növeli jövedelemszerzési potenciáljukat. Társadalomgazdasági erőforrásaik ma már ugyan olyan fontos szerephez jutnak a házassági alkufolyamat során, mint a férfiakéi. Humán és gazdasági tőkéjük a férj sikerességéhez is hozzájárul és kedvet ébreszt a többi nőben is, hogy erősítsék társadalomgazdasági erőforrásaikat és ezzel jobb pozícióba kerüljenek a házassági alkufolyamatban (Davis 1984).

Mint később, a házassági mozgalom alakulásánál látni fogjuk, **a nyolcvanas évektől fokozatosan csökken a házasságkötések gyakorisága, és ezzel párhuzamosan emelkedik az első házasságkötéskori életkor is.** Erre a jelenségre – ami a modern társadalmak mindegyikében megtalálható – több típusú magyarázatot is találunk (Bukodi 2000a; 2004). A **közgazdaságtani jellegű magyarázat** a nők egyre növekvő

gazdasági-egzisztenciális függetlenségével érvel. A közgazdasági családelmélet szerint a házastársak között a különböző típusú „tudások”, javak, szolgáltatások cseréje zajlik, mégpedig az úgynevezett komparatív előnyök – hátrányok mechanizmusán keresztül. Nagyon leegyszerűsítve: a férfiak inkább anyagi tőkével, a nők inkább kulturális tőkével járulnak hozzá a család sikeres működéséhez. Azonban a nők fokozódó munkaerőpiaci részvétele, emelkedő iskolai végzettségük a házassági hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Számukra a házasság egyre kevésbé jelent „szükségszerűséget”, hisz saját erőforrásaikra is tudnak már támaszkodni, valamint fokozódó karrierorientáltságuk megsértheti a családi munkamegosztás egyensúlyi kereteit és a háztartás hatékony működését. Az ilyen típusú házasság a férfiaknak sem „érdeke”. Mindez együtt a házassági magatartás megváltozását, a házasságkötések számának csökkenését eredményezi. Egy **másik magyarázat a modernizációval** próbálja indokolni a házasságkötési hajlandóság visszaesését. A gazdasági fejlődés, a modernizáció hatására (magasabb jövedelmek, új munka- és karrierlehetőségek, egyéni célok és érdekek változása, mindezzel a hagyományos együttélési formák, a család mint intézmény felbomlasztása) az értékekben, a gondolkodásmódban, a kulturális mintákban változások következnek be, amelyek a szocializáción keresztül átöröklődnek a következő nemzedékre. Ők ezekre a változásokra demográfiai magatartásuk megváltoztatásával válaszolhatnak. Az **oppenheimeri „karrier-nyitás” elmélet** az ellenkező nézeten van. E szerint a jó foglalkozási pozíció, a kedvező kereseti potenciál éppen hogy vonzóvá teszi a nőket, mint lehetséges partnereket. Ezáltal a család nagyobb anyagi stabilitással bírhat, valamint a házastársak egymást is ösztönözhetik a saját, vagy jobb karrier kialakításában. Így mind a hajadonoknak, mind a nőtleneknek érdekük, hogy megtalálják a saját erőforrásaikhoz mérten legjobb gazdasági kilátásokkal rendelkező partnert. Ehhez azonban várniuk kell, hogy a lehető legjobb házastársat válasszák maguknak. Ez tulajdonképpen egy halasztott házasság.

Minden eddigi családalapítással kapcsolatos kutatás alapvető megállapítása volt, hogy a **házasságkötés életkori eloszlása egy fordított U görbét** követ. Vagyis, bizonyos életkorig dinamikusan emelkedik a házassági gyakoriság, majd maximumát elérve, folyamatosan visszaesik. **A szakirodalom kétféle magyarázatot kínál fel erre a jelenségre.** Az első szerint a házasságkötés egy társadalmi diffúziós folyamat. Ez azt jelenti, hogy a már házasok valamiféle társadalmi nyomást gyakorolnak a még nem házas fiatalokra annak érdekében, hogy azok a megfelelőnek tartott életkor elérésével

családot alapítsanak. Minél idősebbek a potenciális házasulandók, annál nagyobb ez a nyomás. Ugyanakkor, az életkor emelkedésével csökken a partnertalálás valószínűsége, hiszen egyre kevesebb az ellenkező nemű szabad fél a házassági piacon. Itt tehát két ellentétes folyamat működik – növekvő társadalmi nyomás és csökkenő esélyek -, aminek eredményeként a házasságkötés életkori eloszlása egy fordított U-görbét formáz.

A házassági döntések vizsgálatakor **az életkor mellett más élettörténeti jellemzők** figyelembe vétele is fontos lehet (Bukodi 2000; 2002b). Az azonos életkorú egyének életpályájuk előrehaladottságát tekintve nagyon különböző pontokon tarthatnak. A modern társadalmakban, **az iskolai képzésben való részvétel az egyik leglényegesebb akadály a házasságkötésben**. Az eddigi kutatások mindegyike egyértelműen bizonyítja, hogy a nappali tagozatos iskolába járás negatív hatással van a házasságkötés valószínűségére, nemtől függetlenül. Ennek magyarázata a családi szerepek és az oktatásban való részvétel összeegyeztetésének nehézsége, úgy is mondhatjuk, hogy az iskolarendszertől való kilépés a családalapítás egyfajta előfeltétele.

A **származási erőforrások, vagyis a szülői család erőforrásai lényegesen befolyásolják a házasodási hajlandóságot és a házasságkötés időzítését**. A származás és a házasságkötés közötti kapcsolatot **három komponens** eredőjének tekintjük (Bukodi 2000b). Az első komponens az egyének házassággal kapcsolatos **attitűd**jeivel, várakozásaival kapcsolatos, amelyek lényegesen befolyásolják a nőknek, illetve a férfiaknak azon vélekedését, hogy mikor érzik magukat házaságra „érettnek”. A második komponens a származást, mint **gazdasági-társadalmi erőforrást** veszi figyelembe. Nyilvánvaló, hogy a szülői család jövedelmi, anyagi helyzete, gazdasági stratégiái, kulturális értékei növelhetik, illetve csökkenhetnek valakinek, mint lehetséges házasfélnek az „értékét”. A harmadik tényező magával a **párválasztási folyamattal** függ össze. Itt azokat a származás specifikus különbségeket kell kiemelni, amelyek befolyásolják a férfiak és nők iskolai- és foglalkozási karrierút-választásait, ezzel strukturálva az egyéni életutat és a házassági „piacot”.

A **szülői háttér házassági mintákat befolyásoló szerepe a nemzedékek közötti mobilitás hatásán keresztül is** tetten érhető (Bukodi 2001). A családon belüli mobilitás már önmagában is növelheti különböző „teljesítményfaktoron” – például az iskolázottságon – alapuló házassági heterogámiát. Az intergenerációs szempontból

mobil személyek nemcsak a saját jelenlegi társadalmi pozíciójukban lévő egyénekkal „hajlamosak” kapcsolatot fenntartani és házasságot kötni, hanem a származási csoportjukhoz tartozókkal is, akikkel közös kulturális, világnézeti alapokon osztoznak. Vagyis, a „felfelé” mozgó fiatalok esetében van esély a „lefelé” házasodásra, hiszen az elért magasabb státusz ellenére kulturális klímájuk, társadalmi beágyazottságuk, kapcsolataik – részben – származási rétegükhöz kapcsolja őket. Ugyan ez lehet a másik oldalon is, a „lefelé” mobilak esetében is: itt éppen hogy „felfelé” házasodást várhatunk, hisz a kedvező anyagi és/vagy kulturális családi háttér a házassági piacon „kompenzálhatja” a rosszabb saját „teljesítményt”. Mindennek az ellenkezője is fennáll és megmagyarázható: eszerint éppen az intergenerációs szempontból „felfelé” mobilok között a legvalószínűbb a homogám, illetve a „felfelé” házasodás. Ez a minta abból adódhat, hogy az iskolázottsági, társadalmi hierarchián felfelé lépők új státuszukat a házassággal is „megerősítik”, vagyis partnereiket úgy választják, hogy azok pozíciója legalább az övékkel megegyező legyen.

Azonban a házassági piacra lépőknek nemcsak helyettesítő, kicserélhető tulajdonságaik vannak, hanem egymást kiegészítők is. Ezek közül az egyik az előbbieken említett származás, a másik az **iskolázottság**. A magyar karriermobilitási adatokon végzett elemzésekből az derül ki, hogy a házastársak iskolázottsága, képzettsége lényeges befolyással bír az egyének munkaerőpiaci sikerességére (Bukodi 2000a). Függetlenül a saját erőforrásoktól, minél képzetlenebb a partner, annál nagyobb a valószínűsége a foglalkozási hierarchiában való előrelépésnek, és annál magasabb pozícióba kerül a „házassági versenyben”. Ebből viszont az következik, hogy a nőtlen férfiaknak és a hajadon nőknek a lehető legképzettebb házastárs felkutatása az érdekük. Az iskolai hierarchia legtetején a „pozitív” házassági homogámia hipotézise fennáll. A kevésbé képzettek számára nyilvánvalóan a felfelé házasodás volna a leoptimalisabb megoldás, mert így tudnák leginkább „kompenzálni” saját iskolázottsági hátrányukat. Azonban ők maguk – éppen alacsony iskolai végzettségükből következően – nem túlzottan vonzó partnerek, hiszen nem tudnak felmutatni semmi olyan „jelet”, amely jövőbeni munkaerőpiaci sikerességük záloga lehetne. Így azok, akik nem rendelkeznek piacképes iskolai végzettséggel, „kénytelenek” egymás között házasodni, és ez **„pozitív” homogámiát** eredményez a képzettségi hierarchia alján is. Ma már – körülbelül a hetvenes évektől kezdődően – Dunabogdányban is a „diploma diplomához házasodik” jelensége gyakoribb.

Ha a **foglalkozási hierarchiát** vesszük alapul, és ennek hatását nézzük a házasságkötésre, akkor azt látjuk, hogy a magas státuszú nőtlen férfiak, illetve hajadon nők kapják a legtöbb házassági felkérést, hiszen ők a legvonzóbb partnerek (Bukodi 2004). Emellett náluk a legvalószínűbb, hogy saját házassági ajánlataik elfogadást nyernek, megint csak kedvező munkaerőpiaci pozíciójukból következően. Vagyis, a foglalkozási hierarchia tetején lévőknel egyrészt nagyobb magának a házasságkötésnek a valószínűsége, mint a kevésbé előnyös státuszúaknál; másrészt az esetek többségében egymást választják házastársul. Mindez „pozitív” homogámiát eredményez a foglalkozási struktúra legkedvezőbb pozícióiban. Ugyanakkor **„pozitív” homogámiát** találunk a foglalkozási hierarchia másik végén, a legrosszabb státuszúaknál is. Ami abból következik, hogy az ide tartozó férfiak és nők „egymáshoz ragadnak”, mivel egyikük sem tud felkínálni vonzó karrierkilátásokat. Ezt a szelekciót „vertikális kizárásnak” nevezik, mert az alacsony státuszú csoportok nem azért homogámok, mert nem keresik a házasodás lehetőségét a magasabb pozíciókban lévőkkel, hanem azért, mert ki vannak zárva az ilyen típusú házasságokból, előnytelen munkaerőpiaci, foglalkozási kilátásaik miatt (Bukodi 2000b). Az „egymást választani” helyett természetesen megtehetik a felek, hogy inkább nem házasodnak meg, vagy elhalasztják házasságkötéseiket egy olyan életszakaszra, amikor már kedvezőbb gazdasági kilátásaiknak több bizonyítékát tudják adni.

3.4 Kulturális jellemzők

Ugyanezekre a következtetésekre jutunk akkor is, ha az **iskolázottságot, mint a kulturális tőkébe való beruházást tekintjük mindkét potenciális partner esetében**. E szerint, az iskolai végzettség nemcsak a munkaerőpiaci sikeresség záloga, de bizonyos gondolkodásmód, értékrendszer, ízlésvilág, érdeklődési kör, véleményalkotás megjelenítője is. Az ilyen típusú kulturális erőforrásoknak, kulturális tőkének a partnerszelekció során nagy jelentősége lehet, hiszen megteremti a partnerek közötti kapcsolatrendszer alapját, megteremti a világról alkotott hasonló „tudás”, a közös gondolkodás és világlátás lehetőségét. Az értékekben, a gondolkodásmódban, a véleménynyilvánításban, a szokásokban, a viselkedésben meglévő hasonlóságok hozzásegítik a feleket ahhoz, hogy megértsék egymást, hogy közös elfoglaltságaik legyenek. Az azonos körbe tartozás velejárója többnyire az életvitel azonossága, az

egymáshoz hasonló értékrendszer és -preferenciák, a közösség által kialakított szokások követése. A kulturálisan homogám házasságok ezáltal biztosíthatják a különböző kulturális értékeket, szokásokat közvetítő társadalmi rétegek egymás melletti fennmaradását (Veblen 1963).

Ebből következően, **a párt keresők érdeke a kulturális értelemben vett homogám házasság**, mert közös értékeiket, kulturális kódjaikat így tudják a leginkább a következő nemzedék sikeressége szolgálatába állítani. A partnerek közötti kulturális hasonlóság különösen erős az iskolai hierarchia tetején és alján. Az alacsonyabb iskolai fokozatok esetében a „szegényesebb” kulturális környezetű családok gyermekei komolyabb szelekciós elvárásokkal találkoznak, mint a jobb családokból származók. Ebből következően, az előbbieket közül csak az igazán kiváló diákok folytathatják iskolai karrierjüket. Ez viszont azt jelenti, hogy a magasabb iskolai szinteken a hallgatók kulturális „összetétele” – értékeik, ízlésük, életstílusuk – sokkal homogénebb, mint az alacsonyabb fokozatokon. Vagyis, a diplomások közötti gyakori házasodás nemcsak egyszerűen iskolázottsági, de kulturális homogámiát is eredményez. Ugyanez igaz az iskolai hierarchia legalján is. Ez esetben a kulturális erőforrások szinte teljes hiánya kapcsolja egymáshoz a potenciális partnereket. A „hasonló a hasonlóhoz” elve érvényesül, vagy ahogy egyik interjúalanyom fogalmazott: „a suba a subához, a guba a gubához”. Vagyis a házasulandók olyan partnert próbálnak maguknak találni, aki kulturális jellemzőiket tekintve hozzájuk hasonló, így teremtve meg a közös élet sikerességét és tartósságát.

De az iskola házassági homogámiát erősítő szerepe indirektebb módon is jelen van: minél magasabb minőségű intézményről beszélünk, annál válogatottabb, szelektáltabb társaságot találunk az iskolákban, és nemcsak az oktatási teljesítmény, hanem a családi háttér szempontjából is. Ráadásul az iskola szintje és típusa sem mindegy a házasságkötések vizsgálata szempontjából, hiszen a középiskolákban még nagyon „vegyes” a képzésekre járók társadalmi összetétele, a jövőbeni kilátások, karrierkilátások is sokfélék lehetnek, a személyiség is még formálódik. Így a középiskolai ismeretségre visszavezethető házasságok sem olyan homogánok, mint az egyetemen kötött kapcsolatok.

Egy konkrét házassági döntés esetében azonban nagyon nehéz elválasztani a társadalomgazdasági erőforrások és a kulturális tényezők szerepét (Bukodi 2002a).

Nem tudnánk megmondani, hogy a házasságuk előtt állók mikor vették figyelembe egymás gazdasági potenciálját és mikor választottak inkább kulturális preferenciáik alapján. A jellemzők ilyen típusú elválasztása mind elméletileg, mind praktikus szempontból nehézkes, hiszen az egyének különböző tulajdonságai egymással szoros kapcsolatban vannak, és ezek a jellemzők valahol egymás „termékei” (pl. iskolázottság, foglalkozás). Ugyanakkor, a partnerszelekciót felfoghatjuk úgyis, mint a „tágabb halmaztól a szűkebb halmaz” felé irányuló választási folyamat. Ebben a megközelítésben a házasodni kívánók első lépésben kialakítják a maguk szélesebb vagy szűkebb ismeretségi, baráti körét, amely alapvetően a kulturális minták, a közös értékek, a közös gondolkodásmód alapján szerveződik. Ez a társaság alkotja a potenciális házastársak legtágabb csoportját. A második lépésben a választás már ezen a csoporton belül történik, és ekkor már működésbe léphetnek a különböző gazdasági erőforrások is (munkaerőpiaci státusz, jövedelem stb.). Végül a harmadik lépés magának a partnernek a kiválasztását jelentheti, amikor is – a kulturális, illetve a gazdasági tényezőkön túlmenően – a fizikai vonzerő, a „szerelem” jut főszerephez.

Mind a nemzetközi, mind a magyar adatokon végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a **házassági piacon a potenciális partnerek iskolázottsága egyre inkább mint a munkaerőpiaci sikerességet előrejelző emberi tőke funkcionál**. Az iskolai homogámiát illetően a kutatások a „pozitív” házasodás, a nagymértékű homogámia tényét emelik ki, különösen a diplomások és a legalacsonyabb végzettségűek között (Bukodi 2000b, Cseh-Szombathy 1979).

3.5 A „harmadik fél” hatása

3.5.1 A „harmadik fél” hatása

A 3.3 fejezetben már utaltam a „harmadik fél” hatására, illetve kapcsolódik a 3.2 fejezethez is, ebből is látszik a dimenziók időnkénti, szükségszerű és értelemszerű átfedése.

„Harmadik félnek” azokat a külső tényezőket nevezzük, amelyek az eddig említetteken kívül még befolyásolják a partnerszelekciót (Bukodi 2004; Somlai 2000). Olyan különböző nagyságú és szorosságú csoportokról van szó, amelyek célja, hogy egyben tartsa az adott közösséget, csoportot, intézményt vagy aggregátumot, hogy erősítse

ebben a közösségben a házassági homogámiát, hisz ez erősíti magát a közösségi kohéziót. **A „harmadik fél” érdeke, hogy megakadályozza, mérsékelje a kifelé irányuló partnerkapcsolatokat, a heterogámiát, hiszen ez a csoportkohézió gyengüléséhez, végső esetben széteséséhez vezethet.** „Harmadik félként” definiálhatjuk a családot, az etnikai közösségeket és a vallási felekezeteket.

A szülők, a szűkebb-tágabb család partnerválasztást befolyásoló szerepe nagyon erőteljes. Egyrészt értékrendszert és kulturális klímát ad az egyénnek, amelyben felnő. A házasulandók olyan értékeket, normákat, attitűdöket hoznak magukkal otthonról (a családból, a szűkebb-tágabb környezetből, az adott közösségből ahova tartoznak) a házasságba, amelyek természetessé, olykor elvárttá teszik egy bizonyos életkorban a házasságkötést, vagy épp ellenkezőleg, megengedik a házasságkötés elmaradását. Kíváncsalmként vagy elvárásaként megjelenhet a partnerkapcsolatok legalizálása, az udvarlási szokások betartatása és maga a párválasztás is. A család behatárolja az ismeretségi kört is, az ún. lokális házassági piacot, amelyhez a fiatalok eredendően tartoznak és később is közel maradnak hozzá, ebben a közegben próbálják megtalálni jövőbelijüket. Harmadrészt a család gazdasági erőforrást, vagyis anyagi, gazdasági tőkét képvisel. Ebből is látszik, hogy a házassági piac szereplőit a „saját” teljesítményen alapuló tényezők (iskolázottság, foglalkozás, jövedelem) mellett az „öröklött” tényezők teszik vonzóvá vagy éppen ellenkezőleg, kevésbé vonzóvá a házassági piacon. A szülői család jövedelmi, anyagi helyzete, gazdasági stratégiái, kulturális értékei erőteljesen befolyásolják a házasodási hajlandóság illetve a házasságkötés életútbeli időzítését. Növelhetik illetve csökkenthetik a házasulandók értékét. Erre megint példaként hozhatjuk fel Dunabogdányt.

A harmadik fél kategóriájában tartozik a vallás is. A kulturális homogámia egyik dimenziója a házasfelek azonos vallása. A vallási homogámiát nem elsősorban a vallásos hitben vagy a vallásgyakorlásban kell keresnünk, hanem azon kulturális értékekben, amelyeket a házasfelek mindegyike szülei családjában nevelkedése során elsajátított. Ezeket az értékeket adják tovább homogám házasság esetén az általuk alapított családban életstílusukba, életvitelükbe beépítetten. A vallásilag heterogén házasságban viszont ezeket jobbra módosítani, átalakítani, esetenként feladni kényszerülnek. A század elején például a párok mintegy 90 százaléka tartozott ugyanahhoz a vallásfelekezethez, 1986-ban a házasfelek vallása 68 százalékban egyezett meg, vagyis a házasságok mintegy kétharmada a vallás dimenziójában

homogám volt. Azért ezt az értéket fenntartással kell kezelni, hiszen a magas homogámia arány lehet annak a következménye is, hogy a magyar lakosság közel háromnegyedét a katolikus vallásba jegyezték be. A vegyes házasságok aránya később folyamatosan emelkedett (Szél 1933; Utasi 1992). Lesthaeghe és Moors (Bukodi 2004) kimutatta, hogy **a vallásos nevelés, a szülők tradicionális családszemlélete és életfelfogása sokkal inkább ösztönzi a házasságkötést, mint az alternatív együttélési formák választását.** Ugyanakkor a vallástalanság, az önmegvalósítás, az individuum fontosságának hangsúlyozása nagyobb valószínűséggel vezet élettársi kapcsolathoz és tervezett gyermektelenséghez. A kutatók szerint ennek az az oka, hogy az egyházak világosan, egyértelműen és következetesen szabályozzák, kontrollálják az egyén életét, korlátozzák az individualizmust és annak hatásait, és különböző mértékű szankciókat alkalmaznak minden szabályszegésért. Ezt a véleményt osztja Cseh-Szombathy László is (1999), aki szerint a gyerek útjában áll az önkifejezésnek, a saját akarat és érdeklődés korlátlan érvényesítésének és kifejezésének, valamint a külső ingerekre adott spontán reakcióknak. A gyerek lemondást, áldozatot kíván, állandó alkalmazkodást és önfeladást. Hazai empirikus vizsgálat eredményei szerint (Pongrácz-Molnár 2000; Utasi 2000; Pongrácz 2002; Kapitány 2003) a magyar felnőttek többsége még ma is egy olyan, többnyire nem vallásos konzervativizmus követője, amely az alternatív együttélési formákat és a válást elutasítja, az engedelmességre, a kötelességtudatra való nevelés fontosságát hangsúlyozza. E mellett azonban megjelent a másik véglet is - habár sokkal kisebb arányban -, amely ennek ellenkezőjének, a modern felfogásnak híve: elfogadja az együttélést és a válást. A különböző vallásfelekezetek által közvetített normák és értékek még ma is fontosak a családformálódás szempontjából. A nyolcvanas évek közepén a házaspárok 68 százaléka tartozott ugyan ahhoz a vallási csoporthoz (Utasi 1992). A kilencvenes években a katolikusok több mint négyötöde, a reformátusok fele, az evangélikusoknak egyharmada kötött homogám házasságot. Ezeknél a számoknál figyelembe kell vennünk, hogy eltérő nagyságú vallási populációkról van szó. Vagyis a kisebb létszámú evangélikusság inkább kényszerül vegyes házasságra, mint a nagyobb létszámú reformátusok, csupán azért, mert nincsenek elegendően ahhoz, hogy mindenki a saját csoportján belül választhasson magának párt.

A korábban említett beckeri érvelést követve, **a származás tekintetében a homogám házasság a legkedvezőbb megoldás**, mégpedig azért, mert a párok így növelhetik

leginkább az általuk alkotott háztartás nyereségét. Dunabogdányi empirikus kutatásomban is kitűnik, hogy ebben a faluban milyen erőteljes hatása volt a vallásnak és az etnikai hovatartozásnak, milyen erősen meghatározta magát a párválasztást és a házasságokat. Ereje azonban fokozatosan csökken, ennek okait dolgozatomban második részében kifejtem.

Nemzetközi kutatások is bizonyítják, hogy ma már a globalizáció jelent új kutatási terepet. Ugrásszerűen nő az etnikailag, vallásilag, származásilag, kulturálisan vagy akár földrajzi hovatartozás tekintetében a vegyes házasságok száma, a **multikulturalizmus** **megjelent** a párválasztásban és a házasságkötésben, a családalapításban is.

3.5.2 A csoportidentifikáció, nemzeti- és etnikai identitás

A „harmadik fél” fogalmában kulcsfontosságú szerepe van a csoportidentifikáció jelenségének, hiszen minél erősebb ez az identitás, minél inkább internalizálódnak a közösség tagjaiban a csoporthoz tartozást kifejező normák, annál valószínűbb a házassági homogámia, illetve a házassági heterogámia elkerülése, kikerülése. A közösséghez való tartozás, a csoportidentitás belterjes házasodással történő megerősítése jellemző az etnikai, faji csoportoknál, a vallási közösségekben és társadalmi osztályokban, rétegekben is (Sumner 1978; Tárkány Szűcs 1981; Merton 2002). Éppen ezért fontosnak tartom, hogy részletesen kitérjünk a csoportidentifikáció fogalmára, hiszen empirikus kutatásomban lényegét alkotja. (Sólyom 2014a; 2014b).

Énünk fontos részét képezik azok az aspektusok, amelyek azokból az ismeretekből, érzelmekből táplálkoznak, amelyek a mi csoportunkra vonatkoznak, a mi csoportunkhoz fűződnek, hiszen **az egyén identitása – a társas identitás elmélete szerint – a saját csoportból származik**. Ennek alapján alakul ki bennünk, hogy miben hasonlítunk és miben különbözünk a saját csoport tagjaitól. Így egyéni identitásunkban a saját csoportunk gondolkodásmódja, világnézete, értékrendszere is benne van, illetve mivel mi is a csoport része vagyunk, a mi egyéni identitásunk is alakítja és meghatározza a csoport normáit, vélekedéseit. Az egyéni és a társas identitás között tehát kölcsönhatás áll fenn, és ez érvényes a sztereotípiákra és előítéletekre is: az egyéni előítéletek és sztereotípiák hatnak a csoport előítéleteire és sztereotípiáira, és viszont.

A csoportidentitást felfoghatjuk egyfajta kategorizációnak is, vagyis az adott csoporthoz tartozás egy kategória, a másik csoporthoz tartozás egy másik kategória, minden csoportidentitás egy kategória. Ezek a kategóriák a társadalmi kommunikáció elengedhetetlen részei, hiszen az identitás maga kommunikáció, az identitás kommunikáción keresztül fejeződik ki és a csoportok között is az identitás meghatározásakor kommunikáció megy végbe.

A csoportidentifikáció egyrészt a közös történelem, a közös értékek, a „közös sors” vállalásában ölthet testet, másrészt jelentheti a másság, az elkülönülés pszichikai érzését. Ki kell emelni, hogy ezek részben nem tudatosan működő szelekciós mechanizmusok, gondoljunk csak Bourdieu szimbolikus tőkeelméletére illetve **Angelusz Róbert** (2000) által kifejtett **csoporttudat típusokra**. E szerint három csoporttudatot lehet megkülönböztetni: a tömeg csoporttudatot, a reflexív csoporttudatot és a kollektív tudatot. A **tömeg csoporttudat** tipikus cselekvési módja a látens cselekvés, a reagálások pusztán tömegcselekvések. A csoporthoz tartozók nem veszik figyelembe cselekvéseik kialakításánál hasonló helyzetű társaik viselkedését. A **reflexív csoporttudat** akkor keletkezik, ha a csoport tagjai között kialakul az interakciók meghatározott sűrűsége – ellentétben a látens tudatnál -, és cselekedeteik kialakításánál figyelembe veszik a hasonló státusz helyzetű társak cselekedeteit. Azonban még ekkor sem jön létre az akciókat tudatosan összehangoló szervező tevékenység, „csupán” csoportspecifikus cselekvés. A **kollektív tudat** megjelenésénél a csoporttagok nemcsak azt észlelik, hogy „közös csónakban eveznek”, hanem azt is, hogy csoporttársaik is tisztában vannak helyzetük hasonlóságával. Ez esélyt ad az összehangolt egységes fellépésre, a kollektív cselekedetek megvalósítására. A látens csoporttudat gyakran fontos akadály a rétegek felismerhetőségének. A látens, illetve a reflexív csoporttudat és a hozzájuk kapcsolódó cselekvésmódok sokkal gyakoribb kísérőjelenségei a társadalmi nagycsoportoknak, mint a kollektív tudat.

Csoportunkhoz való tartozás érzése, **a csoportidentitás két irányból alakul ki, két tényező határozza meg:** az egyik, hogy magunkat az adott csoport tagjaként határozzuk meg, a másik, hogy más személyek az adott csoport tagjaként határoznak meg minket. Számos pszichológiai, szociológiai és szociálpszichológiai kutatás támasztja alá, hogy **csoportidentitásunk jelentősége** abban áll, hogy saját csoportunkat, a csoport egészét számunkra lényeges szempontokból mindig magasabbra értékeljük, mint az összehasonlítás szempontjából fontos külső csoportot/csoportokat. A csoporttag

számára pedig abban áll a csoportidentitás jelentősége, hogy saját, egyéni önbecsülésünket főként abból a csoportból származtatjuk, amellyel azonosulunk, amelynek tagjai vagyunk (Turner-Oakes 1986). Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a különböző etnikumokhoz tartozó egyének és csoportok egymás érzékelése, egymás közti kommunikációja során szerzett tapasztalataik alapján hozzák létre az etnikai hierarchiát és alakítják ki interetnikus kapcsolataikat. A csoportközi viszonyok befolyásolják, meghatározzák az értékeléseket; így a csoportok közötti békés együttélés vagy éppen a köztük feszülő konfliktusok befolyásolják egymás észlelését, a másiról kialakított véleményt, az ítéletalkotást, a sztereotipizációt, az attitűdöket, a csoporton belüli szolidaritást és a csoportok közötti lojalitást (Doise 1980).

Mivel érdekeltek vagyunk saját csoportunk sikereiben és elfogultak vagyunk vele szemben, ezért **a csoportok között versengés alakul ki. Ez a versengés vezet a csoportok közötti konfliktushoz.** A másik csoporttal szembeni negatív sztereotípiák és előítéletek, elfogult ítéletek, esetleg ellenséges magatartás a többségi csoport részéről a saját csoport dominanciájának fenntartására szolgálnak. Amikor azonban a csoportok érdekei összeillenek vagy kiegészítik egymást, akkor a tolerancia, a méltányosság és a barátságosság, a barátság érvényesülnek (Fiske 2006; Kovács 2010). Itt azonban kiemelném, hogy a csoportok közötti nyelvi, kulturális különbségek önmagukban nem válnak előítéletté. Szükséges ehhez egy gerjesztő hatású, az előítéletet kiváltó társadalmi, gazdasági vagy politikai közeg. A csoportközi interakció során a felek egy eleve etnocentrikusan szerkesztett kategóriarendszer alapján ítélik meg egymás tetteit, viselkedését, megnyilvánulásait, és ezek alapján kölcsönösen sajátos „etnikai”, negatív jellemvonásokat tartalmazó karakterológiát alkotnak (Hagendoorn 1995). A többség és kisebbség viszonyát tekintve a csoportközi feszültségek, **a konfliktusok kiváltó oka a közdelem a hatalomért, a források feletti rendelkezés jogáért, a jövedelemért, a presztízsért, a döntési és irányítási pozíciókért.** Ez leginkább és legtisztább formájában a kisebbség-többség viszonyában érhető tetten.

Allport (1977) szerint ellenségeink akkor lesznek, ha előbb megnevezzük őket. Vagyis **az identitás fejlődésében először a többség azonosítása jön létre, a kisebbség csak utána mondja magáról, hogy én ez és ez vagyok.** A svábok névadásakor pontosan ez történt. A többség tehát elnevez és megkülönböztet, elhatárol és alárendel, és ha érdeke úgy kívánja, kirekeszt. Miután létrehozta a kisebbséget megfogalmazza és általánosítja tulajdonságait, vagyis generalizál, kategorizál, negatív sztereotípiákat gyárt, s ha a

másik nem felel meg elvárásainak, büntet: diszkriminál, mozgásterét leszűkíti, kizár, legrosszabb esetben gettóba zár vagy kiírt. Ha a másik megfelel, akkor elfogad, befogad.

A kisebbségi etnikai közösségek vándorlás, migráció vagy határátrajzolás következtében szakadnak ki saját, eredeti, megszokott etnikumukból. Önként vagy kényszerűségből egy más nyelvű és kultúrájú országban, idegen és ellenségek közegében élik tovább életüket. Akár önkéntesen adják fel többségi helyzetüket, akár kényszer hatására vállnak kisebbséggé, elvesztik a többséghez tartozás fölényét, magabiztosságát és kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. A többségi helyzet harmóniáját felváltja a kisebbségi lét konfliktusossága. A kisebbségi státusz eleve hátrányokkal jár: kizárják a többségi társadalom életéből, marginalizálódnak, bizonyos jogaiktól megfosztják őket, és ezek során a kisebbség tagjai differenciáltan és hátrányosan megkülönböztetve nem egyenlő bánásmódban részesülnek. Az ezzel együtt járó pszichikai, érzelmi megrázkódtatásról nem is beszélve. Egy kisebbségi tag számára a többséggel folytatott elfogadási, befogadási, teljesítési, valamint a kisebbségi lét inspirálta túlélési küzdelem már önmagában konfliktusok forrása.

Összegzésül azt mondhatjuk tehát, hogy a **nemzeti- és az etnikai identitás a társadalmi identitás része, kommunikációs színtér**. Funkciója, hogy az egyén az emberek etnikai csoportjai között képes legyen elhelyezni önmagát az ismerősség és az idegenség dimenziója szerint. A disszertációban bemutatott sváb közösségi példa esetében a következőképpen definiálhatjuk az etnikai identitást (Bindorffer-Sólyom 2007): az egyén olyan azonosságérzete, amelyet azon kisebbségi csoport iránt érez, melybe beleszületett, s ahol szocializációja révén speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező etnikai tudásanyagot elsajátítja. Ebben a tudásanyagban találjuk a közös származástudatot, a kulturális repertoárt, a szokásokat, a hagyományokat, a habitus hasonlóságát meghatározó tradíciókészletet és értékrendszert, a vallást, valamint a túlélési stratégiák megkonstruálásának és működtetésének gyakorlatát. Vagyis mindazon elemeket, amelyek az azonosulást és az elkülönülést biztosítják. Tulajdonképpen kultúraközi kommunikációról beszélünk, hiszen különböző kultúrák közötti érintkezésről és interakcióról szól mind az etnikai identitás, mind az ezzel járó konfliktus vagy asszimiláció. De ha továbbgondoljuk ezt a vonalat akkor rájövünk, hogy a házassági mobilitás vizsgálatok is kultúraközi kommunikációt vizsgálunk, hiszen azokat a helyzetek, változókat és folyamatokat nézzük meg és

elemezzük, amelyek során a különböző kulturális kódokkal, készségekkel és képességekkel rendelkező emberek egymással kommunikálnak, melynek következtében vagy együttműködnek vagy sem, vagy alkalmazkodnak vagy sem, vagy elfogadják egy életre a másikat vagy sem. Vagyis egyrészt jelen van az etnikumok/kultúrák közötti kommunikáció és ennek folyamata, változása a dunabogdányi svábok és magyarok vonatkozásában, másrészt a házaspárok társadalmi pozíciója, származása, szocializációja stb. közötti kommunikáció is tekinthető kultúraközi kommunikációnak.

3.6 A házassági piac

Egy kis kitérő után térjünk vissza a házassági mobilitás témaköréhez. A házassági viselkedést elemezve eddig csak az egyéni preferenciákról volt szó. Ezeknek a preferenciáknak a megvalósítását befolyásolják a **házassági piac objektív korlátai**. Párválasztásról, partnerszelekcióról beszélve általában nem szeretünk a piac fogalmaiban gondolkodni. Ez természetes, hiszen egy olyan „magánügyről” van szó, amelyet a modern nyugati kultúrák sérthetetlennek tartanak, az embert nem termékként határozzuk meg, amit a piacon árulnak és el kell adni. De kétségszű tény, hogy a házassági hajlandóságot, a házassági döntéseket nemcsak az egyéni preferenciák, hanem társadalomszerkezeti, demográfiai tényezők, a „kínálati oldal” milyensége is befolyásolja.

A **házassági piac fogalmát elsőként Gary Becker** (1974; 1991) közgazdász, szociológus említette a témával foglalkozó szakirodalomban. Ez nem jelent mást, mint **az eltérő nemű egyének interakcióinak a helyét a párkeresés időszakában**. A demográfiai irodalomban ez az úgynevezett „két nem problémaként” ismert. Ez azt jelenti, hogy **a házassági arányok a férfi és a női népesség életkori és egyéb szempontú** (pl. iskolázottsági) **összetételétől függenek**. Egy példán szemlélítve, leegyszerűsítve: akkor a legnagyobb az esélye a homogám házasságkötésnek, ha egy adott időszakban, egy adott életkorú népességben az egyes társadalmi csoportokba tartozó férfiak és nők egyenlő számban fordulnak elő. Ha nem egyenlő számban vannak, akkor a többlet oldalon levők nem fognak eredeti preferenciáiknak megfelelő (pl. iskolai végzettségű) párt találni, hiszen nem mindenkinek fog jutni a kevesebből, ezért a többlet oldalon levők közül néhányan kénytelenek lesznek lefelé

házasodni. Minél egyenlőbbben oszlik meg a nem házas népesség a különböző társadalmi jellemzők szerint, annál nagyobb a homogámia esélye.

Természetesen nem beszélhetünk egyetlen házassági piacról, hiszen a fiatalok sokféle környezetbe ágyazottan élnek, és a lehető legkülönbözőbb helyeken találkozhatnak jövőbelijükkel. Ennek megfelelően a házassági piacot többdimenziós fogalomként kell értelmeznünk. **Kalmijn és Flap (2001) a makro-mikro értelmezési keret megkülönböztetését javasolja.** Makroszinten a házassági piac a különböző demográfiai-társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított méretét és földrajzi elhelyezkedését jelenti. Mikroszinten azt a lokális környezetet, ahol az egyén él – ilyenek a különböző „helyi” házassági piacok, kistérségek, szomszédságok, adott település –, illetve azt a kapcsolathálózatot – ismerősi, baráti kört, iskolai, munkahelyi, vallási stb. közösséget –, amelynek tagja. Ezek a helyi házassági piacok többnyire társadalmilag elkülönültek, szegregáltak, ezért is van fontos szerepük a párválasztásban és a házassági minták kialakításában.

Amikor a nőtlen férfiak és a hajadon nők partnert keresnek maguknak, az esetek egy részében **helyi házassági piacon** mozognak. Ekkor nagy valószínűséggel olyan házastársat találnak, aki a különböző társadalmi jellemzőit (származását, iskolázottságát, foglalkozását) tekintve hozzájuk hasonló. Például Dunabogdányban is egy helyi házassági piac működött a második világháború előtt, csak erről a piacról, csak Bogdányból lehetett társat választani. Sőt, a falu normái, tradíciói, szokásai, még ezt a piacot is szűkítették, mint már említettem, az etnikum, a vallás, a vagyoni státusz keretein belül. A szociológiai irodalom **három lokális házassági piac** fontosságát emeli ki: az iskola, a szomszédság (lakókörnyezet) és a munkahely (Kalmijn 1998; Bukodi 2004). Ezek közül a „leghatékonyabbnak” az **iskolát** – főleg az egyetemet és a főiskolát – tartják, mert ez a leghomogénebb összetételű az életkor, a jövőbeni karrierkilátások és a kulturális erőforrások alapján, ugyanakkor a legheterogénebb a férfiak és a nők egymáshoz viszonyított arányát tekintve. A **munkahelyek**, mint helyi házassági piacok már kevésbé „hatékonyak”, ugyanakkor a női munkavállalás növekedésével, a foglalkozási szegregáció csökkenésével egyre nagyobb szerephez juthatnak. A **szomszédság**, mint házassági piac a származási szempontú házasságkötés (etnikai, vallási, családi háttér alapú) leghatékonyabb terepe, az iskola vagy a munkahely inkább a „teljesítmény alapú” homogám házasságkötést teszi lehetővé (képzettség, foglalkozási státusz alapján). A témával foglalkozó holland kutatók

(Kalmijn–Flap 2001) vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy egyrészt a lokális piac kategóriájába bele kell még tennünk a **szülői család kapcsolathálóját, illetve a különböző önkéntes szervezeteket, klubokat, közösségeket**, másrészt a párkapcsolatban élők egyre nagyobb hányada az iskolában, a munkahelyén vagy valamilyen szabadidős, szakmai, illetve egyéb típusú szervezet tagjaként találkozik partnerével, és csökken a közvetlen szomszédságból, a szülői család ismeretségi köréből választók aránya. Vagyis nemcsak a házassági döntésekkel kapcsolatos preferenciák változnak idővel, hanem a lokális házassági piacok karaktere is.

4. FEJEZET

AZ IDENTITÁSRÁSZ

4.1 Kultúraközi kommunikáció

A kultúraközi kommunikáció vagy interkulturális kommunikáció azt vizsgálja, hogy más típusú emberek eltérő kulturális háttérrel hogyan próbálnak érintkezni, kommunikálni egymással, vagyis **az eltérő kultúrák képviselőinek interaktív kommunikációjáról beszélünk**. Az üzenetek olyan megfogalmazásáról és küldéséről van szó, hogy azok egy másik kultúrában is értelmet nyerjenek. Ennek vizsgálatakor több tudományterület is képviselteti magát, mint a nyelvészet, a kulturális antropológia, a néprajz, a pszichológia, a szociológia és a kommunikációtudomány. Nem egy elméletet képvisel, hanem szemléletet, amely a modernizáció során alakult ki és szoros összefüggésben áll a kulturális különbségekkel, azok társadalmi percepciójával és funkciójával (Niedermüller 1999). A kultúraközi kommunikáció nem egyszerűen csak kultúrák közötti viselkedésbeli különbségeket vizsgál, hanem gondolkodásbeli, észlelési, mentalitásbeli különbségeket is, értékeket, normákat, világszemléletet. Egy folyamatosan működő és változó kommunikációról beszélünk.

A kultúraközi kommunikáció elmélete **a következő alaptételekből indul ki**: 1. a kultúrák egymástól különbözőek és megkülönböztethetők, így tudjuk például egyértelműen megkülönböztetni a különböző etnikumokat, nemzetiségeket. 2. a kultúra és kommunikáció egymástól elválaszthatatlan jelenségek. Kultúra nélkül nincs

kommunikáció és kommunikáció nélkül nincs kultúra. 3. a kommunikációban résztvevők mindig egy adott kultúrát képviselnek, vagyis ha egy sváb beszél, akkor a sváb etnikumot képviseli, ha egy magyar, akkor a magyar etnikumot. 4. az adott kultúra (etnikum) képviselőjének lenni egyet jelent a kommunikáció egy adott módjával, minden képviselő más kommunikációs szabályokat, megoldásokat követ. Ezért is könnyebb ugyanazon kultúrához tartozók kommunikációja, mintha más kultúra tagjával kommunikálunk. Mindezt láthatjuk majd ebben a fejezetben Dunabogdánnyal kapcsolatos példákon, illetve a disszertáció második részében részletezett kutatásban is.

4.2 Az identitásfrász fogalma

Az elmúlt években, a kommunikációtudományban új fogalomként és új kutatási területként jelent meg az identitásfrász (Sólyom 2014a; 2014b). Szeretnék erre bővebben, egy fejezet erejéig kitérni, mert úgy gondolom, hogy dunabogdányi kutatásom esetében is helytálló ez a jelenség, és e révén jobban megérthető a dunabogdányi házassági mobilitás is. A dunabogdányi identitás és a házassági mobilitás szorosan összefüggő és egymásra ható jelenségek.

Az **identitásfrászt** (Steele-Aronson 1995; Vorauer 2003; Síklaki 2010; Daróczy 2011) **úgy definiálhatnánk**, mint a társas identitást érő fenyegetés. Aggódunk, hogy a csoportunkra vonatkoztatott sztereotípa alapján ítélnék meg bennünket vagy ezt a sztereotípiát erősíti meg viselkedésünk. Tulajdonképpen a metasztereotípiákból indul ki: az egyén vélekedése szerint a külső csoportok tagjai milyen sztereotípiákat alkalmaznak az illető csoportjának megítélésekor. Ezek a metasztereotípiák az identitásfrász forrásai lehetnek. **Fokozottan érvényesülnek a kisebbségi, etnikai csoportok közötti érintkezések esetében.** Például az afrikai-amerikai metasztereotípiái között szerepel a megbízhatatlanság, atletikusság, fokozott agresszivitás, lustaság, azaz, egy afrikai-amerikai egy többségi-amerikaival érintkezéskor attól tart, hogy ilyen tulajdonságokkal fogja a kommunikációs partnere felruházni.

4.3 Az identitásfrász kialakulása és működése

Az identitást érő fenyegetések különböző tényezők hatására jelenhetnek meg. Ilyen lehet a **jól látható külső megjelenés miatti különbözőség** illetve **egyértelmű csoportba sorolhatóság**. Az ilyen helyzetekben az egyénben „jogosan” merül fel annak a lehetősége, hogy a külső csoporthoz tartozó másik ember őt sztereotípiá alapján ítéli meg, őt mint egyént a csoporttagsága alapján értékeli és határozza meg. Az identitást érő fenyegetések a külső megjelenésen kívül **kötődhetnek még státuszbeli különbségekhez** is. A kisebbségi, etnikai csoportok közötti érintkezés következtében kialakuló metasztereotípiák azonban nem feltétlenül eredményeznek identitásfrászt. A **fenyegetettség érzésének mértéke** attól függ, hogy miként és milyen mértékben vonatkoztatják a sztereotípiákat magukra a csoport tagjai. Itt ki kell emelnünk az attitűdök szerepét (Vorauer-Kumhyr 2001): a kevésbé előítéletes személyek kevésbé érzik fenyegetőnek a metasztereotípiákat, mint a nagyon előítéletes személyek, mert szerintük a külső csoport tagjai nem fogják ezeket rájuk alkalmazni. Egy másik fontos tényező még, hogy jelen van-e külső vagy belső csoportbeli tag az adott helyzetben, illetve az miként viselkedik (Vorauer 2003). A kísérletben a kevésbé előítéletes egyének úgy gondolták, hogy ha jelen van az adott szituációban egy külső csoporttag és körülötte a saját csoport emberei is ott vannak, akkor ez a külső csoporttag sokkal negatívabban fogja őt értékelni, mintha a külső tag teljesen egyedül értékelné a szituációt. Abban az esetben azonban, ha nagyon előítéletes egyén véleményéről van szó, akkor a külső csoport tagja kevésbé látja őt negatív színben, ha a saját csoport tagjai is jelen vannak, mint ha egyedül értékelné a helyzetet. **Tehát az egyén attitűdje és a társas kontextus kombinációja határozza meg, hogy szerintük a külső csoport tagjai miként szemlélik őket és mennyire élnek át identitásfrászt** különböző etnikai csoportok közötti érintkezés során.

Dunabogdányi kutatásom példáján szemléltetem az identitásfrász jelenségét.³ Azt tapasztaltam, hogy az interetnikus/sváb-magyar kapcsolatok tekintetében a sváb lakosság, a kisebbség kettős identitású (Bindorffer 2001). Egyszerre svábnak és magyarnak érzi magát, egyszerre svábként és magyarként határozza meg magát,

³ Az itt szereplő dunabogdányi idézetek, példák, megállapítások és kutatási eredmények a disszertáció II. részében, az empirikus kutatást bemutató fejezetekben is megtalálható.

egyszerre svábként és magyarként létezik. Az évtizedek során erőszak nélkül, a mindennap élet folyamatában elsajátítja a számára legszükségesebb, legalapvetőbb ismereteket ahhoz, hogy biztonsággal, létét nem fenyegetetten, túlélési stratégiaként részt vegyen a többséggel, a magyarsággal folytatandó kommunikációban. A számára hasznosítható, könnyen beépíthető és elfogadható elemeket veszi át és bizonyos alap elvárásoknak felel meg, és identitásának megőrzése érdekében legfeljebb a kettős identitásra hajlandó, a teljes homogenitásra, a teljes asszimilációra, önmaga feladására nem. A svábok ugyan úgy kidolgozzák, megfogalmazzák és alkalmazzák saját, a többségre vonatkozó negatív sztereotípiáikat és működtetik előítéleteiket. Azonban az identitásfrászra adott reakciók nem mindenkinél és nem minden esetben követik a saját csoport mintáit. A válaszreakció az identitásfrászra lehet teljes asszimilálódás, elszakadás a kisebbségi csoporttól, önfeladás, csoportelhagyás. A kompromisszum, mint megoldás egyben a kettős identitást jelenti. **A kettős identitás tehát egyfajta válasz a sváb identitást veszélyeztető elemekre, jelenségekre, folyamatokra, és az önmegtartás mellett a csoportok közötti konfliktusokat is csökkenti.** Ebből a kettős identitásból következik, hogy amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiák és attitűdök veszítenek elítélő, becsmérlő, kizáró jellegükből, így kevésbé érvényesül az identitásfrász. Az interetnikus kapcsolatok során szerzett tapasztalatok, az ezekből levont következtetések, az érzelmi befolyások, az asszimiláció visszahatnak és meghatározzák a két etnikum viszonyát.

„...hát én magyar is vagyok meg sváb is. Mindkettő. Származásom igazi sváb, a szüleim és nagyszüleim is itteniek, őslakosok ahogyan mondják itt. De az anyanyelvem magyar, jobban is beszélem... Magyar iskolába jártam, a munkahelyem itt van Magyarországon és magyarokkal dolgozom, a rokonságban is keverednek már a magyarok és a helyi svábok, már svábul is kevesebbet beszélek, inkább németül, mert azt tanultuk az iskolában. A gyerekeim már nem is beszélnek svábul. Minden magyar körülöttem, csak néhány sváb szokást tartunk meg, ahogy az itteniek a faluban. De azért sváb is vagyok, csak nem úgy mint a szüleim... azért annyira nem. Ilyen... keverék vagyok. De nem bánom, jó így...” – idézet egy negyvenes éveiben járó asszonytól.

Az identitásfrászra többféleképpen reagálnak az etnikai csoportok, illetve a csoportok közötti érintkezés többféle képen is történhet (Síklaki 2010). **Az egyik lehetőség a csoportok közötti érintkezések elkerülése,** vagy elmenekülés az ilyen helyzetek elől. Vagyis – fizikailag, szellemileg - inkább nem érintkezünk a másik

csoporttal annak érdekében, hogy megvédjük önbecsülésünket. A sváb faluban például a második világháború előtt a helyi elit (módos parasztok, értelmiségiek) nem érintkeztek a falubeli kőbányai munkásokkal. A falu más részein laktak, máshol szórakoztak, más társaságba jártak, gyerekeik nem házasodhattak. Büszkék voltak társadalmi pozíciójukra és mindent megtettek annak érdekében, hogy pozíciójukat, vagyonukat megtartsák.

Másik lehetséges módja önbecsülésünk fenntartásának és pozitív énképünk, selfünk megtartásának a külső csoport vagy csoportok nézőpontjának elutasítása. Ez nyilván abban az esetben áll fenn, ha önbecsülésünk veszélybe kerül – például negatív visszajelzést kapunk intellektusunkról -, ekkor fokozott az igényünk erre a mechanizmusra, és még inkább érvényesül a sztereotípiával illetett csoport tagja iránti előítélet. Hisz a sztereotípiával illetett embereket eleve hajlamosabbak vagyunk negatívabban megítélni, becsmérelni, alacsonyabbra értékelni. Ha önbecsülésünk veszélybe kerül, akkor ez csak fokozódik, erősödik. Ha módunk van rossz színben feltüntetni egy sztereotípiával illetett csoport egy tagját, akkor jelentősen helyreállíthatjuk önbecsülésünket. Vagyis az előítélet tulajdonképpen én megerősítő hatású. Ilyen védekezésre a sváb-magyar viszonylatban olyan mozzanatok esetében kerül sor, amikor a svábokkal kapcsolatos sztereotípiáról a kisebbség tagja úgy érzi, hogy negatív lehet. Például a sváb zsugoriság, a látszat fenntartása, a külsőségek fontossága. **Egy másik „én védekezési” mód lehet még, ha egyszerűen nem foglalkozunk a fenyegetéssel,** nem küzdünk ellene, hanem énünk másik aspektusát erősítjük és emeljük ki inkább, így támogatva és fenntartva általános pozitív énképünket. Ez a kiemelési és erősítési reakció, folyamat is lehet előítéletes. Abban az esetben azonban, amikor önbecsülésünk nem sérül, nincs veszélynek kitéve vagy előzőleg megnöveli valami, akkor nincs szükségünk a sztereotípiá mankójára és nem utasítjuk el a külső csoportot (Smith-Mackie 2001). **Az identitásfrász elkerülésének további megoldási módja a viselkedés irányítása a társas érintkezés folyamán.** A többséghez és az etnikai kisebbséghez tartozó emberek reagálhatnak úgy is identitásuk fenyegetésére, hogy szándékosan megpróbálják úgy irányítani a viselkedésüket, hogy jó benyomást tegyenek partnereikre. Vagyis úgy változtatják meg magatartásukat, hogy elkerüljék a már meglévő sztereotípiá megerősítését, illetve úgy változtatják meg, hogy összhangba hozzák a csoportra vonatkozó sztereotíp elvárásokkal. Példaként említhetjük a sváb közösséget, ahol a svábokkal szembeni sztereotípiá az, hogy a svábok nagyon keményen dolgoznak, nagyon takarékosak, mindenekelőtt a gyarapodás a cél, az életet sem tudják élvezni a sok munka és aszketikusság miatt, puritán módon

élnek. Ők valóban így élnek és büszkéek erre a mentalitásukra. Soha nem tagadják ezeket a tulajdonságokat, soha nem magyarázkodnak, felvállalják, és ezzel önbecsülésüket, identitásukat erősítik, miközben megfelelnek a külső csoport velük kapcsolatos előítéletének.

„A vagyont mindig, mindenkinek, mindenáron gyarapítani kellett. Ez kötelesség volt, akár az egyén boldogságának feláldozásával is. Ahogy mondták: vagyon vagyonhoz házasodik”. – mondta egy kilencvenes éveiben járó őslakos sváb nő interjúalanyom, amikor arról folyt a szó, hogy milyen szempontok befolyásolják a sváb-magyar vegyes házasságok lehetőségét.

Hogy **ki, melyik stratégiát választja** az identitását érő fenyegetése elkerülése érdekében, az a **motivációtól, az én hatékonyságától és a hatalomtól, státusztól függ**. Akik motiváltak a megfelelő benyomás kialakításában és hisznek is a sikerben, hisznek abban, hogy megvan hozzá a szükséges képességük, azok a viselkedés irányításának stratégiáját választják. Így ez a magatartás jellemző a tehetős sváb családokra. Akik azonban nem motiváltak és/vagy nem hisznek abban, hogy képesek a benyomás sikeres alakítására, inkább a másik két stratégia, az elkerülés vagy a külső csoport nézeteinek elutasítását választják. Fontos az adott helyzethez köthető attitűd is. Ha a tolerancia dominál, akkor az emberek általában a harmóniára, a harmonikus interakcióra törekednek és nem a külső csoport véleményének elutasítására vagy a csoport tagjainak becsmérlésére. Ha azonban ellenséges attitűddel találkoznak, akkor ők is azok lesznek, harcra kerül a sor. Ha státusz és a hatalom felől vizsgáljuk a stratégiaválasztást, akkor azt mondhatjuk, hogy a magasabb státuszú emberek változatosabb, merészebb, nagyobb léptékű stratégiai viselkedésre képesek, mint az alacsonyabb státuszúak. Jobban kifejezik érzéseiket és véleményeiket, tettei készebbek, és viselkedésük változatosabb a társas interakciók során. Önállóbbak, határozottabbak, magabiztosabbak, „hangadóbbak”, mint az alacsony státuszúak (Fiske 1993; Fiske 2006).

Én a sváb közösségben végzett kutatásom során úgy láttam, hogy **az identitásvédő stratégiák – a cél érdekében - keveredhetnek is egymással**. Ha a falubeli svábok és magyarok viszonyát nézzük, a kutatásokból a következő eredményekre jutottunk (Bindorffer 2001; Sólyom 2004; 2014c). A történelem folyamán a svábokat erőszakosan asszimilálták, pozitív etnikai jegyeiket lenézték. Megkövetelték tőlük, hogy a lehető legrövidebb időn belül a többségi magyarok értékeit átvegyék, miközben a magyarok

még hosszú távon sem tették magukévá a sváb mentalitást: a parasztok munkakultúráját, életmódját, értékrendszerét, gondolkodásmódját. A svábok mindent megtettek identitásuk megerősítése érdekében, ezzel egyidejűleg az asszimilációnak sem tudtak ellenállni. A második világháborút megelőzően a falu zárt közösséget alkotott, ami meghatározta a csoporton belüli és csoportok közötti viszonyokat, kommunikációjukat. A szigorú normakövetés volt jellemző: meghatározták kivel, hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak és kivel nem játszhatnak a gyerekek. Nehezen tűrték az idegenek beszivárgását a faluba. Ezek a szigorú szabályok idővel lazultak – ezt a generációk beszámolóí közti különbségek is mutatják -, bizonyos történelmi és társadalmi események hatására (pl. a második világháború, az 1947-es kitelepítés, az iskoláztatás, a munkahelyi ingázás) ma már a falu nyitottabb, befogadóbb, de még ma is érezhető, hogy az őslakos családok csak bizonyos mértékig engedik közel magukhoz a faluban élő idegeneket.

A svábok a magyarokat a második világháború előtt különböző kategóriákba, csoportokba sorolták (Bindorffer 2011). A skála az elfogadástól a teljes elutasításig terjedt: többségi katolikus magyarok; helyi, kisebbségben levő református őslakos magyarok; szlovákiai magyarok, a „telepesek” (lakosságcserevel érkeztek a faluba); Békésből betelepítettek; környékbeli falvakból érkezettek (ők 1945 után kerültek a svábok megüresedett házaiba). A svábok ellenszenve leginkább (a teljes elutasítás kategóriájában) azok felé a magyarok felé irányult, akik a kitelepített és/vagy összeköltöztetett sváb családok házait elfoglalták és elvették vagyonukat. A református és a telepes címke is a visszautasítandók kategóriájába került. Annyira, hogy a második világháború előtt például telepessel egy sváb nem házasodhatott össze, ha mégis, akkor csúfolták, kinézték, kiátkozták őket, tönkretették a kapcsolatot. Telepes gyerekekkel sváb gyerekek nem játszhattak, tilos volt bárminemű érintkezés velük. A szlovákiai magyarokat tették meg minden baj forrásának, saját bűnbak szerepüket rájuk hárították. Ők voltak a vagyonukba beülő idegenek, a fenyegető, félelmet keltő, elnyomó erő, akiknek címkéjéhez kizárólag erőteljes negatív tartalmak tapadtak. A közös mindennapok, a kényszerű összezárttság, a közös munkahely, az iskola, az utazás, a közös katolikus vallás enyhített az előítéleten, de az idősebbek közül néhányan még ma is neheztelnek rájuk és még ma is negatív konnotációval bír a „telepes” kifejezés.

„...hú, hát azok telepesek, azok olyan... csak úgy idejöttek és elvettek mindent. Mondjuk dolgoznak rendesen, nincs velük gond, múltkor a bálba is láttam őket, templomba is

járnak, a gyerekeket is szépen nevelik, de akkor is csak telepések.” – említette egy 71 éves, sváb, őslakos férfi alanyom.

Ezek tehát nem etnikai kategóriák, „csupán” negatív értékítéletek, előítéletek. A helyi magyarokat a helyi svábok felekezeti alapon különböztették meg és e szerint címkézték. Megkülönböztették a református magyarokat – ők kisebbségben voltak a faluban, a többség katolikus mind a mai napig – a falun kívüli katolikus magyaroktól. A katolikus magyarokkal hitben azonosak voltak, így inkább elfogadták őket mint a reformátusokat, vegyes házasságok esetén is engedékenyebbek voltak, ha a sváb katolikus félnek magyar katolikus párja lett. A környékbeli falvakból érkezett magyarokat sem szívták, lustának, rendetlennek tartották őket, félni nem féltek tőlük, de lenézték. A svábok a faluba cigányokat nem engedtek betelepülni, aki mégis maradhatott, az vegyes házassággal került a faluba, de csak nagyon kevesen. A sváb kisebbség tehát megtalálta és számon tartotta ellenségeit. A befogadás, az elfogadás idővel enyhült, ma már a falu nyitottabb, toleránsabb, de még mindig kategorizál. A falu feletti hegyen, a nyaralóövezetben lakók a kívülállók, az idegenek címkét kapták, az állandó lakos betelepültek pedig viselkedésüktől és hozzáállásuktól függően kapnak címkét. Aki be akar illeszkedni, annak lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy elfogadják, pl. járjon katolikus templomba, gyerekeit a falu óvodájába és iskolájába írassa, járjon el a sváb bálókra és koncertekre, ha tud zenélni, játsszon az egyik helyi zenekarban stb. A vegyes házasságok egyre elterjedtebbek, a nem sváb házaspárok ugyan soha nem lesznek csoporttagok, de egyre kevésbé idegenek.

„...mert itt a faluban kétféle foglalkozású emberek voltak, az úgynevezett földműves csoport, vagy hogy fejezzem ki magam, és akkor a másik része meg kőbányai munkás volt... úgyhogy azoknak nem volt nagyon földjük, főleg a hegyekben voltak földjeik nekik. És ebből kifolyólag sok nézeteltérés volt már így a fiatalok között, nagyon sokan akik így földművesek voltak beképzelték voltak, mert volt nekik valamijük, ugye, és aztán volt úgy hát igen, hogy aztán egy szegény lány beleszeretett egy jobb módú fiúba vagy fordítva, és ezáltal sok konfliktus volt az emberek között. Hát a szülők nem akarták, hogy hozzámenjen egy olyanhoz, egy olyan lányhoz, akinek nincs semmi vagyona, tudod. Akik kőbányászok voltak azok soha nem voltak földművesek, ez akkoriban már úgy lehetett, hogy valamikor, amikor az őseink ide bejöttek, mert a Józsi bácsi mondja mindig, hogy ez nem igaz, hogy ők csak kapták a földet, mert az nem igaz, hogy egyeseknek adtak földet, például az egész főúton csupa földművesek voltak, tudod,

csupa jómódúak, a nagyon-nagyon jómódúak itt nem voltak. Talán hát az én nagyapámnak volt itt több mint 20 hold földje, de ilyen talán öt-hat volt csak... arra úgy fölfele, meg így a patakon hátul, a pataknál hátul azok csupa kőbányai munkások voltak. Azt mondja Józsi bácsi ez csak úgy volt, hogy meg kellett nekik váltani ezt a földet... de hát logikus, hát miért annak adtak volna, a fél községnek úgy adtak volna földet, vagyont, a másiknak meg nem. És mondta, hogy hát ne viccölj, és hát így is volt a telepítésnél is, a kitelepítésnél is, főleg a főutcát vitték el... a fő utcát, azt vitték el. Nem is azt nézték, hogy mennyire német vagy sem, hanem hogy mennyire vagyonos. Ezt adták akkor, ezeknek a vagyonukat adták akkor a telepéseknek, úgy hívták őket telepések, azok ide települtek, ide jöttek, és hát azokat tették... hát olyan nincstelének voltak, hogy hát itt az alsó szomszéd is hát ezeknek semmijük sem, egy illető mondta is egyszer, hogy hát Gyuri, nektek csak az a földetek volt, ami a cipőtökön, a cipő talpatokon volt! És kaptak egy ilyen házat, képzeld, ilyen senkik, házat, földet jószágot vadidegenek. A mienkből idegeneknek adtak. Ha legalább a mieink között osztották volna szét, na! Na képzeld, innentől aztán jött a gyűlölködés.” – mesélte a 94 éves sváb nő

A házasság köteléke jelentheti az egyik legnagyobb veszedelmet a kisebbségi identitásra, így talán nem meglepő, hogy az identitásfrász itt nyilvánult meg legerősebben, akár elutasítás formájában is:

„Sváb-magyar probléma volt, mert a magyarok nem tudtak alkalmazkodni, sokszor beleszóltak mindenbe, a szülők akadályozták meg a kapcsolatokat, megtiltották, de a fiatalok hagyták magukat lebeszélni.” – mondta egy nyolcvanas éveiben járó öslakos sváb férfi interjúalanyom.

„A család szólt bele, az asszony elszökött, tönkretették a kapcsolatukat, elpiszkálták az idegent.” – emlékezett vissza egy hatvanas éveiben járó beköltözött nő alanyom.

„Magyar-sváb házasság volt, eleinte nehezményezték, főleg akik kemény németek voltak, de azután tudomásul vették. Ez is enyhült, a háború föllazított sok mindent, erkölcsi elveket, magatartás-formákat, nagyon keveredtek az emberek, itt sokan bejárták fél Oroszországot, ahogy nőtt a mobilitás, úgy változott az élet, sok mindennel találkozott, ami itt nem volt, a maradi zárványok a későbbiek folyamán erősen oldódtak.” – mondta egy nyolcvanas éveiben járó férfi.

Az identitás kérdése a sváb kisebbségen belül is felmerül. A falubeli svábok és más, nem falubeli svábok között a vallás a meghatározó tényező. Svábnak lenni nem jelent minden magyarországi sváb számára közös tudatot, azonosulást. A katolikus svábok a „mi” csoporthoz tartoznak, de az evangélikus svábok már „ők”. A valláson kívül az eltérő fokú asszimiláció, a térbeli széttagoaltság és az eltérő anyanyelv, a dialektus is oka annak, hogy a svábok nem alkotnak egy közösséget. De ez a viszony is átalakulóban van, közelednek egymáshoz a csoportok.

„Régen elég erős volt a megkülönböztetés, mindig nagyon nagy konfliktusokkal járt, ha egy református katolikussal akart összeházasodni. Ha már összeházasodtak, akkor már elfogadták, ez ténykérdés, ezen változtatni már nem lehet, akkor jó képet kell vágni a dologhoz... Ez eltűnt ez az ellentét, egészen kis mértékben még most is munkál egyes emberben. Mostanában újra fontos lett, de ez a két vallás karakteréből is származik. A református egy konok kálvinista, makacs kálvinista.” – mondta egy 80 éves őslakos sváb férfi interjúalanyom.

További identitás-dimenzió a svábok és a nem magyarországi németek viszonya. A falubeli svábok és a németek kapcsolata egyre szorosabb. A németországi németekkel vannak közvetlen tapasztalataik, de ez egyrészt a médiából, másrészt a németországi rokonoktól, barátoktól szerzett, illetve saját tapasztalatokra épül. A kitelepítés (1947) következtében kint maradt rokonok és barátok, a visszatérők és a testvérvárosokkal egyre szorosabb kapcsolat segít abban, hogy a svábok pozitív sztereotípiákat fogalmazzanak meg a németekkel kapcsolatban, sőt, életvezetési mintákban egyre jobban szeretnének a németekre hasonlítani. A több pontú kapcsolódás egyik hatása a német nyelv erőteljes tanítása, gyakorlása, annyira, hogy a faluban német nemzetiségi óvoda és általános iskola működik, vagyis a gyerekek óvodás kortól napi szinten tanulják, gyakorolják a németet, tehát nem az otthoni, öregek által használt dialektus válik dominánssá. Az elhatárolódás, a különbségtéves azonban még megvan: az elhatárolódás alapja a nyelv, az állampolgárság, a hazaszeretet és a németek – a svábok szerint - rossz, gazdaságorientált mentalitása. Mindezeket együttvéve a helyi svábok mégis inkább közelebb állnak a magyarokhoz mint a németekhez: a kettős identitás, a mindennapi tudás, az együttélés, a közös nyelv miatt.

Az identitásfrászra adott reakcióknak többféle következménye lehet (Inzlicht-Tullett-Gutsell 2012). A leginkább káros stratégia az előítélet leküzdése szempontjából

az etnikai csoportok közötti érintkezés kerülése – ezzel a módszerrel semmilyen tapasztalatra nem tesznek szert a másik csoporttal kapcsolatban - illetve a külső csoport tagjainak becsmérése, nézőpontjának elutasítása – ezt viszonzni fogja a másik csoport is, így nem alakulhat ki megértés és elfogadás. Az előítélet csökkentésének esélyei változóak. Egy erősen előítéletes embert elkerülni azt jelenti, hogy a kisebbségi csoport tagja megóvja magát a negatív előítéletektől. De ha érintkezünk ezzel a személlyel, akkor komoly énképsérülést szenvedhetünk. Egy kevésbé előítéletes ember elkerülésével azonban nincs mód az előítélet csökkentésére, ezért ez nem hatékony stratégia. Vele érdemes ismerkedni és megismertetni magunkat, saját csoportunkat. Ahogy erről Allport (1977) klasszikus művében is részletesen olvashatunk.

Kutatási terepemül választott sváb faluban **a svábok és más országos kisebbség viszonya** is érdekes. A többségi magyarság a hazai kisebbségek közül a németeket pozitívan ítéli meg. Magyaroknak tekintik őket, mert számukra megfelelő szinten és mértékben asszimiláltak, egyenlő fejlettségben vannak és hasonló a gondolkodásmódjuk. A svábok és a magyarok hasonlítanak leginkább egymásra, a magyarok egyénenként és csoportosan is befogadták őket és pozitívan viszonyulnak hozzájuk. A svábok negatív sztereotípiái is sokkal enyhébbek a magyarokkal szemben, mint más kisebbségekkel szemben. Az asszimiláció mértékével egyenes arányban nő a kölcsönös elfogadás is. A falu zárt közösségi korszakában olyan negatív jelzőkkel illették a magyarokat, mint borúlátóak, pesszimisták, a kudarcuk élteti őket, jobban szeretnek kocsmázni, mint mulatni, eldorbézolják a vagyonukat, nem elég szorgalmasak, dolgozók, takarékosak. Ezek a jelzők ma már pozitívvá váltak, a magyarok a svábokéhoz hasonló mentalitást tettek magukévá az elmúlt 20-30 évben. A svábok elismerik a magyarokat és a magyarok is a svábokat. Ez mindkét etnikum önbizalmát erősíti, kapcsolatukat szorosabbá teszi.

5. FEJEZET

A KONTAKTUSHIPOTÉZIS

A fent említett sváb-magyar együttélés kapcsán kitérnék egy másik szociálpszichológiai fogalomra, amely szorosan kapcsolódik és időnként átfedi az identitásfrász jelenségét:

ez a kontaktushipotézis. Fontosnak tartom ennek tárgyalását is, hiszen empirikus kutatásom egy olyan faluban készült, ahol két etnikum él együtt évszázadok óta, nem önként vállalták sorsukat, és a kölcsönös alkalmazkodás következtében békésen együtt tudnak élni úgy, hogy saját nemzetiségi identitásukat is megőrizték. Ez az együttélés egy hosszú, nehéz folyamat eredménye, mely több tényező együttes hatásának köszönhető. Vannak kényszerből és vannak önként vállalt lépések, vannak tudatos és tudattalan döntések, vannak egyéntől függő és tőle független tényezők, de beszélhetünk makro- és mikro változókról is. Ha ezt az együttélési folyamatot tudományosan akarjuk megközelíteni, akkor több tudományterületet is érinthetünk és több tudomány fogalmait, meghatározásait és eredményeit is fel tudjuk használni. Én itt most a szociálpszichológiából ismert kontaktushipotézis fogalmát alkalmazom empirikus kutatásom egyes eredményeinek értelmezésére (Sólyom 2014d; 2014e).

5.1 A kontaktushipotézis elméleti kerete

A szociálpszichológiában az előítéletek és sztereotípiák feltárása, megértése és elemzése mindig is központi helyet foglalt el. Ennek kezdete az 1920-as és 1930-as évekre tehető, de meghatározó, az alapfogalmakat és jelenségeket feltáró Adorno (et al 1950) és Allport (1954) könyve volt. Míg Adorno a tekintélyelvű és előítéletes személyiség kutatását foglalta össze és megközelítése személyiségközpontú volt, addig **Allport a mindennapi megismerési folyamatok szerepét hangsúlyozta az előítéletek és sztereotípiák kialakulásában és fennmaradásában.** Én is ebből kiindulva próbálom leírni az együttélés folyamatát Dunabogdányban, szem előtt tartva a korábban megfogalmazott állításokat a csoportidentifikációval, a nemzeti- és etnikai identitással kapcsolatban.

A szociálpszichológiában **a csoportközi konfliktusok csökkentésére több elgondolás, megfogalmazás is született.** Sherif (1980) a „fölérendelt cél” elméletében hitt, a „kontaktushipotézist” Allport (1954) fogalmazta meg, Adorno (1969) a kritikai gondolkodásra és az autonómiára nevelést szorgalmazta. Ezek az elgondolások ma is alapvetőnek tartott szociálpszichológiai javaslatok.

5.2 A kontaktushipotézis fogalma, működési feltételei

A kontaktushipotézis elmélete szerint a csoportok közötti megkülönböztetés hozza létre a másik csoporttal szembeni torzításokat és a saját csoport iránti elfogultságot, a saját csoport felértékelését (Aronson-Wilson-Akert 2013). Ha ez a hipotézis igaz, akkor **a tagok közötti interakciók, kontaktusok, közvetlen kapcsolatok révén csökkenthető az előítélet, a sztereotipizálás, a diszkrimináció, és növelhető a rokonszenv**. Minél gyakoribbak és rendszeresebbek a kapcsolatok a csoportok tagjai között, annál kevésbé fognak sztereotípiákban gondolkodni és előítéleteket táplálni egymásról. Ez azért lehetséges, mert a megismerés, az ismerkedés révén csökken a másik csoport tagjaival kapcsolatos szorongás, félelem, több információ lesz róluk, megváltozik a másik csoportról alkotott kép. Ezen kívül a kontaktus növeli az empátiát a másik csoport helyzetével kapcsolatban és növeli a bizalmat irántuk (Tausch-Hewstone 2010).

Önmagában azonban maga az interakció nem feltétlenül csökkenti az előítéleteket, csak abban az esetben, ha négy feltétel teljesül (Síklaki 2010): a résztvevő felek egyenlő státuszúak; a felek egymással együttműködők; kijelölik közös céljaikat; intézményes támogatást is kapnak a saját csoport részéről, illetve a törvények és társadalmi normák, szokások részéről. Ha azonban a felek különböző pozíciókban, státuszokban és szerepekben találkoznak, akkor ez az előítélet megerősödéséhez és elmélyüléséhez vezethet. Ilyen esetekben először magát a konfliktust kell kezelni és csak ennek sikere után képzelhető el változás az attitűdök szintjén is. Vagyis a kontaktushipotézis azt jelenti, hogy a különböző csoportok tagjai között a kapcsolat csak megfelelő körülmények között csökkenti a csoportok közötti előítéletet és az ellenségességet. Pettigrew (1998) továbbfejlesztette és újrafogalmazta a klasszikus kontaktushipotézist. A négy feltétel mellé megfogalmazott egy ötödiket is: a helyzet tegye lehetővé a résztvevők számára a barátság kialakulását. Ugyanis szerinte a kontaktus akkor igazán hatékony, ha hosszú távú, és lehetővé teszi a csoporthatárokon átnyúló baráti kapcsolatok kialakulását.

Az asszimilációra való törekvés mindkét fél részéről segíti az együttélést. A törekvés mellett azonban a kisebbség és a többség tagjainak fizikai közelsége és az idő, mint tényező is nagyban közrejátszik a csoportok közötti kapcsolatok javulásában, a békés együttélésben. A fizikai közelség nem csupán a távolságban mérhető egymás

mellett élést jelenti, a mindennapok együttélését, hanem azt is, hogy az adott kisebbség mennyire illeszkedett már be a befogadó társadalomba. Az asszimiláció mértékével egyenes arányban nő a kölcsönös megértés, az elfogadás is.

A kettős identitások elfogadása révén is csökkennek a csoportok közötti előítéletek, hiszen ebben az esetben a saját csoporthoz tartozás veszít erejéből és jelentőségéből, illetve a kereszt-kategorizáció miatt ugyan azok az emberek a másik csoport tagjaivá is válnak. Ez a kettős kötődés a külső csoport iránti toleranciát és empátiát is jelzi (Crisp 2010). Egy magyar interetnikus vizsgálat azt mutatja (Balassa-Kovács 2010), hogy az etnikailag vegyes lakóhelyeken nagyobb valószínűséggel alakulnak ki személyes kapcsolatok az ott élő csoportok között, de maga a lakóhely közelsége, a mindennapi közös tevékenységek is csökkentik a negatív attitűdöket, már a közös együttélés is előítélet-csökkentő hatású. Disszertációmmal kapcsolatos empirikus kutatásomban én is ezt tapasztaltam.

A kontaktushipotézis egyik fejleménye a **kiterjesztett kontaktus-hatás** (Wright 1997), mely szerint az a tudás, hogy a saját csoporttársaink szoros és jó kapcsolatban, akár baráti viszonyban vannak a külső, „ellenséges” csoporttagokkal, még tovább segíthet csökkenteni a külső csoporttal szembeni előítéleteket. Ennek valószínűleg az az oka, hogy csoporttársunk ilyenén viselkedése egyfajta normát mutat, például szolgál, hogy miként viselkedjünk a másikkal, információt nyújt arról, hogy a másik fél mégsem olyan „rettenetes és fenyegető” ránk és saját csoportunkra nézve, mint gondoltuk. Ennek hatására már kevésbé negatívként újradefiniáljuk a csoportközi viszonyokat, elgondolkodunk sztereotípiáink érvényességén.

5.3 A kontaktushipotézis működése Dunabogdányban

5.3.1 Asszimiláció és kettős identitás

Mint már említettem, a falubeli svábok a kettős identitást választották: egyszerre magyarok és svábok, egyszerre asszimilálódtak és megtartották nemzeti identitásukat. A második világháború előtt a falu zárt közösséget alkotott, ami meghatározta a csoporton belüli és csoportok közötti viszonyukat, kommunikációjukat. Erős normakövetés volt és nehezen tűrték az idegeneket a faluban. A szigorú normák idővel lazultak, történelmi, politikai és társadalmi események hatására a tradicionális értékrend felbomlott, az

eredeti etnikai tudáskészlet, az önbesorolási támpontok érvényüket veszítették, és mindez hozzájárult az asszimiláció kibontakozásához. Ma már a falu nyitottabb, befogadóbb. A kettős identitás jellemzőjeként ma is sokat tesznek sváb identitásuk megőrzéséért, sváb nyelvüket ugyan már elveszítették, a svábot ma már csak a legidősebbek beszélik és értik, de bizonyos csoportnormáikat, értékeiket meg tudták tartani, amelyek egyfajta identitás-bázist jelentenek, a túlélés egyik pillérjét. Kezdve az anyaországgal való kapcsolatok újjáélesztésétől, a sváb ünnepek és helyi sváb szokások fenntartásán és a német nyelv intenzív oktatásán keresztül (a faluban német nemzetiségi óvoda és német nemzetiségi iskola működik), a zene- és táncoktatásig, illetve számos zenekar és kórus, valamint nemzetiségi civil szervezet működéséig bezárólag. Leginkább származásuk alapján tartják magukat kisebbségnek, ugyanis a hétköznapokban megélt, a többségtől eltérő, az élet minden területét átszövő és azt meghatározó szokásrendszereket, népviseletet, eltérő érték- és normarendszereket tartalmazó kisebbségi kultúra már nem létezik háború előtti teljességében. Ennek oka a már említett modernizáció és az asszimiláció. A sváb kultúra áthagyományozódott elemei, szokásai elsősorban az ünnepekben élnek tovább, de ez sem a mindennapi életben jut kifejezésre.

„A bálókba mindig elmegyünk, a szüreti mulatság is jó, Marika a kórusban is énekel, én ugye zenész vagyok, a Pünkösdi Fesztiválra is megyünk és szerepelünk, a fiunk is tanul kürtön itt az iskolában... meg emlékszem még alsóban néptáncra is járt, meg német szavalóversenyen is indult... mondjuk az nehéz volt, annyira még nem tudott németül, én segítettem neki, mert én tudok. Én dolgoztam is kint nagybátyáméknál, ők ott élnek kint Németországban. Épp most gondoltuk Marikával, hogy idén nyáron kiküldjük a gyereket, hadd lássa milyen ott az élet és gyakorolja a németet. Hát nem? De amúgy ugyan úgy élünk, mint mindenki más, csak szeretjük a németes dolgokat, meg ezt az egész falusi németességet. Marika ugye idevalósi, a szülei is idevalósiak, én nem, én szentendrei vagyok.” – idézet egy ötvenes, beházasodot férfitől.

Az asszimiláció még nem fejeződött be és a helyi svábok nem is akarják, hogy teljes mértékben befejeződjön. Itt példaként említeném, hogy az anyanyelv, a sváb nyelv használata már csak a legidősebb generációban él, a fiatalabbak reflexnyelve a magyar, még akkor is, ha beszélik a kisebbségi nyelvet, de ez ma már nagyon ritka (Bindorffer-Sólyom 2007). A nyelvi asszimiláció tulajdonképpen befejeződött, megtörtént a nyelvcsere. Ugyanakkor törekszenek arra, hogy anyanyelvüket valamilyen formában és

szinten megőrizték. Ezt azonban ma már az unokák és dédunokák csak idegen nyelvként az iskolában és az óvodában, nyelvoktatás keretében tanulják meg. A fiatal generáció tagjai kivétel nélkül jobban beszélnek magyarul, a szocializáció következtében tudásanyaguk a magyar kultúra bázisán nyugszik, de kiegészítésül kapnak még - szintén a szervezett oktatás keretei között – nemzetiségi ismereteket is. A bogdányi svábok asszimiláltaknak mondhatók, magyar nemzeti identitásuk is van, ugyanakkor etnikai identitásuk is megmaradt. Magyarország a hazájuk, de megtesznek mindent etnikai kultúrájuk megőrzés érdekében. Próbálják megtartani az egyensúlyt két identitásuk között, ez alatt azt értem, hogy az asszimiláció és az etnikai túlélés között egyensúlyoznak, lavíroznak.

A kompromisszum, az asszimiláció, mint megoldás egyben a kettős identitást jelenti. A kettős identitás tehát egyfajta válasz a sváb identitást veszélyeztető elemekre, jelenségekre, folyamatokra, és az önmegtartás mellett a csoportok közötti konfliktusokat is csökkenti. Ebből a kettős identitásból következik, hogy amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiák és attitűdök veszítenek elítélő, becsmérlő, kizáró jellegükből. Az interetnikus kapcsolatok során szerzett tapasztalatok, az ezekből levont következtetések, az érzelmi befolyások, az asszimiláció visszahatnak és meghatározzák a két etnikum viszonyát.

5.3.2 Diszkrimináció, előítéletek és sztereotípiák

Bindorffer Györgyi kutatása szerint (2001) Dunabogdányban a svábok és magyarok között éltek egymás iránt előítéletek, de a svábok etnikai diszkriminációjára csak a második világháborút követően került sor. **1945-ig a svábok és a magyarok együttélése konfliktusmentes volt.** Egyfajta sorsközösséget alkottak, mígnem elkezdődtek a számukra **negatív politikai döntések végrehajtásai.** A magyarok őket tették felelőssé a második világháborúért, bűnbakokká, áldozatokká váltak. Bűnhődniük kellett vagyonelkobzással, internálással, munkaszolgálat, kitelepítéssel, idegenek betelepítésével, a magyar állampolgárság elvesztésével. Mindezt igazságtalannak és érthetetlennek tartották, hisz ők jó állampolgárok voltak, szorgalmasan, hatékonyan dolgoztak amióta csak itt éltek és katonaként is védték a hazát. A svábok ellenszenve pedig leginkább azok felé a magyarok felé irányult, akik a kitelepített és/vagy összeköltöztetett sváb családok házeit elfoglalták és elvették teljes vagyonukat, illetve a

reformátusokat és a telepeseket sem szerették. A szlovákiai magyarokat tették meg minden baj forrásának, a bűnbak szerepét rájuk hárították.

A diszkrimináció az ötvenes évek elején-közepén szűnt meg, ami maga után vonta az egyenlő pozíciójú érintkezések lehetőségét, és megnyílt az út az asszimiláció felé.

A társadalmi mobilitás, a kooperáció, az elkülönülés megszűnése és megszüntetése, a mindennapok együttélése, a falun belül végzett közös munkák, szomszédságok, vegyes házasságok révén kapcsolatba kerülés, a közös „bogdányi tudat” kialakulása mindkét fél esetében pozitívan befolyásolta a kölcsönös értékeléseket. A kölcsönös megértés és elfogadás nőtt, az előítéletesség megszűnt, jelenleg sem egyéni szinten, sem csoportszinten nincsen a svábokkal szemben előítélet és diszkrimináció. A svábokkal kapcsolatok sztereotípiák ugyan fenn állnak, de ezeknek nincs jelentőségük, sőt, a svábok büszkéek ezekre a jelzőkre (például takarékoság, fukarság, gyarapodás, puritánság, kemény munka). A magyarokkal szemben is vannak még sztereotip megjegyzések (például lusták, rendetlenek, nemtörődőek), de ettől függetlenül teljesen elfogadták egymást a svábok és a magyarok. Természetesen vannak a faluban olyan egyének, akik nem így gondolják és mind a mai napig neheztelnek a másik csoport tagjaira vagy konkrét tagjára, olyanok, akik nem tudnak megbocsátani a múltban történekmért. Ők főleg idősek, a kitelepítést átéltek. Adott falubeli problémákkal és vitákkal kapcsolatban is felmerülnek sztereotip megjegyzések, morgások és zsörtölődések, de ezek nem tartoznak a tudományos értelemben vett előítélet és diszkrimináció kategóriájába.

Kutatásaim alapján azt mondhatjuk, hogy a svábok és a magyarok között létrejövő **mindennapi kapcsolatok növekedésével és erősödésével, az együttélés hatására csökken az előítélet.** Státuszbeli nagy különbségek nincsenek a faluban, a másik együttműködésére mindkét fél számíthat, közös céljuk a békés egymás mellett élés. Az intézményes feltételek is teljesülnek, hiszen mind a törvények, mind a társadalmi normák segítenek egymás megismerésében és elfogadásában. A svábok elismerik a magyarokat és a magyarok is a svábokat. Ez mindkét etnikum önbizalmát erősíti, kapcsolatukat szorosabbá teszi.

„Én úgy érzem, hogy inkább az anyós meg az após volt nagyon ellene a házasságnak. Én úgy gondolnám, hogy inkább örülnének, hogy a kisgyerek mellett van egy új anyuka. Nem, ennek ők nem örültek, mert ők azt hitték, hogy majd ők a gyereket magukhoz

fogják dédelgetni, meg aztán a sógornóm, annak nincs családja, az is szerette volna őt magához dédelgetni, és ezt én megmondtam, ha mi elhatároztuk, hogy megesküidünk és a gyereket együtt neveljük, akkor... És hát mindent dumáltak az anyósom meg az ottani légkör, és persze ugye az ember mindent visszahallott, akkor megmondtam, ne foglalkozzanak evvel, jó, leginkább a férjem volt az aki leállította ezeket a dolgokat... Mondjuk volt egyszer-kétszer, hogy elég csúnyán is, mert ő nagyon mérges volt arra, ha hallotta hogy pletykáznak... És úgy elmúlt. Ez ment egy olyan 2 évig és utána vége volt. Azt akarták, hogy sváb legyek, hogy nekik krampácsoljon az ember és csak nekik és csak nekik... És úgy ahogy ők diktálnak, úgy csinálni is. Ez már nálam nem ment. És látták, hogy rendes, dolgozó anya és feleség vagyok, nem bántok senkit és a gyereket is félig svábnak és félig magyarnak neveljük. Most már nincs semmi gond, már az én rokonaimat is elfogadták. Hát csak rájöttek, hogy mink is emberek vagyunk, nem?” – idézet egy ötvenes éveiben járó, nem sváb, a faluba beházasodott nőtől.

Az fent említett négy feltétel mellett **az etnikumok segítségére volt még a közös vallás is**. A svábok a katolikus vallás hívei, ha egy nem sváb is ezt a vallást gyakorolja, az máris egy lépés, közeledés a svábok felé. Régebben – a második világháború előtt - a helyi magyarokat a helyi svábok felekezeti alapon különböztették meg. Megkülönböztették a református magyarokat – ők kisebbségben voltak a faluban, a többség katolikus mind a mai napig – a falun kívüli katolikus magyaroktól. A katolikus magyarokkal hitben azonosak voltak, így inkább elfogadták őket, mint a reformátusokat, vegyes házasságok esetén is engedékenyebbek voltak, ha a sváb katolikus félnek magyar katolikus párja lett. A környékbeli falvakból érkezett magyarokat azonban nem szívtelték.

A származás és a német nyelv ismerete is közelebb hozza a feleket egymáshoz, de ezek csak a középkorú és a fiatal generációkban tudnak érvényesülni, hiszen az a generáció, amelyik elsőként kényszerült megismerkedni a másik csoport tagjaival még nem beszélte a másik nyelvét és származásuk sem volt közös. De az ő gyermekeik - ha a bogdányi óvodába és iskolába járnak – már megtanulnak németül és a nemzetiségi ünnepeken is részt vesznek, a zeneiskola révén pedig a zenei élethez is tudnak csatlakozni. A megnövekedett társadalmi mobilitási lehetőségek miatt, a vegyes házasságok elterjedésével már közös családról, közös származásról is beszélhetünk, és ilyen körülmények között, ilyen feltételek mellett barátságok is könnyen kialakulnak a csoporttagok között.

Fontos tudnunk, hogy Dunabogdányban nincsenek olyan kulturális különbségek a svábok és nem svábok között, amelyek lehetlenné tennék vagy nagyon megnehezítenék kapcsolataik kiépítését, illetve amely ellenségeskedést szítana. Ilyen erős elkülönülés talán sosem volt, komoly ellenségeskedésről nem beszélhetünk. Náluk a tudatos és nem tudatos különbségtevést, az előítéleteket sosem a kulturális szokásokban való eltérés váltotta ki, hanem a mentalitásbeli különbségek, a saját tulajdon – itt nem csak anyagiakra kell gondolni, hanem szellemi tulajdonra is – féltése és óvása.

5.3.3 Az oda-vissza hatás

Ahogy más kutatások is igazolták (Bowyer 2009), a dunabogdányi esetben is láttuk, hogy nem csak a személyek környezetének etnikai összetétele van hatással a személyre, hanem fordítva is: **a személy is befolyásolja környezetének összetételét**. Ha az azonos csoportba tartozók nyitottak, érdeklődőek, baráti vagy rokoni kapcsolatot alakítani ki a másik etnikummal (például a vegyes házasságok révén), a többi csoporttárs is hajlamos így tenni. Mintaként, példaként értékeli ezeket a cselekedeteket és viselkedést, és ez hosszú távon a közösség zártságának oldását, az elfogadást jelenti. Ezért is tapasztaltam azt kutatásom során, hogy a svábok ma már nem alkotnak olyan zárt közösséget, mint a második világháború előtt. Ma már nyitottabbak, nemzetiségi összejöveteleiken szívesen látnak idegeneket, nem svábokat is. Eleinte kényszerből, történelmi, politikai és társadalmi nyomásra nyitottak, ma már önként. A befogadás, az elfogadás idővel enyhült, ma már a falu nyitottabb, toleránsabb.

6. FEJEZET

A HÁZASSÁGKÖTÉSI MOZGALOM ALAKULÁSA, EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK, TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSOK, TRENDEK

A különböző társadalmi csoportok közötti rétegződésvizsgálatok fő kérdései, hogy hogyan formálódnak, alakulnak ki a különböző csoportok, és ezen csoportok közötti határok. Ennek ugyan úgy szerves részét képezik a házaspárok társadalmi pozíciója

közötti vizsgálok, mint a szülők és gyermekek társadalmi jellemzői közötti asszociációk keresése. A házassági homogámia és heterogámia (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasodás) vizsgálata a második világháború előttre nyúlik vissza (Hunt 1940; Burgess-Wallin 1943; Bukodi 2002c). Már ezen korai vizsgálatok is kimutatták, hogy a házasfelek társadalmi jellemzői, mint a vallásuk, származásuk, iskolázottságuk és foglalkozásuk közötti kapcsolat szoros. A háború után végzett kutatások is ezt az eredményt produkálták.

Kis kitérőként jegyezzük meg, hogy ha más oldalról közelítjük meg a házassági szokásokat, akkor endogám és exogám házasságot különböztetünk meg. Az első esetben az egymással házasságra lépők mindegyike ugyanazon etnikai csoporthoz tartozik, a másodikban nem. Tágabb értelemben endogámiának tekinthetjük azt is, amikor a házasfelek egyazon földrajzi egységből – településből – származnak. Vagyis az endogám és exogám fogalmak némileg rokonai a homogén és heterogén házassági fogalmaknak, de az endogám és az exogám fogalmak inkább biológiai, a homogén és a heterogén fogalmak pedig főleg társadalmi vonatkozásúak. Én éppen ezért disszertációmban a homogén-heterogén párosítást választom.

6.1 Házassági homogámia és heterogámia időbeli változásai

Ha a házassági homogámia és heterogámia időbeli változásáról beszélünk, akkor ezen legtöbbször a származási és iskolázottsági alapú házasságok trendjeit értjük.

Bukodi Erzsébet könyvében (2004) részletesen kitér a **nemzetközi trendekre**. E szerint a modern államok legtöbbszörében **csökkent a származási alapon kötött házasságok aránya**, például az Egyesült Államokban, Hollandiában és Magyarországon is. Ennek magyarázata lehet a „harmadik fél” egyre erősödő hatása, illetve a házassági piacok strukturális változása. Egyrészt a fiatal felnőttek egyre inkább kikerülnek a szülői kontroll alól, egyre kevésbé „hagyják”, hogy szüleik beleszóljanak párválasztásukba. Másrészt a fiatalok egyre tovább maradnak az iskolapadban, egyre magasabb képzettséget szereznek; az iskola viszont inkább a „teljesítmény alapú” partnerkapcsolatok kialakulásának kedvez, szemben a származási alapú házasságokkal. Az iskolai homogámiával kapcsolatban már árnyaltabb a kép, ez esetben a trendek nem olyan egyértelműek. Az Egyesült Államokban **az iskolázottsági homogámia**

növekedését találták, és hasonló eredményeket tártak fel a német és a magyar adatokon végzett elemzések is. A holland házassági minták szintén az iskolai alapú homogámia erősödésének irányába mutattak, de már nem olyan mértékben, mint az előbb említett országok esetében volt tapasztalható. Ausztráliában viszont inkább az iskolázottsági homogámia stabilitását tapasztalták, és végül vannak olyan nemzetek, ahol a végzettség „determinálta” házasodásnak egyre kisebb szerep jut. Többféle hipotézis is felmerült ezen történeti trendekkel kapcsolatban. A kutatók egy része azzal érvel, hogy azért növekedik az iskolai alapú homogám házasodás esélye, mert a fiatalok egyre nagyobb hányada egyre tovább folytatja iskolai tanulmányait. Ennek eredményeként későbbi életkorra tolódik az iskola befejezése, egyre kisebb az az időintervallum, amely az oktatásból való kikerülés és a házasságkötés között telik el. Így a fiatalok – minél magasabb fokú iskoláról beszélünk annál inkább – nagy valószínűséggel az iskolában találják meg potenciális házastársukat vagy élettársukat. Egy másik magyarázat a változó preferenciákra helyezi a hangsúlyt. E szerint az iskolázottság egyre fontosabb társadalmi jellemzővé válik, hiszen a munkaerőpiaci karrier és a kulturális erőforrások indikátora. Ezért a házassági piacon verseny folyik a legkedvezőbb iskolázottságú potenciális partnerek megszerzéséért. Ez viszont azt vonja maga után, hogy a képzettségi hierarchia tetején lévők egyre inkább egymást választják házastársul, nő a homogám házaságok aránya.

A magyar kutatások leginkább a partnerek foglalkozási helyzetére összpontosítanak, azért, mert a házastársakkal kapcsolatos statisztikai adatok leginkább és legkorábban itt állnak rendelkezésünkre (az 1896. évi népszámlálás adatai, 1895-ben lépett hatályba a kötelező állami házassági anyakönyvvezetéséről szóló rendelet), messze megelőzve más országok nagy részét. Azonban ne felejtsük el, hogy a nők sokáig önálló foglalkozási státusszal nem rendelkeztek, a nőket apjuk vagy férjük alapján sorolták be a foglalkozási kategóriákba. A számok azt jelzik, hogy **a foglalkozási szempontból homogámok aránya minden történelmi korban magas volt**, de ez korszakonként, történelmi eseményenként változó. Például hazánkban az 1896. évi népszámlálás adatai szerint (Csernákné 1996; Bukodi 2000a; b; 2001; 2002b) a 19. század végén a házaspárok között meglehetősen magas volt a foglalkozási szempontból homogámok aránya, ráadásul ez a vizsgálat csak a budapestiekre terjedt ki, akik közül hiányoztak a mezőgazdasági foglalkozásúak. Az 1948-60 közötti időszakban valamelyest növekedett a különböző társadalmi-foglalkozási rétegek közötti házassági

mobilitás, ami értelemszerűen a homogámia csökkenéséhez vezetett (Vukovich 1962). Ez a szocialista átalakulással párhuzamos, kívülről irányított, erőszakos átrétegzési folyamatok eredménye, amikor is a mobilitási folyamatok öntörvénnyét akadályozták, vagyis nemcsak házastárs választási mechanizmusok változását jelenti.

A homogámia vallási hovatartozás szerint még ennél is erősebbnek bizonyult: a 20. század elején a párok mintegy kilencven százaléka tartozott ugyanahhoz a vallásfelekezethez, bár a vallási értelemben vegyes házasságok aránya később folyamatosan emelkedett (Szél 1993). Itt azért meg kell jegyezni, hogy a vallási felekezethez tartozás nem feltétlenül spontán döntés kérdése, egyházi és világi törvények szabályozzák.

A földrajzi közelségre, mint párválasztást befolyásoló tényezőre is ki kell térnünk, hiszen a modernizáció, az iparosodás következtében nőtt a földrajzi mobilitás, ami a társadalmi rétegszerkezet átalakulását, illetve a homogén-heterogén házasságkötések arányának változását eredményezi. A földrajzi mobilitás növekedésének következtében az egyéneknek egyre nagyobb lehetőségük adódik arra, hogy ne csak a saját társadalmi csoportjukba tartozókkal találkozzanak, ne csak a lokális házassági piacon keressenek partnert maguknak, hanem „tágabb” körben keresgéljenek, ami viszont a házassági homogámia csökkenését eredményezheti. A földrajzi közelség Magyarországon is jelentős szerepet játszik a párválasztásban, hiszen az egymás közelében lakóknak nagyobb az esélye arra, hogy egymással találkozzanak, mint az egymástól távol lakóknak. De az egymás közelében lakók több jellegzetesség szempontjából is hasonlóak (társadalmi helyzet, műveltség, érdeklődés stb.). A hetvenes évek adatai szerint (Cseh-Szombathy 1979) a házasságot kötők mintegy hatvan százaléka a házasságkötés előtt ugyanazon a településen lakott, ez az arányszám valamivel magasabb a városokban, mint a községekben. Ugyanakkor a térbeli közelség miatti találkozás nagyobb valószínűsége csak másodlagos szerepet játszik, fontosabb a társadalmi csoportbeli hasonlóság.

A foglalkozási homogámia csökkenése folytatódott a nyolcvanas évek közepéig (Andorka-Harcsa-Kulcsár 1975; Harcsa-Kulcsár 1986), de Andorka (1991) felhívja a figyelmet arra, hogy a házassági viszonyok elemzésekor elengedhetetlen a rétegspecifikus vizsgálat, hisz eredményei azt mutatják, hogy egyes társadalmi-foglalkozási csoportokban - vezetőik, értelmiségiek, szakmunkások - erősödött a

homogámia a nyolcvanas évek első felére. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a mobilitási folyamatok ismét elkezdnek a saját logikájuknak engedelmessé válni, a mobilitás öntörvénye ismét előtérbe kerül, például a második gazdaság révén.

Az iskolázottság szerinti házasodás tekintetében szintén magas a homogámia mértéke. A hetvenes évek elején a házaspárok 64 százalékának volt azonos az iskolai végzettsége (Cseh-Szombathy 1979), míg tíz évvel később ez az érték 52 százalékra esett vissza (Harcza-Kulesár 1986). Ezek az adatok jól mutatják, hogy az azonos iskolai végzettségűek párválasztáskor egymást preferálják, habár idővel ennek mértéke csökken. Azonban azt meg kell jegyezni, hogy ezek a vizsgálatok a házasságokat illetve a párkapcsolatban élőket vizsgálták, nem számoltak a nem házasodással, a halasztással mint lehetséges kimenettel, döntéssel.

A partnerszelekciós mechanizmusok vizsgálata nemcsak a társadalmi nyitottság/zártság problematikája kapcsán lényeges, de a **házassági döntések következményei** miatt is. Vagyis, hogy az egyének későbbi munkaerő-piaci mozgására, foglalkozási karrierjére hogyan hat a házastárs társadalmi státusza. A legújabb kutatások eredményei szerint **a párok egymáshoz viszonyított foglalkozási helyzete nem csak munkaerőpiaci részvételüket, hanem életpálya-mobilitásukat is befolyásolja** (Balogh-Róbert 2008). A párok a házasságkötés után hajlamosak egymáshoz igazítani foglalkozási pozíciójukat. Ez azt jelenti, hogy a párjuknál rosszabb munkaerőpiaci helyzetűek felfelé, míg a párjuknál jobb foglalkozási pozícióban levők inkább lefelé lépnek a hierarchiában, így módon homogámmá téve házasságukat. Azt is megnézhetjük, hogy a házassági homogámia/heterogámia hogyan befolyásolja a következő nemzedék iskolai, foglalkozási sikerességét. Például feltételezhető, hogy azoknál a gyermekeknél, ahol mindkét szülő magas iskolázottságú, valószínűbb a szintén magas iskolai végzettség megszerzése, mint ott, ahol csak az egyik szülő tartozik a kedvező képzettségűek közé. Ugyanez az iskolai végzettség szerinti hierarchia alján is. Vagyis, a házassági minták lényegesen befolyásolhatják az iskolai esélyegyenlőtlenségek alakulását.

A házassági mozgalom alakulását nagymértékben befolyásolja a hagyomány, a szokások ereje, a gazdaság teljesítőképessége, a társadalom általános megelégedettsége, a társadalom „jól léte”, a politikai események. A háborúk után többnyire a házasságkötések ideiglenes megélénkülése tapasztalható.

Lényegesek a házassági magatartásban meglévő területi különbségek is. John Hajnal demográfus 1953-ban megjelent (Vukovich 2004; Kamarás 2005), már klasszikussá vált összehasonlító történeti tanulmányában egy vonallal szelte ketté Európa térképét. Kétféle házassági mintát különböztetett meg: az európai és a nem európai. **Házasodási térképén a Szentpétervár-Trieszt vonalat jelölte meg határként, amelytől nyugatra és keletre egymástól eltérő házassági magatartásokat figyelt meg.** Nyugatra alacsony volt a házások aránya a **XIX. században**, mert viszonylag késői életkorban kötötték meg első házasságaikat, ami azzal járt együtt, hogy magas volt azok aránya, akik életük során soha nem házasodtak meg. Ezen vonaltól keletre viszont lényegesen magasabb volt a házások részaránya, mert csaknem mindenki megházasodott. A házasságkötési életkor is viszonylag alacsony volt, így a végleg egyedül maradtak aránya is alacsony maradt. Ez a minta az 1980-as évekig volt jellemző, majd gyökeresen megváltozott, eltűntetve vagy csak átrajzolva a „Hajnal vonalat”. Egyes vélemények szerint a határ nem tűnt el, csak keletebbre tolódott, most Dubrovnyik és Szentpétervár között húzódik. Magyarországon a XIX. század végén (Csernákné 1996, Bukodi 2000a; 2000b) a legtöbb férfi 20-24, a legtöbb nő 17-19 korában lépett házasságra és mindössze 5 százalékuk maradt nőtlen vagy hajadon. A gazdasági és társadalmi fejlődés hatására azonban Európa ezen két felében éppen ellentétes irányú változás ment végbe, a nyugati régióban nőtt a házasságok gyakorisága és egyre fiatalabban házasodtak, Európa keleti felében viszont (nálunk is) csökkenő tendenciát mutatott a házások aránya és kissé emelkedett a házasságkötési életkor is. A földrész „házassági kettéosztottsága” a kölcsönös közeledés ellenére is határozottan megmutatkozott még a 20. század elején is.

6.2 A házasságkötési mozgalom történelmi áttekintése

Az **I. világháború idején** (Csernákné 1996) a rendkívüli körülmények hatására a házasságkötések átmenetileg jelentősen visszaestek. A házasuló korban levő férfiak nagyarányú besorozása és harctéren tartása lehetetlenné tette a házasságkötéseket. A háború hatására elhalasztott házasságkötéseket azonban a hadba vonultak visszatérése után bepótolták, ez azt jelentette, hogy az 1914 és 1918 között elmaradt, mintegy 140 ezer házasságból 90 ezret utólag bepótoltak, sőt néhány év alatt az özvegyek

nagyarányú újránházasodásai következtében még jelentős házassági többlet is keletkezett. 1919-ben több mint 160 ezer házasságot kötöttek meg.

A két világháború között (Csernákné 1996) tovább csökkentek a házasságkötési arányszámok Magyarországon, a nők körében még fokozottabban. Ennek fő oka, hogy a nők házassági lehetőségeit a nagyarányú háborús férfiveszteség erősen rontotta. Ebben az időszakban az átlagos házasságkötési életkor egy kissé feljebb tolódott, az az életkor, amelyben a legtöbben megkötötték első házasságukat a férfiaknál 25-29 éves korra, a nőknél 20-24 éves korra tolódott ki és az 50 éves korukig nőtlenek, hajadonok aránya is megnőtt. A házasulók kormegoszlása egyrészt a házassági szokások megváltozása, másrészt a koreltolódás következtében - főleg az első világháborús születések kiesése miatt - módosult jelentősen. A házassági fellendülés azonban 1930-31-ben véget ért, már az 1921. évi házasságkötések száma alá került, majd 1941-ben az arányszámok kedvezőbb képet mutatnak, különösen a 20-24 éves nők házasságkötési gyakorisága volt magas. Feltehető, hogy a háború hatására sokan véglegesítették házassági szándékukat, illetve törvényesítették addigi, meglévő kapcsolatukat.

A második világháborút követő mintegy másfél évtizedben a hazai házasságkötési arányszám felülmúlta a legtöbb európai ország arányszámát. Ebben szerepe volt a háború miatt elhalasztott házasságkötések bepótlásának, a megözvegyültek, illetve a háborút követően nagy számban elváltak újránházasodásának. Összefüggött azonban azzal is, hogy a háború utóhatásaként a család értéke erősödött, nőtt a családi élet vonzereje. Emellett a gazdasági-politikai változásokhoz kapcsolódó társadalmi átrétegződés, a munkanélküliség felszámolása, valamint a nők tömeges munkavállalása kiterjesztette a párválasztási lehetőségeket is, és kedvezően hatott a házasságkötési kedvre. Ez időben jogszabályi könnyítés is történt, a házassági korhatárt lecsökkentették 24 évről 20 éves korra, majd 18 éves korra, így ezzel összefüggésben a házasságkötési kor fiatalodott. Az ötvenes években még a házasságok halálig kötöttek, vagyis nehéz volt elválni, társadalmi megbélyegzéssel járt. Ez az ötvenes évek végére megváltozott, a házasságok stigma és nehézség nélkül felbonthatókká váltak. A gazdasági és társadalmi változások a férfiak és nők szerepkörét is megváltoztatták, azzal, hogy a nők tömegesen munkába álltak nemcsak jövedelemre tettek szert, hanem mind jogilag, mind tényszerűen a férfi és női szerepek hasonlókká váltak. Az anyagi kényszer már egyre kevésbé jelentkezett mint házasságkötési ok, erősödött a szerelem eszméje, ezzel együtt – vagy talán ezért is – elszaporodtak új párkapcsolati formák is. Mindezen folyamatok

eredményeként a magyar házassági magatartás visszafordult a „nem európai” házassági mintához.

A **hatvanas évek elejétől** (Csernákné 1996) azonban a házasságkötési arányszámok ismét csökkenni kezdtek, a házasságkötések első háború utáni mélypontja 1962-ben következett be, 8,1 ezrelékes házasságkötési arányszámmal. A mezőgazdasági tulajdonviszonyok erőltetett átalakítása, a magángazdaságok felszámolása súlyosan érintette a falusi népesség életfeltételeit, és ennek visszatartó hatása volt a családalapításra. Az évtized végére az életszínvonal kissé javult, bevezettek gyermekvállalást ösztönző népesedéspolitikai intézkedéseket is (gyermekgondozási szabadság és segély), ennek következtében a házasságkötések 1967-ben időszakos csúccsal tetőznek.

A házasságkötési mozgalom újabb lendületet kapott a **hetvenes évek** (Csernákné 1992; 1996; Gödri 2003) közepén, mikor az ötvenes években született nagy létszámú korosztályok gyermekei (az ún. „Ratkó-gyerekek”) léptek házassági korbába. Ebben az újabb „házassági boom”-ban szerepe volt a gyermekvállalást ösztönző intézkedéseknek is, valamint a házasságkötési korhatár ismételt leszállításának 16 éves korra. Ezek hatásaként két év alatt (1973 és 1975 között) a 18 éven aluli nők körében a házasságra lépők aránya 65 százalékkal emelkedett. A hetvenes évek második felében viszont megindult a házasságkötések tartós hanyatlása, míg az 1950-es években 10 ezrelék volt a házasságkötési arányszám, addig az 1970-es években már csak 9 ezrelék.

A **nyolcvanas években** már csak 7 házasság jutott ezer lakosra, szemben az ötvenes évek 10 házasság ezer lakosra aránnyal.

Az **1990-es év határkövet jelent** a közép-kelet európai országok történelmében nemcsak társadalmi, gazdasági és politikai értelemben, hanem a **változások demográfiai hatásait és következményeit tekintve** is. A korai házasságkötés és a fiatalon vállalt anyaság jellemezte hosszú időn keresztül a magyar családalapítás és gyermekvállalási szokásokat. A kétezres évek legelején már azt mondhatjuk, hogy ezek a szokások a múlté, és nem valószínű, hogy belátható jövőben visszatér ez a magatartási minta. A születések számához hasonlóan a házassági kedv is jelentősen visszaesett, a kilencvenes évek közepére (Bukodi 2000b; Gödri 2003) a házasságkötési arányszám még tovább csökkent 5 ezrelék alá, vagyis évente már kevesebb, mint 50.000 házasság kötött meg. A 2004-es Társadalmi Riport szerint 1990 és 2002 között több mint 40

százalékkal csökkent a házasságkötések aránya (Bukodi-Harcsa-Vukovich 2004). Az 1990-es évek elejének házassági szokásai mellett még a hajadonok közel 80 százaléka kötött volna házasságot 50 éves koráig, a 2004-es házassági gyakoriságok mellett viszont már csak 47 százalékuk. A gyakorlat egyben a jövőbeni szándékokat is kifejezi, e szerint a fiatalok már ekkor több mint a fele törvényes házasságon kívül élné le az életét. Ezzel párhuzamosan némileg emelkedni kezdett a házasságkötési életkor is: amíg a hetvenes években az először házasodó férfiak átlagosan 24 évesen, a nők 21 évesen alapítottak családot, addig a nyolcvanas évekre ez az életkor a férfiaknál 24,3, a nőknél 21,4 évre emelkedett (Csernákné 1997). A kilencvenes években ez az életkor már a férfiaknál 27 évre esett, és míg 1990-ben az először házasodó nők életkora 21 év volt, addig 1999-ben ez az életkor már 24-25 év, és a harmincéves hajadonok ugyanolyan arányban kötöttek házasságot, mint a húszévesek (Kamarás 2000; Tárkányi 2008). A válások száma csökkent ugyan, de csak azért, mert a házasságok számának csökkenése ezt hozta magával (1990-2000 között Magyarországon a házások aránya 65 százalékról 56 százalékra csökkent).

A kétezres években, az 1970-es években kezdődő, majd gyorsan terjedő nyugat-európai magatartás-minták jelentek meg Közép-Kelet-Európában, amelyek a rendszerváltást követő másfél évtizedben látványosan kiteljesedtek (Spéder 2004; Coleman 2005; Vaskovics 2014). A változások kiváltó okaként főleg a hagyományos értékektől és normáktól való eltávolodást, az individualizmus elterjedését, a korábbi anyagi-, erkölcsi- és szexuális kötöttségektől való megszabadulást illetve a kötöttségek lazulását, a posztmaterialista és posztmodern értékek és életformák megjelenését és terjedését hozzák fel leggyakrabban. Ilyen körülmények között az emberek már szabadon dönthetnek az egyedül élés vagy a különböző együttélési formák között, a gyerekvállalásról. Egy új házassági és gyerekvállalási modell terjed. Lényege, hogy az életciklus eddigi korai fázisában jellemző házasságkötés és gyerekvállalás egy későbbi életkorra halasztódik. Vagyis a magyar népesség a Nyugat-Európa országaira jellemző családi-gyerekvállalási modellt is átveszi. Nyilván ezen modell terjedése és hatása a magatartásra kultúránként, társadalmi csoportonként, közösségenként és egyénenként is változó. Vannak egyezések, hasonlóságok és különbözőségek is az egyes régiók, országok, csoportok között.

A házassági mintaváltás első határozott jelei az 1970-es évek elején született nemzedéknél érhető tetten (Bukodi-Harcsa-Vukovich 2004). Ők már az 1990-es évek

házasodási szokásait követve alakították ki párkapcsolatukat, vagy kerültek el inkább a házasság intézményét és az ezzel járó kööttségeket. Ennek eredményeként meglehetősen alacsony körökben a 24 vagy 29 éves korukban házasságban élők aránya. 2000-re a férfiak átlagos házasságkötési életkora 27-28 év, a nőké 25-26 év lett, 2011-ben már 29 év fölé emelkedett, a házas családi állapotúak népességben belüli aránya is csökkent (1980-ban a 15 éves és idősebb népesség 67,4 százaléka volt házas állapotú, 2000-ben mindössze 52,6 százaléka, 2004-ben 45 százaléka. Ez azt jelenti, hogy ha a trend nem változik, akkor az emberek fele sem kötne házasságot élete folyamán). 2004-ben az összes párkapcsolatban élők 11 százaléka élettársi kapcsolatban élt. Minél fiatalabb nemzedéket tekintünk, annál gyakoribb ez a jelenség. 2004-ben a 20-24 éves partnerkapcsolatban élő nők 46 százaléka élettársi viszonyban élt, míg 1970-ben ez az érték csupán 2 százalék volt. Kiemelkedő ütemű azonban a nem házas együttélési formák terjedése a 25-34 évesek körében is.

A válások száma az 1980-as években tetőzött az évi 28 ezer válással. 1990-ben ez a szám visszaesett, amelyben jogszabályi változások is szerepet játszottak, ugyanis megnehezítették a válást, például megszabott különélési időszakhoz kötötték a válás bírósági kimondását. Az ezredfordulót követően ismét emelkedő irányt vett a válások száma, de az évenkénti 24-25 ezer között maradt. 2011-ben 23 ezer válás volt, 2012-ben 22 ezer és 2013-ban 20 ezer, de sokkal kevesebb a házasságkötés. Tehát egyre kisebb a házasságra lépők aránya, viszont egyre nagyobb azoké, akik kilépnek belőle. Amennyiben a trendek nem változnak, a napjainkban kötött házasságok közel 40 százaléka fog válással végződni (Bukodi 2003; Kamarás 2005; Földházi 2012; KSH 2012b; KSH 2014a). A válások abszolút száma lassan már nem emelkedik a kevés házas miatt, viszont a megkötött házasságok sem lesznek stabilabbak.

2011-ben rekordok dőltek meg a születési statisztikában (KSH 2012b; KSH 2013; KSH 2014a; Spéder 2014). Ebben az évben a legalacsonyabb a születésszám (89 ezer), a termékenység és a nettó reprodukció szintje; a legmagasabb életkorban vállalják az anyák első gyermeküket (28 év); a legmagasabb a házasságon kívül született gyermekek aránya (42 százalék); a legalacsonyabb a 20–29 éves nők szülésgyakorisága; a legtöbb gyermek születik 30 éves vagy ennél idősebb anyától (54 százalék); a legmagasabb arányban vállalják első gyermekeiket az anyák 30 évesen vagy ezen életkor felett (41 százalék); a legmagasabb a gyermektelen nők aránya 30 éves életkorban (50 százalék); a legkevesebb gyermeket vállalják az anyák 30 éves korukig (egy nőre 0,719 gyermek).

A házasságkötések számszerű alakulása tekintetében: míg 1970-1979 között kerekítve 97 ezer házasság kötött meg, addig 1980-89 között 73 ezer, majd ez tovább csökkent a kilencvenes évekre 66 ezerre, a kétezres évek elején már csak 43 ezer volt és 2011-ben csupán 36 ezer (ez azt jelenti, hogy a családok kevesebb mint kétharmada volt házaspáros család, tíz évvel korábban még közel háromnegyede, 1990-ben pedig 80 százaléka), 2013-ban 37 ezer. 2014 első felében 5 százalékkal több házasságot kötöttek, az egy évvel korábbinál. **Az élettársi kapcsolaton alapuló családok** száma tíz év alatt a másfélszeresére, az elmúlt húsz évben pedig több mint háromszorosára emelkedett, és 2011-ben a családok 15 százaléka élt ilyen párkapcsolatban. Ugyancsak emelkedett azon családok száma és aránya, ahol **egy szülő él együtt gyermekével** vagy gyermekeivel. 2011-ben a családok közel egyötöde tartozott ebbe a családtípusba.

6.3 A változásokra adott magyarázatok

Az elmúlt két évtizedben a **különböző családformák változatossága, pluralizációja** jelent meg (Somlai 1999; Harcsa-Monostori 2014). A házasságkötések számának és arányának csökkenésével, a házasságkötési kor kitolódásával és a megkötött házasságok nagyfokú felbomlásával párhuzamosan egyre jobban terjednek a házasságkötés előtti együttélések, az ún. próbaházasságok, a házasság nélküli tartós együttélések, az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok, az újrահázasodások következtében létrejött ún. patchwork családok. Megváltoztak az életstratégiák és azoknak a preferenciáknak a sorrendje, amiket a fiatalok fontosnak tartanak az életben. Megrendült a bizalom a házasság intézményében, a válási boom gyermeknemzedékei tanultak a szülői példából és fenntartásaik vannak a házassággal szemben. A fenti jelenségekre többféle magyarázat adható (Bukodi 2004).

Magyarázatul szolgálhat egy demográfiai jellegű megközelítés, miszerint a házasságkötési életkorban lévő férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányának változásába kell keresni a házasságkötések visszaesésének magyarázatát. Vagyis ha a házassági piacon kevés a nő és sok a férfi, akkor a férfiak válogathatnak, ezért feljebb tolódik családalapítási életkoruk. Ez a magyarázat azonban nem életképes, hiszen a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években kevesebb lett a férfi és mégsem nőtt a házasodási hajlandóság.

Magyarázatul szolgálhat még a közgazdasági cikluselmélet is, amely a házasodás visszaesését időlegesnek, ciklikusan visszatérőnek tartja. Az ötvenes évek termelés- és kereslet növekedése a munkavállalás növekedését is jelentette, a biztos anyagi háttérrel, ami kedvezett a házasságkötéseknek és a születek számának emelkedésének. A hetvenes évekre azonban a született gyerekek felnőttek, kikerültek a munkaerőpiacra és hirtelen több lett a munkavállaló mint munkaadó, több a munkanélküli, alacsonyabb bérek és ezzel együtt járt a házasodási hajlandóság visszaesése. Ezt követően, a hetvenes években született „kevesek” a kilencvenes évekre érték el a felnőttkort, nekik már jobb munka- és anyagi körülményeik teremtődtek, mégsem házasodtak meg. Vagyis ez az elmélet sem állja meg a helyét az európai államok legtöbbszörében.

A harmadik magyarázat visszafordíthatatlan gazdasági és társadalmi változásokat lát a jelenség háttérében. Ilyen például a nők gazdasági függetlenségének tézise Beckertől (1991), aki szerint a felek csak akkor házasodnak meg, ha a házasság számukra nagyobb hasznot hoz, mint az egyedül élés. A haszon egzisztenciális és lelki haszon is egyben. Eszerint a nők fokozódó gazdasági önállósága - egyre iskolázottabbak, egyre több és magasabb pozíciót tölthetnek be, egyre jobban keresnek - megteremti számukra a lehetőséget, hogy ne legyenek a férjükre utalva. A nemzetközi empirikus kutatások azonban nem igazolják ezt a feltételezést: minél „magasabbra” jut egy nő, annál nagyobb valószínűséggel házasodik meg. Vagyis nem tudjuk bizonyítani, hogy a nők egzisztenciális önállósága lenne a felelős a házasodási kedv visszaeséséért és a házasodási életkor növekedéséért. Oppenheimer (1997) más érveket hoz fel – már korábban említettük -, szerinte minél „magasabbra” jutnak a nők, annál vonzóbb potenciális partnerekké válnak, hiszen egyre magasabb munkaerőpozícióba kerülnek, egyre jobban fizetettek, így ezzel is növelni tudják jövőbeli családjuk anyagi bázisát. Ezért a nőtlen férfiaknak az lenne az érdekük, hogy minél kvalifikáltabb feleséget találjanak maguknak és a hajadonok is arra törekednek, hogy a lehető legjobb partit találják meg a férfiak között. A képzetlenebbek és kedvezőtlenebb kilátásokkal rendelkezők viszont csak egymást tudják választani.

Még lehetséges egy magyarázat, az ún. második demográfiai átmenet elmélete (Melegh-Öri 2003; Philipov 2008; Tárkányi 2008; Pongráczné-S.Molnár 2011; Vaskovics 2014), amely a társadalom normáinak és értékeinek, az elvárások átalakulásában, a modernizációs folyamatok erősödésében látja a házasodási magatartás

(ti. termékenység csökkenése, válások számának növekedése, a házasságkötések számának csökkenése, a házasságon kívüli együttélések és házasságon kívül született gyermekek arányának emelkedése, az élettársi kapcsolatban élő és főleg az egyedül élő szülők által nevelt gyermekek arányának növekedése és a gyermektelenség gyakoribb válása) megváltozásának legfőbb okát. Ez az elgondolás a hagyományos értékek és gondolkodásmód gyengülését és fokozatos elvesztését, a vallás szerepének erőteljes csökkenését és befolyásának háttérbe szorulását, az individualizmus előretörését, a fogyasztói kultúra és a női emancipáció erősödését és mindezek következtében **a hagyományos családmódok átalakulását tekinti meghatározónak** abban, hogy a házassági kedv visszaesik, a házassági életkor kitolódik és az életciklusok is felborulnak. Az elmélet azonban nem igazolja teljes körűen a változásokat, ugyanis már a nyolcvanas évek végétől kezdődően megállt – legalábbis a fejlett országokban, nálunk kétezzer után - a termékenység és a házasságkötés arányának csökkenése, stagnálás van. Vagyis elképzelhető, hogy az átmenet végbement, túl vagyunk rajta és új helyzet alakult ki. Az még kérdés, hogy ez a helyzet tartós marad-e vagy újabb hullámok várhatóak, és azok mikor és minek következtében.

A **csökkenő házassági homogámiára** szintén találtak magyarázatot a kutatók (Bukodi 2000b; 2004). Eszerint a partnerszelekciós döntések egyre kevésbé racionális és egyre inkább érzelmi alapon nyugszanak, ezért az iskolázottságnak is csökkenő szerep jut a házassági minták kialakításában.

Szalma Ivett és Spéder Zsolt (Spéder-Kapitány 2006; Szalma 2010; Spéder 2011) a **házassággal és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdöket** vizsgálta, konkrétan: a társadalom milyen dolgok meglétét tartja fontosnak ahhoz, hogy házasságot kössön és gyereket vállaljon, illetve milyen elvárásoknak kell megfelelniük a feleknek. Eredményeik más kutatóknál is visszaköszönek, miszerint **az emberek a munkaerőpiaci helyzet stabilitását tekinti a legfontosabb előfeltételnek**. Ezen kívül **elengedhetetlennek bizonyult a stabil párkapcsolat megléte**, amelynek nem feltétlenül kell házasságnak lennie. A szülővé váláshoz egyedül az idősebb, 50 év feletti korosztály tartja fontosnak a házasságot. Még ma is tartja magát az az attitűd, az a szemlélet, mely szerint a családban elsősorban a férfiak kell a kenyérkeresőnek lennie. A férfiak számára fontosabbnak ítélték, hogy rendelkezzenek teljes munkaidős állással, magas fizetéssel, anyagilag függetlenek legyenek. A nők számára ezt kevésbé találták fontosnak. Nemi különbség nincs ebben az attitűdben, mind a férfiak, mind a nők

egyértelműen abban, hogy a férfiak munkaerőpiaci helyzete meghatározóbb, mint a nőké, ha házasságkötésről vagy gyermekvállalásról van szó. Érdekes eredmény, hogy az iskolai végzettséget tekintve a diplomások a házasságkötéshez fontosabbnak találják a család támogatását és az iskola befejezését, mint a környezeti elvárásoknak való megfelelést és a saját lakást. Ez utóbbiak a legkevésbé fontosak. Ha azonban már a gyermekvállalás kapcsán kérdezzük őket, akkor már az anyagi dimenziót, a saját lakást és az anyagi függetlenséget emelik ki meghatározó tényezőnek. A közvélemény a férfiakkal szemben egyfajta kettős elvárás-rendszert fogalmaz meg: egyidejűleg tartják szükségesnek a hagyományos kenyérkereső szerep betöltését, ugyanakkor részvételét is a gyermeknevelésben. A megkérdezettek fele ötvözné a hagyományos és modern férfiszerepet, a másik fele azonban nem tartja lényegesnek, hogy az apák aktívan részt vállaljanak a gyermekgondozásban. Ez arra utal, hogy ma még a modern apai vonások nem terjedtek el markánsan, és **a hagyományos kenyérkereső férfi vagy apa képe mélyen beleívódott a magyar társadalomba.**

6.4 Élettársi kapcsolatok

A párválasztással és házassággal foglalkozó magyar demográfiai kutatások szerint (Bukodi 2003; Gödri 2003; Kamarás 2005) **ma a házasságkötéshez elengedhetetlen a stabil munkahely, az anyagi biztonság.** Az elhúzódnak a tanulás sem a nőket, sem a férfiakat nem ösztönzi házassági vagy élettársi kapcsolatra. Ma már egyértelműen meg kell különböztetni a házasságot és az élettársi kapcsolatot, hisz összességében csökkent az együttélések száma, de ezen belül a házasságkötéseké radikálisan, míg az élettársi kapcsolatok száma az elmúlt 10-15 évben háromszorosára-négyszeresére növekedett.

A különböző társadalmi kontextusokban és időszakokban az élettársi viszony más és más hangsúlyt és megítélést kapott (Csernákné-Pongráczné-S.Molnár 1992; Kapitány 2012). 1970-ben 62 ezer élettársi kapcsolatot regisztráltak, 1990-ben számuk elérte a 125 ezret, 1996-ban már megközelítette a 190 ezret, ami a házaspáros családok 7,6 százalékát tette ki (KSH, 1998). Kétezerben már az összes párkapcsolat több mint egytizede élettársi együttélés, a fiatalok 70 százaléka választja. A házasság nélküli együttélés a kilencvenes évek deviáns viselkedéséből ("vadházasság") **társadalmilag elfogadott párkapcsolati formává vált** (Somlai 2002a; Spéder 2004).. Ma a fiatalok **ezt az életformát a házasságot megelőzően vagy azt helyettesítve választják.** Az

érintettek átmeneti életformának tekintik, amelyből nagy valószínűséggel házasság lesz (Pongráczné-Spéder 2003; Spéder-Kapitány 2007). Egy 2000-es lakossági közvélemény-kutatás szerint (S.Molnár 2009) az emberek többsége a sok rossz társadalmi jelenség között (mint amilyen az egyszülős családok, a házasságon kívüli születések növekvő száma, a családok stabilitásának gyengülése) a hagyományos párkapcsolati forma elértéktelenedését a leginkább tolerálhatónak, a leginkább elfogadhatónak és megszokottnak tekintette. Ha a korosztályi eloszlást nézzük, akkor az 50 évesnél idősebb generációban jóval többen voltak, akik elítélően reagáltak az új párkapcsolati formák kialakulását illetően, a fiatalok főként közepes értékű választ adtak, vagyis a „se nem jó, se nem rossz” értéket preferálták, „magánügy”, „mindenki éljen úgy, ahogy akar” hozzáállással. Vagyis a fiatal generáció az ezredfordulóra már szinte normaként fogadta el az élettársi együttélés gyakorlatát.

Az élettársi kapcsolatok normává válása, az új értékrend megjelenése azonban nem jelenti azt, hogy a házasság intézménye leáldozóban lenne (S.Molnár 2010). Már a rendszerváltozás idején is többségi vélemény volt és ez azóta csak erősödött, hogy az élettársi kapcsolatokat is törvényes keretek közé kellene tenni, egyenjogúsítani kellene a házassággal. Ez azonban nem veszélyezteti a házasság státuszát, inkább az élettársi életforma választásának szabadsága áll a kérdés háttérében. De azért a házasság tekintélye mégiscsak csökken, a fiatalok hezitálnak, házassági kedvük alábbhagy. Az értékváltozás mellett ebben szerepet játszhat a már említett egzisztenciális bizonytalanság, de az egyházi törvények által megszabott keretek fellazulása is, az egyházi szemléletmód változása, valamint a válás könnyítése, „normaként” való elfogadása. Az elmúlt évtizedben nőtt az érzelmi, életmódbeli okok súlya is (például függetlenség, önállóság, kényelem, kisebb felelősség, de ide sorolhatjuk az élettársi viszonytalanságot és válással, házassággal kapcsolatos új normákat, értékrendszert is). Már a gyermek is kevésbé tartja egyben a családokat, már ő sem visszatartó erő a válástól, már az a norma is átalakult, hogy „a gyermek miatt fenn kell tartani a házasságot”. Már szinte mindennapi gyakorlat, hogy a gyermekek alkalmazkodnak a család „kibővüléséhez”, az új családtagokhoz, új testvérekhez, semmint együtt maradjanak egy rossz családi légkörben. Mindezek ellenére a **2009-ben megkérdezett fiatalok még mindig a házasság intézményét választanák életformának, de változott a megvalósítás módjára vonatkozó hozzáállásuk**: növekszik a házasság előtti együttélés igénye és ennek megvalósítása (18-50 év közöttiek 70 százaléka ezt tarja

helyesnek). A gyermekvállalással kapcsolatban a megkérdezettek döntő többsége szerint ma már mindegy egy gyereknek, hogy házasságba vagy élettársi kapcsolatba születik-e.

Míg az élettársi együttélés a kilencvenes években leginkább az elváltak és az özvegyek körében volt gyakoribb, mint a hajadonoknál és nőtleneknél, addig az elmúlt évtizedben **megnőtt az együtt élők aránya a fiatalok körében is**. A határozott idejű vagy az alkalmi munka Bukodi Erzsébet szerint (2004) inkább az élettársi kapcsolat választására készíttet, mint a házasságéra. A képzettségnek már alig van hatása: az eredmények azt mutatják, hogy magasabb iskolázottság és magasabb jövedelem esetén valószínűbb a házasság, az alacsony végzettségűek és alacsony jövedelműek esetén az egyének huszoneves korukban magas arányban házasodnak, de ha a húszas éveik közepéig nem sikerül megházasodniuk, akkor később az élettársi kapcsolatot preferálják. A középfokú végzettségűek esetében nagyon nagy a szórás. A személyes jellemzőkön kívül a szocializációs körülményeket tekintve kimutatható, hogy a vallásos szülők gyermekei inkább kötnek házasságot, míg az elvált szülők leszármazottai az élettársi kapcsolatokat részesítik előnyben. Ők élettapasztalatukból kifolyólag óvatosabbak, mint azok, akik kétszülős családból származnak.

A hazai empirikus kutatások szerint (Földházi 2012) a házasságok és az élettársi kapcsolatok stabilitása eltérő. **Az élettársi kapcsolatok viszonylag rövid időn belül felbomlanak vagy házasság lesz belőle**. A kapcsolat kezdetétől számított öt éven belül minden harmadik élettársi kapcsolat felbomlik, miközben az öt éven belül válással végződő házasságok aránya nem éri el a 10 százalékot. Az együtt élő párok harmada öt év elteltével is élettársi kapcsolatban él, ugyanakkor időközben csaknem 40 százalékuk házasságot köt partnerével.

Össességében azt mondhatjuk, hogy több tényező együttes hatásának eredménye a házassági- és családformálódási magatartás megváltozása. Nem tudunk egyetlen magyarázattal szolgálni a változásokra, **nem tudunk egyetlen elképzelést vagy megközelítést kiemelni, amely teljes mértékben megmagyarázza a változások okait**. Inkább azt látjuk, hogy a különböző társadalmi kontextusokban és időszakokban az elméletek más-más elemei, jellemzői, alkotói kapnak kisebb-nagyobb hangsúlyt. A kilencvenes évek és a kétezres évek elejének eredményei határozottan arra utalnak, hogy partnerkapcsolati formákban bekövetkező változások erőteljesen köthetők

intézményi változásokhoz (oktatási rendszer, munkaerőpiac), illetve mérhetőek a különbségek az egyes társadalmi nagycsoportok között is, de a nemek közti különbségtétel már nem érvényes, vagyis a fiatalok partnerválasztását egyre kevésbé a férfi/női szerepek családon belüli merev megosztása vezérli, inkább ezek szükségszerű kombinációja. A legfrissebb, **2010-es kutatások szerint azonban az elsődleges tényező az értékrendszerben, a társadalmi normákban történt változás hatása**, és társadalmi különbségeket sem láthatunk már az együttélést preferálók vagy ellenzők között.

6.5 A gyermekvállalási kedv

Az 1970-es években átlagosan 152 ezer gyermek született, ez az 1980-as években 131 ezerre, az 1990-es években 112 ezerre esett vissza. Az ezredfordulótól lényegében minden évben a 2000. évi 97 ezres szint körül alakult a születések száma, 2010-ben alig 90 ezer csecsemő született, 6 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. 2011-ben 88 ezer (minden idők legalacsonyabb értéke), 2012-ben és 2013-ban stagnált 88 ezren a születések száma, pedig a szülőképes korú nők száma csak kb. 11 százalékkal csökkent (KSH 2012a; 2013; 2014a; Spéder 2004).

Az elmúlt években folytatódott az a tendencia is, miszerint a szülők egyre később vállalnak gyereket: 2011-ben az első gyermeket vállaló nők átlagos életkora 30 év volt, a férfiak esetében ez az életkor 33-34 évre tolódott ki. Ez a kitolódás azonban olyan veszéllyel is jár, hogy a nők kevesebb gyereket fognak szülni, hiszen az életkor növekedésével csökken a fogamzóképeség, az általuk tervezett gyerekszám sem fog teljesülni. A gyermeket vállalók között gyorsan nő a diplomások aránya, ezért is válik egyre fontosabbá – mind a kutatások, mind a hétköznapi megoldások tekintetében – a munka és gyermekvállalás összeegyeztethetősége. A házasságon kívüli gyermekvállalás aránya 2011-ben 42 százalék volt, ennek társadalmi meghatározottsága elég nagy: a nyolc osztályt végzettek háromnegyede vállalt gyermeket házasságon kívül, és ahogy haladunk felfelé a ranglétrán ez az arány fokozatosan csökken, a diplomások csupán 19 százaléka tette ugyanezt. A KSH jelentései szerint a házaspáros családok átlagosan több gyermeket nevelnek, mint az élettársi kapcsolatban élők, a legtöbb gyermek viszont értelemszerűen az egyszülős családokra jut, mivel körükben minden családban van legalább egy gyermek. A másik két családtípusban jelentős, 40 százalék feletti a

gyermektelen, illetve már gyermek nélkül élő családok aránya. Az elmúlt két évtizedben a házaspáros családok átlagos gyermekszáma csökkent, míg az élettársak és az egyszülős családok gyermekszáma nőtt (12 százalékról 14 százalékra).

A gyermekvállalási hajlandóság, illetve a születések számának csökkenésére többféle magyarázat is adható A **krízis hipotézis szerint** a gazdasági körülmények romlása a gyermekvállalás elhalasztásával vagy elhúzódásával jár együtt. Csökken a háztartások jövedelme, csökken a foglalkoztatás, és a gazdasági recesszió miatt még a gyerekekneveléshez igénybe vehető jóléti szolgáltatások is csökkennek. Egy gyermek a napi kiadások növelését jelenti, tovább rontja vagy rontaná az érintettek színvonalát, ezért nem vállalják. Csupán **gazdasági tényezőkkel** is magyarázhatjuk a termékenység visszaesését. A létbizonytalanság növekedése is késlelteti a gyerekvállalást, hiszen a bizonytalanság körülményei egy olyan döntés során, melynek következményei hosszú távúak és visszafordíthatatlanok, a gyerekvállalás elodázását okozhatja. Harmadik magyarázat a korábban már említett **második demográfiai átmenet magyarázata**, amely az értékrendszer, a normarendszer és a kulturális rendszer változását hangsúlyozza. A csökkenő termékenység elképzeléseik szerint egy beinduló vagy felerősödő értékváltozás következménye, az individualizáció és autonómiára törekvés korszakának eredménye. Philipov (2003) **diszkontinuitást hangsúlyozó megközelítése**, a társadalmi anomia hipotézise a gazdasági és társadalmi intézményrendszer minőségének megváltozását emeli ki. Feltételezése szerint az átalakulás új szabályok és normák elterjedését vonja maga után, amely a hétköznapi emberek számára anomikus állapotokat teremt. Ilyen körülmények között nem vállalnak gyermeket, illetve akkor vállalnak, ha van őket támogató és szükség esetén segítő kapcsolati tőkéjük. A **felsőfokú képzésben részt vevők száma is jelentősen emelkedett**, ami a gyerekvállalás kapcsán több következménnyel jár: amíg valaki tanulmányait végzi, addig nem vállal gyereket; ha már végzett, akkor utána még néhány évig élvezni szeretné befektetésének hozamát, dolgozni szeretne, karriert szeretne, de minimum stabilizálni munkaerőpiaci helyzetét. A magasan képzetteknél jár a legnagyobb „költséggel” egy gyermek, hiszen magasan kvalifikáltként jó munkaerőpiaci pozíciójukat, keresetüket és állásukat is fel kell adniuk átmenetileg, amit a családi juttatások ma már egyáltalán nem ellentételeznek. Ráadásul arra sincs garancia, hogy munkahelyük tolerálja a kiskorú gyermekkel járó mindennapi elfoglaltságokat, alkalmankénti „szabadságokat”. És végül a gyermekvállalási

hajlandóság csökkenésében jelentős szerepet játszik a partnerkapcsolat formálódása, az **alternatív párkapcsolati formák megjelenése és elterjedése, elsősorban az élettársi kapcsolaté** (Frejka-Rossi 2001). A hazai kutatási eredmények (Kapitány-Spéder 2012) szerint nem ennyire egyértelműek a magyarázatok: az elmúlt években felerősödött ugyan az a vélemény, hogy egy gyerek hátráltatja a karriert és az életcélok megvalósítását, de megduplázódott az elbizonytalanodók, a kétkedők tábora is (részben egyet ért az előbbi gondolattal, részben nem). Felerősödhetett a gyermekvállalás és más fontos egyéni és társadalmi tényező (pl. munkavállalás, fogyasztás, önmegvalósítás, karrier, magas jövedelem) közötti konfliktus, és ennek következménye a gyerekvállalással kapcsolatos bizonytalanság növekedése (Harcsa-Monostori 2012; Paksi-Király-Luksander 2014).

A gyermekvállalási hajlandóság témakörében még árnyalni lehetne a képet, ha megnézzük a **kívánt és/vagy ideálisnak tartott, illetve a valóban megszületett gyerekek számában mutatkozó különbséget** (Spéder-Kapitány 2006; Kapitány-Spéder 2012). A statisztikai adatok szerint nő a különbség mértéke a kívánt és a megszületett gyerekek száma között, vagyis **a tervezett gyermekek jelentős része nem születik meg**. Rövidtávú gyermekvállalási terveiket a fiatalok csak harmada tudja megvalósítani. **Ennek oka lehet**, hogy akik idősebb korban tervezik első gyermeküket, azok gyakrabban sikertelenek, egyrészt mert kevesebb idő marad a tervek megvalósításához, másrészt – mint már említettem – nő a fogamzóképeség csökkenése. Mivel a leendő szülők is tudják, hogy a gyermek megszületésével bizonyos életcélok megvalósításának lehetősége kis esélyű lesz, ezért elsősorban a gyermektelenek halasztják el szüleseit. Bebizonyosodott az is, hogy a stabil kapcsolatban lévők tudják megvalósítani terveiket, vagyis a párkapcsolatok instabilitása szintén korlátozza a gyermekvállalási kedvet. Itt a párkapcsolatok minőségéről van szó, arról, hogy milyen az érintettek párkapcsolatról kialakított képe, milyen számukra az ideális kapcsolat. Spéder Zsolt kutatása szerint azok váltak nagyobb eséllyel szülővé, akik számára a függetlenség egy párkapcsolatban nem olyan lényeges, viszont nagyon fontosnak tartják, hogy a gyermek megfogánása esetén az érintettek házasságot kössenek. Végül, egyre gyakrabban fordulnak elő váratlan események a családokban (külföldi munkavállalás, hirtelen elbocsátás, munkanélküliség, párkapcsolati problémák stb.), amik szintén a tervek módosulását vonják maguk után, főként az alacsonyabb, az „inkább nem vállalt gyermek” irányába. Korábban már említettük a termékenység és

más demográfiai változás magyarázataként, kereteként vagy fogalmazhatjuk úgy is, hogy paradigmájaként a második demográfiai átmenet koncepcióját, amely azt a kérdést vizsgálja, hogy vajon gazdasági, társadalomszerkezeti vagy kulturális, értékrendszerbeli jelenségekkel magyarázhatjuk-e az elmúlt húsz év jelentős demográfiai változását (Utasi 2011).

Ha a szülővé válással kapcsolatos attitűdöket, érzelmi meghatározókat vesszük figyelembe – ahogy a fenti sorokban is tettük -, akkor ki kell térnünk a **nemek közötti különbségekre** is. A párkapcsolati stabilitás, a párkapcsolati státusz és a gazdasági aktivitás, annak kiszámíthatósága és tervezhetősége mind a férfiak, mind pedig a nők esetében egyértelműen meghatározza a szülővé válás alaphelyzetét. Azonban a szubjektív változók (értékek, attitűdök, eszmék) a férfiak esetében az előbb említett objektív körülményeken túl kisebb súllyal esnek latba a szülővé válás magyarázatához, mint a nők esetében. A nőknél nagyobb eséllyel születik gyermek, ha hagyományos párkapcsolati elképzeléseik vannak (házasság), és ha az életkoruk már túllépte az általuk ideálisnak tartott szülési, szülői életkort. Döntésüket még a vallás is befolyásolja, amennyiben az egyház tanítása szerint élnek („az egyház tanításai szerint vallásosak között a legmagasabb, a bizonytalanok között pedig a legalacsonyabb a gyermekvállalás esélye. A „maguk módján” vallásosak és a „nem vallásosak” szülővé válásának esélye közepes” (Spéder 2006 p.196.)). Lényeg, hogy **az objektív szempontok mellett valóban vannak szubjektív szempontok is a gyermekvállalásban**, és hogy a férfiak és a nők között eltérőek ezek a szempontok és mechanizmusok (Kapitány 2010).

Csak röviden említeném meg, hogy a kutatók (Tóth 2012) a tervezett és megszületett gyerekek közti különbség okának tekintik az adott időszak családpolitikájának gyerekbarát vagy nem gyerekbarát intézkedéseit, a családtámogatási rendszert, a kisgyerekes anyák hátrányos munkaerőpiaci helyzetét és a nők elhúzódó iskolázásával és az ehhez kapcsolódó szerepváltozásokkal járó következményeket, hatásokat. Mindezek a gyermekvállalás akadályát jelentő tényezők lebonthatók, azonban a szülőkből levő belső motivációval is számolni kell, amelyek sokkal kevésbé változtathatóak szakpolitikai döntésekkel, rendeletekkel vagy törvényekkel.

A motivációkon kívül a gyermektelen életmódot is érdemes elemezni, értelmezni (Pongráczné 2002; Spéder 2006; Kapitány-Spéder 2009; Szalma-Takács 2012), hiszen a gyermektelen életmód lehet akaratlagos és nem akaratlagos is. Új jelenség a **tudatos**

gyermektelenség, ennek aránya is növekszik. A GfK Roper jelentése szerint (2008) Magyarországon 2008-ban a megkérdezett 13-19 éves lányoknak 20 százaléka gyermektelen kívánt maradni, miközben a gyermektelenség aránya a korábbi évtizedekben 10 százalék alatt maradt. Ezt kulturális tényezőkkel tudjuk magyarázni, például az individualista értékrend terjedésével, a rossz családi, szülői tapasztalatokkal, de az ezzel kapcsolatos kutatási eredmények alapján feltételezhető, hogy elsődlegesen nem az értékek változása befolyásolja a szülővé válással kapcsolatos döntéseket, ugyanis a magyar társadalomban alacsony azoknak az aránya, akik tudatosan nem szeretnének gyereket vállalni. **A gazdasági tényezők erősen befolyásolják ugyan a gyerekvállalással kapcsolatos döntéseket, de főként az első gyermek vállalásának időzítésére lehet hatásuk és nem közvetlenül arra a döntésre, hogy egyáltalán vállaljon-e valaki gyereket.** A döntésekben a gyerekvállaláshoz kapcsolódó **életesemények kapnak meghatározó szerepet**, például, hogy sikerül-e az érintetteknek tartós párkapcsolatot kialakítaniuk.

7. FEJEZET

HÁZASSÁGI DÖNTÉSEK AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN

Ebben a fejezetben a hajadon nők és a nőtlen férfiak házassági hajlandóságát vizsgáljuk az egyéni életútjukban, vagyis, hogy az iskola elhagyása, a munkába állás és a foglalkozási karrier megtalálása milyen mértékben és irányban befolyásolják párválasztási mechanizmusaikat. Megnézzük, hogy a házassági piac hogyan hat ezen egyéni jellemzőkre.

Az adatbázis egy KSH általi 2000-2001-es évi mintafelvételből származik, sajnos a 2011-es népszámlálási adatokat még nem dolgozták fel, 2014 őszén kezdték el közzé tenni a részeredményeket, így azzal nem tudtam kiegészíteni a megállapításokat.

7.1 Élettörténeti jellemzők

Bukodi Erzsébet szerint (2000b; 2002a; 2004) a **párkapcsolat-teremtés időzítését befolyásolja a partner életkora és iskolai végzettsége** is – a nőknél inkább, mint a férfiaknál. Bizonyos életkorig a házasodási gyakoriság dinamikusan emelkedik, majd eléri a maximumát és fokozatosan visszaesik. **Erre kétféle magyarázattal szolgálnak.** Az első – szociológiai jellegű – megközelítés szerint a házasságkötés tulajdonképpen egy olyan társadalmi folyamat, amelyben a már **házások valamiféle társadalmi nyomást gyakorolnak a még nem házásokra** annak érdekében, hogy a „társadalmilag megfelelőnek tartott” vagy „társadalmilag elvárt” életkor elérésével családot alapítsanak. Minél idősebbek a potenciális házasulandók, annál nagyobb ez a nyomás. Ráadásul az életkor emelkedésével egyre kisebb lesz az esély arra, hogy valóban párt találjanak maguknak az egyedülállók, hiszen egyre kevesebb lesz a szabad fél a házassági piacon. **A jelenség másik magyarázata a közgazdaságtani keresési modellre** épül: a „legoptimálisabb” partner megtalálása egy költség-haszon elemzés eredményeként adódik. Ezt korábban már kifejtettük, ti. azt, hogy Oppenheimer (1988) szerint minél idősebb a partnert kereső egyén, annál kevesebbet kockáztat, annál kevesebb a bizonytalanság mind a saját, mind a potenciális partner lényegi jellemzőit tekintve – lényegi jellemző a képzettség, a munkaerő piaci státusz, jövedelem -, vagyis annál nagyobb a valószínűsége az ideális házaspár megtalálásának. Így az életkor emelkedésével lineárisan nő a házasságkötés valószínűsége. De a házasulandók nem mindig várják meg vagy várják ki a legoptimálisabb partnert – például a keresési költségek miatt -, hanem elvárásaik minimális szintjének teljesülésekor már házasságot kötnek. Ez a „még elfogadható” kategóriát jelenti. Ebből az következik, hogy az életkorral emelkedő házasságkötési valószínűség meredeksége nagy változékonyságot, variabilitást mutat.

Az iskolai végzettség befolyásáról azt tudjuk, hogy minél magasabb a potenciális férj iskolázottsága, annál később házasodnak meg a nők. Legkorábban – 20-21 éves korban – azok a hajadonok, akiknél a potenciális partner általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett. Őket az érettségizettekhez és a főiskolai diplomásokhoz férjhez menők követik – ez esetben 22-23 évesen a legvalószínűbb a párkapcsolat teremtés. Végül azok következnek, akik egyetemi végzettségű férfit választanak, vagy akiket az egyetemi végzettségű férfiak választanak, ez esetben legtöbbször 24-25 éves korra esik az első házasságkötés. A férfiaknál a diplomás partnert választók kivételével

az első házasságkötés minden esetben a nőtlen férfi 24-25 éves korában a legvalószínűbb. A diplomás partnereknél későbbre, 27-28-29 éves korra esik a családalapítások többsége. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy az iskolázottsági szempontból rosszabb társ választása leginkább fiatalon történik, és a későbbiekben a családalapítás előtt állók „nem engedhetik meg maguknak”, hogy az övéknél kedvezőtlenebb társadalmi jellemzőkkel bíró partnert válasszanak. Vagyis, az első házassági döntések megfontoltabbakká válnak, a házassági piac szereplői versenyeznek a legjobb partnerekért, és igyekeznek a lehető legkedvezőbb házassági alkukat kialakítani, hogy ily módon is javítani tudják saját életesélyeiket és jövőbeni családjuk egzisztenciális, kulturális „jóllétét”.

Az iskolába járás negatív hatással van a házasságkötés valószínűségére úgy a nőknél, mint a férfiaknál. Ennek kézenfekvő magyarázata a családi szerepek és az oktatásban való részétel összeegyeztethetlensége, ezért a partnerkapcsolatok nagy része az oktatásból való kikerülés után jön létre. Minél magasabb a potenciális házastárs iskolai végzettsége, annál kevesebb idő telik el az iskola elvégzése és a családalapítás között. Ugyanakkor az iskola elvégzése óta eltelt időszak hossza és az első házasságkötés valószínűsége egy fordított U görbét mutat. Ez a tendencia két dolgot jelenthet vagy jelezhet. Egyrészt, minél jobb képzettséget szerez valaki, minél később kerül ki az oktatási rendszerből, annál kisebb a különbség a társadalom által még tolerált házasságkötési életkor és a saját életkora között. Ez pedig a mihamarabbi családalapításra fogja őt ösztönözni. A másik, hogy a felsőoktatási intézmények – mint már említettem – a leghatékonyabb házassági piacok, hisz összehozzák az azonos képzettségű, hasonló munkaerőpiaci kilátásokkal és kulturális erőforrásokkal rendelkező fiatalokat. Ezek az intézmények nagyon jó terepek a jövőbeni házastárs megtalálásához. Éppen ezért, a hallgatók nagy része már tanulmánya idején megtalálja élete párját, akivel az iskola elvégzése után házasságot is köt. Vagyis, minél kvalifikáltabb partnerről van szó, annál kevésbé „szükséges” az iskolapad elhagyása ahhoz, hogy valaki először megházasodjék. Azonban, ha valaki a diplomája megszerzése utáni egy-két éven belül nem talál magának egy szintén diplomás partnert, ez annál nehezebb lesz számára, minél több idő telik el a felsőoktatásból való kikerüléstől. Ez érthető, hisz egyrészt gyengül a felsőoktatási intézmény házassági piac hatása, az illető élethelyzetéből adódóan távolabb kerül az intézménytől, másrészt annál kevesebb megfelelő iskolázottságú és korú potenciális partner mozog a piacon, hisz korábban már

„elfogytak”. Mindebből bebizonyosodott, hogy **a párkapcsolat-teremtés valószínűségét a saját erőforrások mellett a potenciális házastárs jellemzői is befolyásolják.**

7.2 Iskolai végzettség

Mint tudjuk, az iskolai végzettség a kulturális erőforrások, a munkaerőpiaci helyzet és a jövőbeni karrierkilátások egyik legjobb indikátora. Mindhárom minőségében lényeges meghatározója a házassági mechanizmus alakulásának. Már említettük, hogy a különböző végzettségű, iskolázottságú potenciális házastársak legszívesebben a saját végzettségüknek megfelelő füllel házasodnak. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy **a homogámiára való hajlandóság végzettségi szintek szerint változik.** Az egyetemet végzetteknel a legmagasabb, azután lefelé haladva az iskolai hierarchián csökken, hogy a képzettségi rangsor alján ismét felugorjon. Vagyis a homogám párkapcsolatok az egyetemi diplomások mellett a legfeljebb általános iskolát végzettek között a legvalószínűbb.

Bukodi Erzsébet (2001b; 2004) empirikus kutatásában feltárta, hogy **minél távolabbi iskola-végzettségi kategóriákról van szó, annál valószínűtlenebb az odatartozók között a párkapcsolat.** Vagyis, amíg az egymással szomszédos képzettségi csoportok közötti partnerkapcsolatnak igen nagy az esélye, addig a „távolabbi” házasságoknak meglehetősen alacsony a valószínűsége. Például a középiskolát végzettek – ha nem érettségizett partnert választanak -, akkor leginkább valamilyen diplomás társ mellett döntenek. A felsőfokú végzettségűek esetében viszont a saját iskolai kategóriájukon kívül a szintén felsőfokú diplomások és az érettségizettek a „legkívánatosabb” partnerek. Azonos szintű házasodást „átházasodásnak”, a szomszédos végzettségi szintre való házasodást „keresztházasodásnak” nevezhetjük.

7.3 Családi háttér

A családi háttér nem csak a **házassági hajlandóságot befolyásolja**, hanem azt is, hogy **ki kivel nem házasodik.** Minél iskolázottabb a potenciális partner, annál jobb családi háttérrel „kell” rendelkeznie a házasulandó fiatalnak. Vagyis itt is csak hangsúlyozni

tudjuk korábban már kifejtett megállapításunkat, miszerint a származásnak a házassági mechanizmusok alakulásában kulcsszerepe van. A statisztikai eredmények szerint a **családi háttér és a saját erőforrások hatása „összeadódik”**, és a társadalmi hierarchia két végpontján a házassági homogámia további erősödéshez vezet. Vagyis a legképzetlenebbek esetében a rossz családi háttér még tovább csökkenti a felfelé házasodás esélyét. Ez viszont növekvő csoporton belüli homogám házasságot, vagy nem házasodást eredményez. A társadalmi hierarchia tetején a helyzet ennek épp a fordítottja: a gazdasági, kulturális értelemben vett előnyös származás még „vonzóbbá teszi” a saját erőforrásokat a házassági piacon. Így közöttük a legvalószínűbb a homogám illetve a felfelé házasodás, hisz új státuszukat a házassággal is „megerősítik”, vagyis partnereiket úgy választják, hogy azok pozíciója legalább az övékkel megegyező legyen.

A származás azonban valamiféle **„kompenzáló szerepet”** is betölthet a házassági alkuk során, hiszen az intergenerációs szempontból lefelé mobilak esetében felfelé házasodást várhatunk, mert a kedvező családi háttér a piacon kompenzálhatja a rosszabb, „hozott”, „saját” teljesítményt. Egy intergenerációs szempontból felfelé mobil személy kapcsolatai nagy valószínűséggel nálánál rosszabb státuszú társadalmi csoportokhoz is kötődhet, mert legalább részben származási rétegekhez kapcsolódhatnak ezzel. Ezért közöttük nagyobb lesz a „visszaházasodás” esélye. A vizsgálatok (Bukodi 2001b; 2002b; 2004) azonban ezt csak a nők esetében bizonyították, a férfiak az azonos képzettségűeket preferálják. Ugyanez érvényesül – ti. a visszaházasodás – az intergenerációs szempontból lefelé mobil nőknél is. Vagyis amikor a „jó háttérrel” rendelkezők keresnek maguknak házastársat, akkor saját származási, ismeretségi, baráti körükben néznek szét, és onnan választanak maguknak társat – függetlenül attól, hogy iskolai végzettségük az apjukénál alacsonyabb. A férfiak esetében a házasság inkább megerősíti az elért társadalmi – iskolai – pozíciójukat, semhogy visszatérést eredményezne származási státuszukba. Vagyis mind a felfelé, mind a lefelé mobilok leginkább az „új” iskolázottsági csoportjukból választanak maguknak párt.

Az apjukkal azonos iskolai végzettségűek a legnagyobb valószínűséggel homogám párkapcsolatot alakítanak ki: azaz partnerük megválasztásakor mind a származási, mind a saját társadalmi státuszukat megerősítik. Ebben nincs különbség a férfiak és a nők között. Azonban ha az intergenerációs szempontból felfelé

mobiloc házasodását nézzük, akkor ebben az esetben a férfiak az azonos képzettségűeket preferálják, a nők viszont a lefelé házasodást is választják. Mindezek több dolognak is lehetnek a következményei. Egyrészt utalhat arra, hogy ha kedvezőtlen származási helyzetükből kikerülő hajadonok nem találak az övékkel azonos iskolázottságú partnert, akkor könnyebben lemondanak eredeti elképzeléseikről, mint a férfiak, és egy alacsonyabb társadalmi státuszú párral is beérik. (Például gyakran előforduló jelenség, hogy a tanítóképzőt végzett vidéki nő visszamegy a főiskola elvégzése után tanítani a szülőhelyére vagy annak környékére, és ha nem tudott még a tanulmányai alatt egy szintén diplomás férjet találni, kénytelen lesz otthon, a lokális piacon keresni és onnan választani párt. Itt viszont nagy valószínűséggel többségben lesznek a nála alacsonyabb, szakmunkás iskolázottságú házasodni kívánó férfiak, így az eredmény a nő részéről a lefelé házasodás lesz. Ez esetben az alacsonyabb státuszú férj választása lehet kényszerválasztás, és lehet saját elhatározásból született döntés is.). Másrészt a nők lefelé házasodása következhet abból is, hogy a nők a házassági viselkedésére jobban rányomja bélyegét a szülői család helyzete, gondolkodásmódja stb., mint a férfiak választásaira.

A szüleiknél alacsonyabb iskolázottságú egyéneknél megint csak találunk nemek közötti eltérést. A nők ezen csoportjában mutatkozott legalacsonyabbnak az első házasságkötési valószínűség, a férfiaknál ez esetben is a homogám párkapcsolatnak van a legnagyobb esélye. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy ezek a nők olyan családi környezetben nőttek fel, amely „nem írja elő” a házasságkötést, mert származási helyzetük megvédi őket a házasság társadalmi normák általi kényszerétől; másrészt képes olyan mennyiségű anyagi erőforrás előteremtésére, mely nem teszi szükségessé a párkapcsolat kialakítását. Így vagy nem alakítanak ki párkapcsolatot, vagy első házastársuk megválasztásakor inkább szüleik társadalmi helyzetéhez „igazodnak”.

7.4 A házassági piac hatása

Eddig a partnerszelekciós preferenciákról volt szó, valamint arról, hogy ezeket a preferenciákat milyen mértékben és hogyan befolyásolják a szülők társadalmi jellemzői. Egy ezeken kívül álló, objektív, mindettől független befolyásoló tényező a házassági piac. A házassági piac „kínálata”, kedvező összetétele ösztönözheti a

partnerkapcsolatok kialakítását, de a kedvezőtlen demográfiai összetétel gátolhatja is azt.

A házassági piac „kínálata” nem egyformán érvényesül a különböző iskolai kategóriáknál. **A házassági piac összetétele csak akkor befolyásolja lényegesen a párkapcsolat-teremtési hajlandóságot, ha a potenciális partner az iskolai hierarchia közepén helyezkedik el.** Az iskolai hierarchia két szélén, a képzetlen, legfeljebb általános iskolai végzettségű vagy diplomás házastárs esetében a „kínálati oldal” hatása pozitív, de elenyésző, ezzel ellentétben a képzettségi rangsor közepén – a szakmunkás végzettségű és az érettségizett felek esetében – a kínálat nagyban befolyásolja a partnerválasztást. Vagyis a szakmunkás képzettségű, illetve érettségizett nőtlen férfiak számának az emelkedése megnöveli annak az esélyét, hogy egy adott életkorú, adott iskolázottságú nem házas nő ilyen végzettségű férjet válasszon magának. Ami a „női kínálatot” illeti, a hatások ehhez hasonlóak. Ez azt bizonyítja, hogy a végzettségi hierarchia közepén elhelyezkedő potenciális házastársak kiválasztása a piac összetételén is nagyban múlik, de **a hierarchia két szélén levőket nem befolyásolják a kínálati viszonyok.** Vagyis a képzetleneket akkor sem választják szívesen, ha ezt a házassági piac kompozíciója megengedné, vagyis akkor sem, ha „túlkínálat” van belőlük. Míg a legképzettebbeket nem azért preferálják a házasulandók, mert „sok van belőlük” a piacon, hanem azért, mert gazdasági, kulturális erőforrásaik vonzóvá teszik őket, ők mindig a „legjobb választás” kategóriájába tartoznak.

Ennek a fejezetnek **összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a házassági homogámia növekedett az elmúlt évtizedekben, legfőképpen a képzetleneknél és az egyetemi végzettségűeknél.** Azonban éppen ebben a társadalmi csoportban nőtt a nem házasodás és a halasztott házasodás aránya. Az alacsony hierarchiában levők esetén ez a jelenség a kevésbé vonzó tulajdonságokkal magyarázható - nem rendelkeznek olyan munkahelyi pozícióval és anyagi erőforrással, amely versenyképessé teszi őket a házassági piacon -, így ők jobb híján egymást választják. A magasan kvalifikáltak pedig megvárják karrierjük, munkaerőpiaci pozíciójuk stabilitását, hogy ezzel még vonzóbbá váljanak és ők maguk is válogathassanak, így ők is homogámiára törekednek. Ki kell emelnünk, hogy **a származásnak, a szülői háttérnek még mindig fontos szerepe van a házasságkötési döntésben.** Sok esetben képes kompenzálni a kevésbé előnyös egyéni jellemzőket a házassági piacon (például alacsony iskolázottságot vagy a kedvezőtlen munkaerőpiaci státuszt). Ennek ereje azonban – ti. a családi háttérnek, a hozott

erőforrásoknak – az egyén életkorának emelkedésével csökken, később a szerzett javakra tevődik a hangsúly.

II. RÉSZ

HÁROMGENERÁCIÓS SVÁB - MAGYAR HÁZASSÁGI
MOBILITÁSVIZSGÁLAT DUNABOGDÁNYBAN⁴

Dolgozatom következő részében a Dunabogdányban végzett empirikus kutatásom ismertetem, amely az előzőekben kifejtett házassági mobilitással kapcsolatos elméleti megközelítéseket támasztja alá, egészíti ki. Külön hangsúlyt kap a sváb-magyar etnikum, az egyén és csoport viszonya, valamint a generációk közötti különbségek. Próbálom azokat a tényezőket feltárni, amelyek erősen befolyásolták a párválasztást, a házasságkötést, és megnézni, hogy ezek hogyan hatnak manapság (Sólyom 2004; 2014c).

1. FEJEZET

MEGHATÁROZÁSOK, KUTATÁSI HIPOTÉZISEK

1.1 Az empirikus kutatás módszertana

Elsőként definiálnám a három nemzedéket, amelyet kutatásomban alkalmaztam, s korcsoportonként **tíz alany visszaemlékezéseit rögzítettem mélyinterjú, életút interjú és narratív interjú formájában**. A korcsoportok felosztását Bindorffer Györgyi (1997; 2001) kulturális antropológus kutatásából merítettem. A **három korcsoportom** a következő:

1. Az 1920-1933 között születettek, most 94-81 éves lakók, akik a kitelepítést (1947) már felnőttként vagy 14 éven felüli gyermekként élték meg, és ez az egyik legfontosabb generációs alapélményük.
2. Az 1934-1953 között születettek, ma 80-61 évesek, akik akkor 13 év alattiak vagy még meg sem születtek. Itt az alapélményt a közösség zártságának második

---

⁴ Disszertációm ezen II. részében található példák, megállapításokból és kutatási eredményekből szemezgettem az I. részben.

világháború utáni folyamatos oldódása és a megnövekedett mobilitási lehetőségek jelentik.

3. Az 1954-1973 között születettek, a ma 60-41 évesek. A folyamatos társadalmi változások (pl. iskoláztatásuk magasabb foka, a magyar, mint anyanyelv elsajátítása, az ingázás, a helyi vállalkozási lehetőségek növekedése stb.) hogyan hatnak életükre.

A **csoportok kialakításának szempontjait több tényező motiválta**, indokolta. Mindenképpen szükségesnek tartottam, hogy **átfogjak egy emberöltőnyi időt**, a gyermekkor kivételével. Mivel a házassági mobilitás kutatásom témája, a kezdetektől, a párválasztástól az öregkorig szerettem volna meghallgatni az érintetteket. Vajon az idő előrehaladtával hogyan változnak a szokások egy erősen zárt közösség, egy falu esetében? A gondolkodás is megváltozik-e, ha nem, ezt hogyan érik el és vannak-e következményei, ha igen, nemzedékek kellene-e hozzá? Hogyan hat egymásra az egyén és a közösség, az egyén és csoportja, a csoport és közösség, milyen a kettejük kapcsolata, melyik a meghatározóbb? A másik fontos igazodási pont az évszámok kiválasztásában, a falut megrázó és teljes mértékben megváltoztató történelmi esemény, az **1947-es sváb kitelepítés, illetve „idegenekkel”, „telepesekkel” való betelepítése**. Igaz, ez csak egy szempont a sok közül, lehetnének mások is, de nem lehet mindegyikre részletesen kitérni. Ez az esemény döntő fordulat volt a falu életében, és döntően hatott a közösségi viszonyokra is. A ki/betelepítés azonban nehezíti is a kutatást, hisz olyan vonzata is volt/lett, ami nem történt volna meg „normális” körülmények között. Például a házassági piac - vagyis az eladósorba került fiúk és lányok aránya életkorban, etnikai összetételben, vallásban, stb. - másként alakult volna, ha nincs a ki/betelepítés, ami determinálta az akkori piacot, ami szintén gyökeresen megváltoztatta a párválasztási, házassági értékrendet, szokásokat. Ilyen erőteljes hatás ritkán fordul elő. Ezzel együtt azonban nehéz az összehasonlítás más sváb falvakkal, hisz nagy különbségek voltak és vannak mind a mai napig a sváb falvak között. Igaz, a kitelepítési program országos volt, de ha át is élték, mindenhol másként, más módon, más arányban történt a kitelepítés. Ahol pedig nem volt kitelepítés, ott eleve más folyamatok játszódtak le az adott közösségben a történelem során.

Empirikus kutatásom azzal kezdődött, hogy négy hipotézist fogalmaztam meg, amelyet kutatásom során vagy igazolok, vagy megcáfolok. **A hipotézisek a következők voltak:**

1. Feltételeztem, hogy az első nemzedék házасodási szokásait a sváb közösségi normák, a tradíciók erősen szabályozták, meghatározták, ami erős egymás közötti házасodást vont maga után.
2. Feltételeztem, hogy bizonyos társadalmi változások hatására (például politikai intézkedések, a továbbtanulás széleskörű elterjedése, a közlekedés fejlődése, így a munkahelyek választékának bővülése, az ingázás lehetősége) a sváb párválasztási, házасodási szokások, normák, íratlan szabályok megváltoztak. Dunabogdány esetében a kitelepítés különösen nagy jelentőséggel bírt a házасodási szokások megváltozására, a vegyes házasságok elterjedésére.
3. Feltételeztem, hogy mindezek következtében napjainkhoz közeledve a párválasztás a svábok és nem svábok között szabadabb, önállóbb, függetlenebb lett, kevésbé kötik a korábbi nemzedékek normái.
4. Feltételeztem, hogy a sváb kisebbség többségbeni mivolta hatott az egymás közötti házасodás normájára.

1.2 Ki a sváb és ki a magyar?

A sváb etnikai elnevezés külső forrásból eredő névadás, és nem csak a Dunabogdányban élöket nevezik így. A név, a XVIII. századi német betelepülök sváb elnevezése az egész Kárpát-medencében elterjedt, a magyarországi német népcsoporton belül arányuk kb. 2%. A sváb népnév idővel a német szinonimájává vált, anélkül, hogy a származás helyét meghatározná. A dunabogdányiak magyarországi sváboknak is nevezik magukat. **Hivatalos megfogalmazásban magyarországi németeknek nevezik az összes, kulturálisan és nyelvileg heterogén sváb csoportot.**

Dunabogdányban az a sváb, aki annak vallja magát, illetve akit a sváb lakosság annak tart. Ez a kétfajta besorolás persze nem mindig fedi egymást. Vannak, akik nem svábnak, hanem magyarnak vallják magukat, de a faluközösség mégis svábként tartja őket számon. Ez leginkább a második- és a harmadik generációban van jelen. Ennek az ellenkezője is előfordul: ha „idegen” jön a faluba, ha itt él, ha felveszi a sváb szokásokat, akkor sem tartják svábnak, hisz származását tekintve nem bogdányi sváb.

A legnehezebb besorolás - ti. ki a sváb és ki nem - a vegyes házasságokból származó utódok esetén áll fenn. Ha egy ilyen személy szóba kerül, mindig megjegyzik, hogy az

illető magyar is, illetve ha néven neveznek valakit, akkor ha az illető neve magyarrá változott - a névmagyarosítás ugyanis elég gyakran előfordult a történelem viharai miatt illetve asszimilációs törekvések jeleként, tényeként -, soha nem mulasztották el hozzátenni az eredeti német családnevet. Mindebből látszik, hogy a származásnak döntő jelentősége van az identitás kialakításában, a közösségi életben.

„Sváb az, aki ide születik. Ha valamelyik magyar sváb bálba megy vagy tud németül, attól még nem lesz sváb. Attól még magyar marad. A szülei idevalósiak? Svábok? Ha igen akkor sváb, ha nem, akkor nem sváb.” – egy öslakos, ötvenes éveiben járó férfi véleménye.

„A Pisti hiába sváb lányt vett el, attól még ő nem az. Mondjuk beszél németül, és mindenhova eljönnek az asszonnyal, de ő csak sváb lányt vett el, ő maga nem az. Az most jó kérdés, hogy a gyerekeik mik? Mivel félig magyarok és csak félig svábok, ezért nekem nem svábok.” – egy öslakos, hatvanas éveiben járó asszony szerint.

„Én nem tudom mit lovagolnak ezen a vénasszonyok. Én nem vagyok idevalósi, de svábnak érzem magam. Misére járok, az ünnepeken ott vagyok, mindenben benne vagyok, németül is beszélek, a falu az életem, itt dolgozok, a falunak is dolgozok, a gyerekeim itt nőttek fel, az asszony sváb és úgy érzem az vagyok. De most nem mindegy? Ha én svábul érzek akkor az nem számít?” – egy beházasodott 56 éves férfitől.

A dolog tehát nem egyértelmű, ezért **én önkényesen meghatározom, hogy az a sváb, aki annak tartja magát.**

Az, hogy **egy személy mikor minek nevezi magát, helyzetfüggő.** A mindennapokban a sváb, mint önelnevezés csak az első és a második generáció egy része számára jelöli ki egyértelműen a tradicionális sváb elnevezést önmeghatározási, önbesorolási kategóriának. Számukra ez jelenti az anyanyelvet, a múltat, a folytonosságot, az otthont. A magukat már magyarnak valló fiatalabbak számára (harmadik generációsok) a sváb szó elsősorban szüleiket, nagyszüleiket, szülőfalujukat jelenti. A sváb név inkább intimitást sugall, a hazát, a magyar név ezzel együtt a hivatalosság világát is hordozza. Az öreg svábok egymás között svábul beszélgetnek (svábolnak), az utcán is, de ha egy idegen elmegy mellettük, átváltanak magyarrá és tekintetük figyelme az idegent. Amint megfelelő hallótávolságon kívülre kerül az idegen, folytatják a svábolást. Ezt jól

igazolja Bindorffer Györgyi kutatása (1997), amelyben kimutatta, hogy az első generációba tartozók többsége sehol nem mondaná meg, hogy ő sváb, mert a háborút követő megtorlások még mindig élnek az emberek emlékezetében. A második generáció leginkább megfontolja, hogy kinek, mikor, hol mondja, „vallja be” svábságát, de ha megkérdeznék tőle, nem titkolná el. Ezt **szituatív névhasználatnak** nevezzük. Ők már magabiztosabbak, védettebbnek érzik magukat, mint az első generációhoz tartozók. A harmadik generáció sem titkolná el etnikai hovatartozását, de kérdés nélkül ők sem mondanák meg. Persze voltak a válaszolók között olyanok is, akiknek ez a kérdés érdektelen és számára nincs jelentősége a származásnak.

„...édesanyám végig a háztartásban volt, és hát amíg még parasztként működött a család, hát ő is járt ki. Ő is bogdányi volt, az apám is, törzsgyökeres germán származású, mind a két ág. Az apám családi neve Spáth, és a kitelepítéstől való félelmében magyarosított. Én még orosz fogságból Spáth néven jöttem haza és itthon már Sas volt a nevem. Mondjuk, ez a kitelepítésben nem hiszem, hogy segített volna, mert a 41-es népszámlálásnál magyar anyanyelvet és magyar nemzetiséget vallottak, ez egy politikai megfontolás volt, mert nem volt igaz, szüleimnek az anyanyelve német volt, csak hát ilyen politikai magatartás volt annak idején, ez volt az ésszerű, de hát a valóságban nem így volt. Annak idején a Statisztikai Hivataltól el lehetett kérni a bevallási másolatokat. És a mi családunknak is megvoltak és akkor azt kénytelenek voltak elhinni, az nem lehetett nem tudomásul venni.” – egy nyolcvanas éveiben járó férfi alanyom emlékeiből

Még ehhez kapcsolódóan meg kell említeni, hogy **más a dunabogdányiak viselkedése a falun belül és a falun kívül**. Falun kívül magyarnak vallják magukat, senki nem tiltakozik, ha „lemagyarozzák”, viszont a falun belül mindenkinek megvan az etnikai, származási helye, és ezt hangoztatják is. Ezt a **„magyar is meg sváb is” jelenséget kettős identitásnak hívjuk** (Bindorffer 1996). Egyfelől őseik földjének, valódi szülőföldjének tekintik Magyarországot, másfelől gyökereikben, nyelvükben, kultúrájukban németek: a németekre jellemző munkaközpontú életet élnek, ápolják hagyományaikat, takarékoskodnak, szinte a végsőkig kizsákmányolják magukat, minden áron gyarapodni akarnak. Számukra Magyarország politikai keret, ezen belül azonban az adott régió német közössége jelenti a szülőföldet, a hazát.

Ezek után megfogalmazom, hogy **ki a magyar: az, aki annak vallja magát.**

2. FEJEZET

FALUTÖRTÉNET

2.1 Történelmi áttekintés, demográfiai jellemzők

Bogdan szláv eredetű szó, jelentése „Isten ajándéka”, „Isten adománya” (Bindorffer 2001; Bonifert 1997; Hovanyecz 2002a; 2002b). Svábul egyszerűen Pogdannak nevezik. A régészeti feltárások szerint a falu rézkori település. Első okleveles említése 1285-ből származik Bogun néven, mely királyi tulajdon. A XIV. században már Bogdanryw névben említik, majd 1559-ben a törökök elfoglalják. Ekkor 36 adóköteles ház áll a faluban, s a lakosok református hitűek. 1695-ben a Zichy család birtokába kerül, a hódoltság végére azonban lélekszáma jelentősen megcsappan, 1720-21-ben mindössze 16 magyar és 3 szlovák család lakta. A katolikus anyakönyvek szerint a dunabogdányi svábok írott történelme 1724-ben kezdődik, vagyis egyházi anyakönyvezés 1724-től működik a faluban.

A falu első katolikus vallású sváb parasztjai 1723-ban Németországból érkeztek, mintegy 300 fő telepedett le Zichy István gróf birtokán. **Ez volt a betelepítések első hulláma.** Feltételezések szerint Stuttgart és Ulm környékéről vagy Bajorországból jöhettek, talán Ausztriából is érkeztek ide. Ezek a sváb parasztok a török hódoltság alatt elpusztult földművelést voltak hivatva újjáéleszteni. Kedvezményül 3-6 évi adómentességet, letelepedési kölcsönt, Szent Mihály-naptól Karácsonyig bormérést és külön sváb bírót kaptak. Ekkor kb. 100 magyar református lakta a falut. A svábok a betelepítés után azonnal elkezdték bővíteni a katolikus templomot, a falu plébánosa ugyanakkor betiltatta a református istentiszteletet, s a reformátusok csak 1790-ben kaptak engedélyt imaház építésére. **A betelepülés második hulláma 1767-ben érkezett,** a nyelvi dialektusból arra következtethetünk - a beszélt dialektus a dunai bajor és a rajnai frank nyelvjárás egyesüléséből alakult ki -, hogy a második csoport **Bajorországból** érkezett. Ez a hullám jelentős létszámemelkedést okozott a falunak, amit még növelt a **harmadik hullám,** amikor is **a már itt levők rokonai, ismerősei jöttek kisebb létszámmal.** Mária Terézia hatására a XVIII. században állami

telepítések is közrejátszottak a lélekszám növekedésében. A betelepültek többsége családosan, 2-3-4 gyermekkel, kevés vagyonnal, földművesként érkezett.

1830-as években nagy kolerajárványok pusztítottak, majd 1838-ban a nagy dunai árvíz súlyosbította a helyzetet és nehezítette az életet, s a falu vízparti házainak jelentős részét elmosta. A század során több tűzvész és árvíz, valamint járvány is pusztított a faluban. Ezek a természeti csapások mindinkább erőssé tették a kapcsolatokat a két népcsoport között. Így aztán nem volt meglepő, hogy az 1848-as szabadságharcban éppen tanítójuk vezetésével vettek részt a dunabogdányi svábok is. Az 1903-ban felépített állami iskola szükséges voltát a falu világi önkormányzata azzal indokolta, hogy a magyar nyelven való oktatás elősegíti a német nemzetiség magyarrá válását. A svábok lojalitását jelzi az 1896-os millenniumi emlékmű felállítása is.

1850-ben (Dányi 1993) még mindig csak 2300-an éltek Dunabogdányban, és a lélekszám csak 1930-ra kétszereződött meg. Ekkor a 3095 lakosból kétharmad sváb, egyharmad pedig magyar nemzetiségű. Az 1941-ben tartott összeírásakor (KSH 1947) 2931 főből 2313 (78 százalék) vallotta anyanyelvének a németet, de az összlakosság 89 százaléka válaszolta, hogy tud magyarul. **A faluban a kétharmad sváb és egyharmad magyar etnikai arányok az ezredfordulóig megmaradtak, vagyis többségben volt a kisebbség.** Mára megváltoztak az arányok, kb. egyharmad sváb és kétharmad magyar nemzetiségű lakosról beszélhetünk.

1945-ig a svábok és a magyarok együttélése – az ő véleményük szerint - probléma- és konfliktusmentes volt. Egyfajta közös történelmi sors tartotta össze őket, míg nem elkezdődtek a számukra negatív politikai döntések végrehajtásai (Bindorffer 2001; Bonifert 1997; Hovanyecz 2002a; 2002b; Bellér 1981; Manherz 1998). Ez az értékelés szintén a kitelepítést központi eseményként számon tartó történeten belül értelmezhető csak.

A második világháború a falubeliek számára nem volt olyan erőteljes hatású, olyan megrázó és sokkoló, mint a kitelepítés. Egy történelmi folyamat elemeként élték át, nem törésként. Általában csak úgy nyilatkoztak róla, hogy mint minden háborúban, a férfiak a fronton voltak, a falun átvonuló orosz csapatok mindent elvittek, fosztogattak és nőket erőszakoltak meg. Mindenki próbálta túlélni, élelmet szerezni, de konkrétumokra nem emlékeztek, hogy ezt az időszakot hogyan vészelték át. Az oroszok egy telet töltöttek a faluban, utánuk „már csak” az ennivaló előteremtésével kellett

foglalkozni, hisz munkakereset nem volt, tüzelőt az erdőről hoztak, a ruházkodást mindenki maga megoldotta (minden családban tudtak varrni), sebesültek nem voltak. Feltételezhető, hogy a második világháború egyéb élményeinek emlékét a kitelepítés sokkja elhomályosította.

Az 1956-os forradalomkor – a beszámolók szerint – nem történt nagy jelentőségű esemény a faluban, a forradalom közvetlenül nem foglalkoztatta a falu lakosságát.

„Mindenkinek otthon maradt, tette a dolgát, csöndben volt, mert a magyarok besúgók voltak. Ezt mondták.” – mondta egy első generációs alanyom.

A svábok megbízhatatlannak tartották a magyarokat és valóban nem kommentálták a forradalmi eseményeket. Nem akartak részt venni benne, a kitelepítés miatti igazságtalanság-érzet passzívvá és bizalmatlanná tette őket a többségi társadalom ügye iránt.

A legfrissebb demográfiai adatok szerint (Dunabogdányi Önkormányzat 2014) a Dunabogdányi állandó lakosok száma évek óta 3000 fő felett van (2011-ben 3208 fő, 2013-ban 3247 fő). A lakosság száma, elsősorban a fővárosból betelepülőknek köszönhetően évente 100-120 fővel nő. Pozitívum, hogy az elvándorlás szinte egyáltalán nem jellemző az itt élők között. A népességnövekedést az 1960-as évek lakásállomány növekedése sajnos csak kisebb mértékben tudta követni. Ennek következménye, hogy a településen a hetvenes évektől bekövetkezett népességfogyás ellenére a lakásállomány növekedésnek indult, egészen az 1980-as évekig. Ebben az időszakban a helyiek sorra eladták a falu határában lévő gyümölcsöseiket, így a fővárosi lakosság Dunabogdányban telket és hétvégi házat vásárolhatott, illetve építhetett. Az üdülőépületek aránya jelenleg is jelentős a településen, hozzávetőlegesen 27-30 százaléka a lakásállománynak. A lakosság legjelentősebb részét a fiatal felnőttek (19-39 évesek) adják. A 18-59 éves korosztály 52 százaléka ebbe a kohorszba tartozik, de jelentős a felnőtt, még nem nyugdíjas lakosok száma is (a lakosok harmada). Lényegében ugyanazokat a demográfiai hullámokat regisztrálhatjuk, mint általában Pest megyében, de a fiatal férfiak 20-24 éves korcsoportja – a pest megyei kitelepülésekhez hasonlóan – jelentősebb az átlagnál. Az iskoláskorú gyermekek (6-17 évesek) aránya a település teljes lakosságához viszonyítva 12 százalékos. A demográfiai mutatók alapján az óvodás és iskoláskorú gyerekek számának növekedése prognosztizálható. 2010-ben 41 újszülött született, 2012-ben 39, 2013-ban 23 gyermek. Míg 2010-ben 32

fő halt meg, 2012-ben 40, addig 2013-ban 43 fő, ami azt jelenti, hogy a népesség fokozatosan idősödik. 2010-ben 13, 2012-ben 12, 2013-ban 14 házasságkötés lett bejegyezve, de vannak olyan lakók is, akik más településen házasodtak, így a házasságkötések számát nem tudjuk pontosan megítélni, így azt sem, hogy a házasságú felek milyen vallásúak vagy iskolai végzettségűek. Az aktív munkaképes korosztály 60-65 százaléka ingázik az otthona és munkahelye között.

2.2 Egy sorsdöntő esemény: a kitelepítés

Mint fent írtam, 1945-ig a svábok és a magyarok együttélése konfliktusmentes volt. Egyfajta sorsközösséget alkottak, mígnem elkezdődtek a számukra negatív politikai döntések végrehajtásai. Az 1930-as években - még Hitler hatalomra kerülése előtt - kibontakozott a kisebbségi német nacionalista radikalizmus, amely elutasította a tömeges névmagyarosításokat és az asszimilációval szemben a disszimilációt szorgalmazta. Erre alapozódott a Volksbund szerveződése. 1940-ben megszervezték a Volksbundot, amely állításuk szerint a német kisebbség védelmét szolgálta. A Volksbund ideológiája német nacionalista ideológia volt, célja a német faji felsőbbrendűség eszméjének népszerűsítése és a német haderő támogatása. Akiket ez a hatás elkapott, már nem tartotta magát magyarnak. Azonban rögtön meg kell jegyezni, hogy ez a radikalizmus és maga a Volksbund sem jelentett volna igazán súlyos problémát, ha nincsen a világháború. Megmaradhatott volna a németek központi kulturális-, közösség-szervező-, érdekképviseleti szervezetének. Ám mikor az SS-toborzás a magyar kormány hozzájárulásával történik és a toborzást éppen a Volksbund végzi, akkor már nem lehetett másról szó, mint egy náci alakulat működéséről. Hitler hatalmas földterületeket ígért a magyarországi németeknek Ukrajnában, amelynek költsége „csak” annyi volt, hogy az illető Volksbund tag legyen vagy/és SS-ként szolgáljon.

Dunabogdányban nagyon sokan beálltak német katonának, ez egyszerűen anyagi megfontolásból történt, német állampolgárok lehettek, illetve sokakat hivatalosan besoroztak, kényszerből lettek tagjává. Az önkéntesek úgy gondolták, hogy ha a magyar hadseregbe is el kellett menni a sorkötelezettség miatt, akkor miért ne mennének a németbe is, ha ott még jól is fizetnek? Ez nem jelenti azt, hogy ők nem magyarok is, hogy nem hűek a hazához, hogy megtagadnák kettős identitásukat. Ők kezdetektől

fogva mindig a magyarok mellett álltak és nem érzik, hogy ne lettek volna hű polgárai Magyarországnak. A svábok nagyon szeretik a földet, ebben az esetben lehetőségük nyílt volna még több földet művelni. Miért ne tették volna meg? Egyes interjúalanyaim szerint a falu háromnegyede „bundista” volt, de ezt nyíltan sosem állították, mindig a másiktól mondták el ugyanezt. **Őket tették felelőssé a háborúért, bűnbakként kezelték őket, áldozatokká váltak.** Bűnhődniük kellett vagyonekobjással, internálással, munkaszolgálat, kitelepítéssel, a magyar állampolgárság elvesztésével. Mindezt igazságtalannak és érthetetlennek tartották, hisz ők jó állampolgárok voltak, szorgalmasan, hatékonyan dolgoztak amióta csak itt élnek. És mégis, **Dunabogdányban nincs olyan sváb család, ahonnan ne vittek volna el valakit. A falu lakosságának egyharmadát telepítették ki.** Hitler 1941 előtt konkrét terveket dolgoztatott ki a délkelet-európai németek hazatelepítésére, és a magyarországi németek körében is sok szó esett erről. Voltak tehát német kitelepítési tervek, és a világháború éve alatt megfogalmazódtak a szövetséges hatalmak erre vonatkozó elképzelései is. Ráadásul 1944 nyarától az SS és a német hadvezetés hozzálátott a nagy német tömegek evakuálásához azokról a területekről, amelyeket közvetlenül fenyegettek szovjet támadások.

A dunabogdányi megtorlás az internálásokkal már 1945 tavaszán kezdődött. Egy első generációs asszony így idézi fel (Bindorffer 2001 p.124):

„...amikor egy vasárnap hajnalban a rendőrök körülvették a falut meg a templomot, kihajtották az embereket, és ahogy voltak, úgy elhajtották őket. Haza se mehettek, semmi. Nem kérdezték, ki kicsoda, ugye a katolikus templomba csak svábok jártak.”

„Reggel, mise után egy szál ruhában elhajtottak. Mint az állatokat.... Az uramat is elvitték, engem is. A gyerekeink itthon maradtak, a fiú 10, a kislány 7 éves volt. Háborús bűnösök voltunk, mert svábok voltunk. A mi családunkból senki nem volt a Bundba. De azt nem kérdezte senki. Kellett az ingyen munka. Pedig ez a nép soha nem panaszkodott, nem kért semmit, csak dolgozott ennek az országnak. Három év múlva engedtek haza.”

Az internáltak nem értesíthették családtagjaikat, a faluban sokáig senki nem tudta merre vannak. Később kiderült, hogy Szentendrére, Albertfalvára, Gödöllőre, Kistarcsára és Nagykátára vitték őket. Semmit nem vihettek magukkal, amiben voltak, abban mentek. Akiket nem vittek el azt kitétték a házukból, ahonnan semmit nem vihettek el és helyükre betelepítettek kerültek.

Bár **Dunabogdányban kitelepítésre csak 1947-ben került sor**, a történelmi dokumentumok szerint a hivatal ezzel már 1945-ben számolt (Fehér 1988). 1945. december végén született a 12.330/1945 számú kormányrendelet⁵ a hazai németiség kitelepítésére, ami a történészek szerint kollektív büntetésnek szántak a nácik ellen, és hogy helyet csináljanak a Szlovákiából áttelepítendő magyarok részére (Hambuch 1988). Konkrét rendeletek és határozatok fogalmazódtak arról, hogy kit lehet és kit nem lehet kitelepíteni, de ez a valóságban nem érvényesült. Sőt, országszerte jogszabályellenesen, önkényesen, brutálisan ment végbe a kitelepítés. Eredetileg 300-500 ezer magyarországi német kitelepítéséről volt szó, de 300 ezer fő kitelepítésére sem került sor. Dunabogdányban egy lista függött a községháza kapuján a kitelepítettek nevével. Ezen mindenki rajta volt, kortól, nemtől, Volksbund-tagságtól függetlenül aki vagyonosnak számított, és akit vélhetően nem szívtelt az összeíró. **A kitelepítéssel egyidejűleg folytak az itt maradók összeköltöztetései, és megjelentek a szlovákiai betelepítettek is.** Ők kedvük szerint választhattak a házak közül, akár lakott benne valaki akár nem, a helyi illetékesnél - aki a lakáskiutalásokkal foglalkozott - beadták igényüket és rendszerint megkapták az általuk kiszemelt házat. A bentlakók vagy elköltöztek a sajátjukból vagy összeköltöztették őket más svábokkal, vagy ha szerencsésük volt, a saját gazdasági épületükben meghúzhatták magukat és dolgozhattak saját földjeiken, saját terméseiket átadva a betelepítetteknek, a „telepeseknek”. A visszaemlékezésekből egyértelműen kitűnik, hogy a kitelepítés nem volt következetes, átgondolt és a jogi előírásoknak megfelelő. Több család esetében érthetetlen volt, hogy kiket, miért, milyen indokkal telepítettek ki vagy maradhattak a faluban. Az összeírók személyes érzelmeiket, ellenszenvüket is hozzátették néha a kitelepítésre várók listájához. Néhány idézet idős, a kitelepítést átélte interjúalanyaimtól:

„A 40-es népszámlálás alkalmából a szüleim német anyanyelvűeknek vallották magukat, magyar nemzetiségűeknek, mert mi nem voltunk semmi volksbundista, nem voltunk semmiféle pártban, de hát azt nem tagadták le, mert nem is akarták meg nem is gondolták, hogy az probléma, hogy német anyanyelvűek. Ugye azt én még most is

⁵ 12.330/1945. M. E. számú rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való kitelepítéséről (Kihirdetett 1945. dec. 29-én. – Magyar Közlöny 211. szám): „I. paragrafus: Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, tovább az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”

vallom és mondom, hogy én német anyanyelvű vagyok, tehát sváb. ...és ennek kapcsán, pontosan a német anyanyelvből kifolyólag vitték el őket. Én meg nem is voltam a telepítési listán, képzeld. Hogy milyen oknál fogva vagy hogyan, én valahogyan kimaradtam.”

„Én valahogy itt maradtam. Lehagytak a listáról. Anyám és apám neve ott volt, az enyém lemaradt. Kint volt a lista a községházán, a templomból hazafelé látták, csak úgy fel volt tűzve. Senki nem értette miért maradtam le. Anyámék elmentek, engem itt hagytak, hogy vigyázzam a házat és az állatokat, én itt maradtam rokonoknál. De a házból el kellett jönnöm, más kapta meg.”

„...a férjem szülei keményen dolgoztatták is őket, főleg a férjem már kisgyerekkorában dolgozott, hát svábok ugye. És az apósom az nagyon sok mindent átélt nem mondom, mert azért ezek a kitelepítések, meg ezek azért egy jó párszor bevitték a rendőrségre, jól elverték, meg... A házukat vissza kellett venni vagy kétszer. Igen, és kitették őket, elmentek Verpelétre mert ők szőlőkereskedők voltak, és elmentek Verpelétre és itt meg beköltöztek a házukba. És itt volt nekik mindenük és hazajött, mert hallotta Pesten, hogy kitelepítés volt, és a házukban benn vannak, és hazajött és akkor mi volt? Be se mehetett a házba hanem jöttek a csendőrök vagy rendőrök. Bevitték és jól összeverték őt, úgyhogy voltak elég problémái. De nem telepítették ki, a listán ugyan rajta volt, de mivel épp nem volt itthon mikor zajlott a kiköltöztetés, ezért mikor hazajött a házat elvették, de nem zavarták el a többi kitelepített család után. Itthon maradhatott csak elvették mindenét. Mondjuk ezt sem értem ez hogy lehet.”

A faluban főként az „öslakos” magyarok maradtak és a kőbányász svábok, illetve azok a svábok (jómódúak is), akik az 1941-es népszámláláskor magyar nemzetiségűnek, magyar anyanyelvűnek vallották magukat és nevüket is magyarosították. A kitelepítési listán szereplő állapotos nők három hónap haladékot kaptak és ezzel ők „megúszták”, hisz három hónap múlva már leállt az akció. A kőbányász svábok népgazdasági érdekből maradhattak, mert kellett a munkaerejük. A kitelepítettek egy batyuval mehettek el („A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen.” /Kovács Imre 1945 április 7./), nem nézték ki hány éves, együtt maradtak-e a családok vagy nem, kinek hány gyereke van és hogy mellette van-e. **Dunabogdányból kb. 800-900 főnek kellett elhagynia otthonát** - mint írtam, ennél többet kellett volna kitelepíteni, de az

akciót leállították -, 1947. augusztus 23-án kezdték el a kitelepítést Németország szovjet megszállási övezetébe.

A kitelepítettek többsége kint új életet kezdett. Eleinte nagyon nehéz körülmények között éltek, kemény munkával tudták csak stabilizálni egzisztenciájukat, és mikor lehetővé vált a hazajövetel (az 1960-as években amnesztiával), ők kint maradtak a volt NSZK területén. **Egy kis részük azonban igyekezett vissza a saját otthonába,** bujkált, majd hazaszökött (az NDK területéről) annak ellenére, hogy elüldözték őket. Sokan a saját házukat vásárolták vissza, hogy ott folytathassák, ahol megszakitották életüket. Egyrészt minden emlékük Dunabogdányhoz fűzte őket, szeretteik itt nyugodtak a temetőben, másrészt a kitelepítettek számára óriási csalódás volt, hogy kint Németországban, az anyaországban megtagadták őket, nem fogadták be, „magyar cigányoknak” nevezték őket. Nyelvüket nem értették, a svábok pedig nem tudtak németül, megbízhatatlanoknak tartották a kitelepítetteket. Ez tovább erősítette bennük azt az érzést, hogy magyarok, magyarországi svábok, és az ő hazájuk Dunabogdány. A ma kint élőkkel rendszeres a kapcsolat, ők is hazajárnak meglátogatni rokonaikat, többen nyaralásukat is itt töltik, de a kint maradtak helyzete pszichikailag rosszabb, mint a hazajöttéké. Kint nem fogadták be őket teljes mértékben, idegenek maradtak, és az itthoniaktól is elszakadtak már, illetve egyesek nyíltan is megvetik őket amiért nem voltak hajlandók újra megküzdeni a sorssal és előlről kezdeni életüket. **Ők igazából hontalanok lettek, mindkét ország az otthonuk, de egyik sem az.**

A kitelepítés nagyon mély nyomokat hagyott a bogdányiak lelkében, a történelem során ez a legmegrázóbb élményük. Döntően meghatározták és meghatározza mind a mai napig az emberi viszonyaikat, az identitásukat. Az eddig csak vallási - katolikus-református - konfliktusok, ellentétek áttevődtek a magyarok és a svábok közötti nyílt gyűlölködésbe. Ez egyfajta túlélési stratégiának is felfogható, ami nem más, mint a vallásba vetett hit és az idegenek elleni kiengesztelhetetlen gyűlölet. Ez a gyűlölet, a közös ellenség gyűlölete, a közös sors élménye, a sorsközösség még jobban erősítette a svábok kohézióját, kisebbségi, etnikai, nemzetiségi identitásukat. Ezt egyébként a párválasztásban, házasságkötésben is majd jól látjuk. Érdekes, hogy a hallgatás, elhallgatás helyett ők a kibeszélést választották. Soha nem tagadják és nem akarják elfelejteni, hogy üldözöttek voltak, hogy mennyit szenvedtek. **A kitelepítés generációs alapélménynek tekinthető, vagyis egy olyan élményről, történelmi eseményről van szó, amely az adott generáció, nemzedék viselkedését, gondolkodását,**

érzelemvilágát, társas kapcsolatait, életmódját befolyásolja. Igaz, a harmadik generációsoknál is előfordult, hogy a félelem még annyira él bennük, hogy interjúm során a magnót nem használhattam, hisz később – szerintük - esetleg bizonyíték lehet és újabb megtorlás következhet. Főleg az első-második generációsoknál gyakoriak voltak az elbeszélés közbeni sírvafakadások és hangelcsuklások, nagy sóhajok és mély csöndek, de igyekeztek mindent elmondani amit csak tudtak, akikről csak tudtak valamit. Egymás között is mind a mai napig részletesen emlegetik a történeteket, ki, hol, kivel, hogyan bujkált, éhezett, menekült meg, viselkedett stb. De gondoljunk csak bele: nem könnyű azokkal együtt élni, akik szenvedést okoztak nekünk. Ezek az emberek nap mint nap találkoznak egymással, egymás szemébe kell nézniük az őslakos sváboknak és az idegen, betelepített telepeseknek. Ismerek olyan idős falubelit, aki még mind a mai napig átmegy az utca túloldalára, ha egy neki szenvedést okozóval találkozik. Pedig már eltelt több mint hatvan év! De ez egy szélsőséges eset. Vannak, akik szerint enyhült az ellentét és jó a kapcsolatuk a telepesekkel.

„Hát itt vannak az izéék...na, mindegy, nevet nem mondok..., itt vannak a szomszédba. Ők is így bejöttek a jóba, mindent megkaptak amit csak akartak és közben üres kézzel jöttek. Egy senkik voltak és házuk, földjük, tehenük lett, csak úgy bele a jóba hirtelen. És közben az is itt lakik akié a ház volt, akiét elvették. Annak újra kellett kezdenie mindent, a szülei teremtettek mindent és hirtelen semmijük se lett. A szülők meg ott maradtak kint, meghaltak, vissza se tudtak jönni. De találkoznak minden nap, beszélnek, mit tudnak csinálni? Együtt élünk, régen volt.” – mondta egy hetvenes férfi.

A nemzedékek között szinte kötelezővé vált, hogy átörökítsék a megélt eseményeket. A legfiatalabbaknak is tudniuk kell mi történt és hogyan történt akkoriban, ezzel is erősítik a közösségi érzést, az identitást. De a harmadik nemzedék már másként látja a dolgokat. Az első nemzedék aktív korban volt a kitelepítés idején, a második generáció még kisgyermek volt, de ott volt, látott, tapasztalt, átérezte a szenvedéseket. A mai fiataloknak ez azonban már csak történelmi lecke amit megtanultak, de számukra a közös ellenség már nem ellenség, tudják mi történt, de nem akarnak gyűlöletben élni. Ebből állandó napi viták is adódnak a családokon belül, hisz a dédszülők némelyike még tiltaná például az unokák együtt játszását, ha az egyik gyerek sváb és a másik telepés származású, vagy a beszélgetést egy sváb és egy telepés között, de a párválasztásba is beleszólnak, ha tehetik, hogy sváb csak svábbal házasodjon. Az ötvenes években, ha egy sváb és egy telepés összeházasodott, előfordult, hogy

kiátkozták őket és az esküvőt sem tarthatták meg a faluban. A telepese házastársnak innentől kezdve lehetőleg pokollá tették az életét, mindig felhánytorgatták neki a múltat, vagy a szülők múltját, kevés barátira, megértésre számíthatott. Ennek többször is szakítás, szökés vagy válás lett a vége. Mások véleménye szerint a család a párválasztáskor próbált közbelépni, de ha ez nem sikerült és az esküvőt megtartották, akkor már elfogadták az „idegen” családtagot.

„Nagyi múltkor is szólt, hogy a kislányom az iskolában nem játszon a... mindegy kinek a gyerekével, merthogy azok nagyszülei tették ki őket. De mondom Nagyi az ég áldjon meg! Mikor volt már az! Jó, hát tudom, de akkor is... Végülis játszott vele a kislány és most is jó barátnők, Nagyi sem szól már, de rögtön azzal kezdte, hogy XY gyereke. Örület.” – meséli egy harmadik generációs, negyvenes éveiben járó asszony.

Egy kis **enyhülést hozott a svábok-telepesek gyűlölködésében**, hogy 1949-ben és 1950-ben a svábok ismét Magyarország **egyenlő jogú állampolgárai** lettek, valamint a **téjesztés** elszenvedőiként ismét közös sorsra lettek a magyarokkal. Ez egy **megebékélési korszak volt, nyelvi- és kulturális asszimilálódás**. 1955 után a német nyelv tanítása is elkezdődött a helyi iskolában. A sebek gyógyulnak, enyhül a fájdalom, de megszűnni mind a mai napig még nem szűnt meg.

2.3 Nemzetiségi hovatartozás a számok tükrében

1941-ben volt az első alkalom, hogy a népszámláláskor a nemzetiséghez tartozást is tudakolták, felhívva a figyelmet arra, hogy „minden befolyástól mentesen és az anyanyelvre való tekintet nélkül” kell a kérdést megválaszolni. 1970 kivételével valamennyi későbbi népszámlálás alkalmával megkérdezték a nemzetiséghez tartozást. A 2001. évi népszámlálás azonban változást hozott: a kérdések megválaszolása az adatok személyes jellegére tekintettel önkéntessé vált. Ekkor született meg továbbá az adatok gyűjtésének több kérdésen alapuló módszere, amellyel a nemzetiséghez tartozást több szempont figyelembevételével állapították meg, azzal a szándékkal, hogy az adott nemzetiséghez tartozó lakosságot a lehető legszélesebb körben tudják számba venni. A 2001. évi népszámlálás alkalmával a négy nemzetiségre vonatkozó kérdés közül a nemzetiséghez tartozást egy kérdés tudakolta, amelyre több válasz volt adható. Emellett kérdezték az anyanyelvet, és szerepelt kérdés a családi, baráti közösségben használt

nyelvre, valamint a kulturális kötődésre vonatkozóan, szintén több válaszlehetőséggel. 2011-ben a kérdőívről lekerült a kulturális kötődésre vonatkozó kérdés, mert a legkevesebb plusz információt szolgáltatta.

A 2011. évi népszámlálás eredménye jelentős növekedést mutat 2001-hez képest a nemzetiségekhez tartozók számában (Kovács 2013). A növekedésben szerepet játszott az, hogy az országos és helyi nemzetiségi önkormányzatok fontosnak tartották a népszámlálásban a nemzetiség feltüntetését, és erre kérték a tagjaikat, a nemzetiségi lakosságot. Az emelkedés különösen annak figyelembe vételével jelentős, hogy a tíz évvel ezelőtti 524 ezer válaszmegtagadóval szemben 2011-ben közel 1 400 ezer személy tekintette magánügyének a nemzetiségre vonatkozó adatokat. A hazai nemzetiségekhez tartozók közül 556 ezren válaszoltak a két nemzetiségi kérdés egyikére vagy mindkettőre, míg 2001-ben 314 ezren adtak választ erre a kérdésre. A nemzetiséghez tartozást tehát akár a négy kérdés közül csak egyre adott válasz is eredményezhette, de következhetett mind a négy kérdés megválaszolásából is. 2011-ben jelentősen, 59 százalékra nőtt azok aránya, akiknél kizárólag a nemzetiségi kérdésre adott válasz döntötte el a nemzetiséghez tartozást. Mind a négy kérdést figyelembe véve a kettős vagy több nemzetiségi kötődéssel rendelkezők száma megközelítette a 725 ezret.

A KSH (KSH 2014c) 2011-es népszámlálási adatai alapján a következő táblázatban összefoglaltam a legfontosabbnak tartott nemzetiségi adatokat:

1. táblázat. Német nemzetiségi adatok 1941-2011 között

1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
302.198	2.617	8.640	11.310	30.824	62.105	131.951

A táblázatban megdöbbentően jól látható, hogy a második világháborút és a kitelepítéseket követően milyen kevesen vallották magukat német nemzetiségűeknek. Biztosra vehető, hogy bevallásaikat a retorzióktól való félelem, az óvatosság motiválta, és talán a mai napig nem kaphatunk tényleges adatokat. Az identitás elbizonytalanodásával is magyarázhatjuk a drasztikus változást. A fokozatos emelkedést követően 2011-re egy jelentős számú hazai német kisebbségről beszélhetünk, de ez még mindig csak harmada az 1941-es adatoknak. Az 1941-es adatokhoz hozzá kell tennünk,

hogy a történelmi és politikai események hatására elképzelhető, hogy torzít, mert abban a politikai környezetben azok is német nemzetiségűnek vallották magukat, akik máskülönben nem vállalnák a német identitást.

2. táblázat. Német nemzetiségi adatok a főbb korcsoport szerint 1941-2011 között

Összesen	0-14	15-39	40-59	60-X
1941				
302.198	77.221	116.387	68.610	39.980
1980				
11.310	1.389	4.459	2.585	2.877
1990				
30.824	3.726	10.609	7.927	8.565
2001				
62.105	5.591	17.910	21.246	17.358
2011				
131.951	15.449	37.970	40.617	37.915

Ha a német nemzetiségi adatok korcsoport szerinti bontását nézzük, szembetűnő, hogy míg 1941-ben a fiatalabb korosztályok létszáma biztosította az etnikum utánpótlását, 1980-tól a 0-14 éves korosztály rendre alulmúlja a 60 év felettieket, ámbár mindkét korcsoportban folyamatosan nőnek a számok. Ha a egyes házasságok következtében a kisebbséghez számítható utódok száma nem nő meg jelentősen és ez a létszám nem tudja kiegyenlíteni a különbségeket – habár 2011-ben jelentős, háromszoros emelkedést láthatunk a 0-14 év közöttiek kohorszában és a másik két 60 év alatti korcsoportban is megkétszereződtek a számok -, akkor igazuk lehet azoknak, akik hosszú távon a német kisebbség eltűnését prognosztizálják. Egyelőre úgy tűnik, hogy a 2011-es adatok bizakodásra adnak okot, mind a születések számának növekedéséből, mind a középgenerációk bizonyos öntudatosodásából és identitásválasztásából következően.

3. táblázat. Német anyanyelvi megoszlás 1941-2011 között

1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
475.491	22.455	50.765	31.231	37.511	33.774	38.248

Az anyanyelvi bevallások a nemzetiségitől jelentősen eltérő képet mutatnak. 2001-ig – ha különböző nagyságrendekkel is –, de mindig felülmúlták a nemzetiségi bevallások adatait. Ez azt mutatja, hogy a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv elvált egymástól. 2001-re drasztikusan csökkent az anyanyelvi bevallások aránya. Ezt a kitelepítéssel és a kényszer-asszimilációval, a nyelvvesztéssel, a magyar nyelv anyanyelvi térhódításával magyarázhatjuk.

4. táblázat. Német anyanyelvi megoszlás a főbb korcsoportok szerint 1941-2011 között

Összesen	0-14	15-39	40-59	60-X
1941				
475.491	112.204	181.207	114.182	67.898
1970				
33.653	3.387	7.195	9.741	13.330
1980				
31.231	2.294	7.254	9.939	11.744
1990				
37.511	2.751	8.593	9.803	16.444
2001				
33.774	1.736	5.751	9.546	16.741
2011				
38.248	2.875	7.269	10.055	18.049

Az anyanyelvet használók többen vannak, mint azok, akik a nemzetiség nyelvét anyanyelvüknek adták meg. Ebből arra következtethetünk, hogy bár sokan ismerik és használják a kisebbségi nyelvet - azt nem tudjuk milyen gyakran és milyen körülmények között -, anyanyelvként mégis a magyart adták meg. Ennek okát a nyelvi asszimilációban kereshetjük, amikor a jobban beszélt és a többet használt nyelv a magyar. De ez még nem jelenti azt, hogy jobban is szeretik, mint a nemzetiségi nyelvet. Ezt támasztja alá az is, hogy az anyanyelvet összességében inkább a két idősebb generáció - a 40-59 évesek és a hatvan felettek – tagjai használják családi és baráti, ismeretségi, „falubeli” körökben. Viszont itt is jól látható, hogy 2011-re, és valószínűleg azóta is szépen emelkedik minden korosztályban az anyanyelvi megoszlás, arányait tekintve a legjelentősebb változás a 0-14 évesek között történik.

5. táblázat. A családi, baráti közösségben használt német nyelv a főbb korcsoportok szerint 2001-2011 között

Összesen	0-14	15-39	40-59	60-X
2001				
52.912	3.559	15.136	15.813	18.404
2011				
95.661	7.026	34.120	24.821	26.694

Kiemelném és disszertációm további részében is hangsúlyozni kívánom, hogy általában a kisebbség tagjai – ahogy Dunabogdány esetében is – függetlenül anyanyelvi ismereteik szintjétől és a nyelvhasználatától, kulturális téren élik meg és erősítik kisebbségi identitásukat. A kulturális hagyományok, szokások az etnikai önkifejezés utolsóként megmaradt terepe és egyben túlélési stratégiaként is működik. Ha ezt feladják, akkor az adott csoport etnikai önfeladása történik. A nyelvükben megszűnni látszó közösségek megtartó erejét manapság egyre inkább a kulturális gyökerek jelentik, a kulturális értékekhez való ragaszkodás pótolja a nyelv által elvesztett kohéziós hiányt.

Dunabogdánnyal kapcsolatban sajnos nem találtam a fentihez hasonló és következetesen közölt, részletes adatokat. A népszámlálási adatsorokban nem minden népszámláláskor találtam Dunabogdányi adatokat is tartalmazó táblázatot.

6. táblázat. A Dunabogdányi népesség nyelvismeret szerint 1941-1980 között

1941								
népesség összesen	magyar	német	szlovák	román	szerb	francia	orosz	egyéb
2.951	2.610	2.699	9	2	3	2	4	9
1949								
népesség összesen	magyar	német	szlovák	román	szerb	francia	orosz	egyéb
2.636								
1980								
népesség összesen	magyar	német	szlovák	román	szerb	francia	orosz	egyéb

2.839	1.421	1414						4
-------	-------	------	--	--	--	--	--	---

A 2001. évi népszámlálás szerint a falu lakóinak nemzetiségi kötődése: 93% magyar, 24,4% német (sváb), 0,8% egyéb, 6,9% ismeretlen, nem válaszolt. A svábok első betelepítése 1723-ban történt. A 18. század második felétől - nagyjából két évszázadon át - a 20. század második feléig ők alkották a falu lakosságának többségét. Az 1941. évi népszámlálás alkalmával a községben 2951 főből 2313 fő (78%) vallotta magát német anyanyelvűnek, 1715 fő (58%) pedig a német nemzetiséget is megjelölte. A második világháború után, 1947-ben kb. 8–900 főt kitelepítettek közülük.

A KSH 2011-es népszámlálási adatai szerint 2011-ben az állandó lakosok száma 3037 fő volt, ez majdnem 200 fővel kevesebb, mint amennyit a helyi önkormányzat tart nyilván. Hogy mi a különbség oka talán érdemes lenne feltárni, de erre most nem vállalkozhatok. A nemzetiségi megoszlás tekintetében a következő adatokat találtam:

7. táblázat. A nemzetiség, az anyanyelv, a családi, baráti közösségben használt nyelv a válaszok legalább egyike szerint 2011-ben

összesen a nemzetiségek	magyar	cigány	lengyel	német	román	szerb	ukrán	egyéb
3.608	2.712	16	3	811	24	7	3	28

A KSH adataiban fejtörést okozott a jelentős eltérés az állandó lakosok száma (3037) és a nemzetiségek összesen adat (3608) között. A KSH nem ad magyarázatot a diszkrepanciára, így csak találgatni tudunk. Egyrészt lehetséges, hogy sokan több nemzetiséget is megadtak, másrészt lehetséges, hogy szép számmal kerültek a mintába nem állandó lakosok is. Sajnos egyébként is sok bizonytalanság van a KSH különböző éveken felvett adatai között, így nehéz az értelmezésük. Az azonban bizonyos, hogy míg a sváb nemzetiségűek és a sváb nyelvet anyanyelvi szinten beszélők száma fokozatosan csökken, vagyis a korábban többségben levő sváb kisebbség ma már nincs többségben a faluban, addig a kulturális identitás terén nő a számuk, egyre többen érzik és vallják úgy, hogy származásuk és nyelvhasználatuk ellenére svábok, vagy svábok és magyarok egyszerre. A 2014-es helyi önkormányzati adatok szerint a bogdányi állandó lakosok 70-80%-a német nemzetiségű – aminek ellentmond a KSH adatbázisa, lásd 7.

táblázat -, de arra nem sikerült rájönnöm, hogy ezt az arányt milyen adatokból kapták, esetleg milyen több adat együtteséről van szó.

3. FEJEZET

ETNIKAI KULTÚRA, ETNIKUMOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK - SVÁBOK ÉS MAGYAROK

A sváb mentalitásnak, habitusnak, identitásnak része a sváb életmód is (Solymár 1983; Manherz 1998; Boreczky 2007). A kemény, kitartó, nagyra becsült munka, munkacentrikusság, a gyarapodásra törekvés, a szorgalom, a takarékoság, a már-már aszketikus és puritán életmód, a szigorúság, a fegyelem/önfegyelem, a hűség, az erős kötelességtudat, a renddel és tisztasággal kapcsolatos elvárások, az erkölcsiség, a családcentrikusság és a közösségiség jellemzi a svábokat. Ezek az értékek évszázadok óta egyben életmódjuk meghatározója is: a korai kelés és korai fekvés, a föld szeretete, tisztelete és művelése - még akkor is ha nem saját föld -, törekvés saját és több földre, a saját betevő megtermelése, állatok tartása, gyerekek korai munkához szoktatása. Nem csak a parasztok kötődtek a földhöz, hanem a kisiparosok és az értelmiségiek is.

„A földeket mindig mi műveltük a szülőkkel, néha voltak napszámosok is, de a föld mindig meg volt művelve, ez szabály volt. Még a hivatali szabadságom idején is mindig kerti munkát végeztem, földművelésre fordítottam a szabadságomat, soha nem mentünk nyaralni. Az irodában pihentem ki magam.” – emlékezett vissza egy idős, a falu szellemi elitjéhez tartozó férfi.

Dunabogdányban a biztos megélhetést mindig a föld jelentette. A falu lakossága a betelepülés óta földműveléssel, gyümölcsstermesztéssel, terménykereskedéssel foglalkozott annak ellenére, hogy rossz minőségű termőföldről beszélünk, és területileg sem volt annyi föld amennyi minden családnak elég lett volna, ezért műveltek földet a dunai árterületen is és a falu fölötti hegyoldalon is. De még ez sem volt elég ahhoz, hogy a családok csupán ebből éljenek. A családok nemcsak szociális, hanem gazdasági funkcionális egységként is működtek, mert a földművelés családi, önellátó gazdálkodás formájában történt. A föld rossz minősége miatt még keményebben kellett dolgozniuk a

parasztoknak, ha jó termést akartak. A gyerekeket is munkára fogták, gyümölcszedésre, a háztáji állatok etetésére, fejésre, legeltetésre. Csak a földből nem lehetett megélni, mindig kellett valamilyen kiegészítő kereset is. A bányában rendszeresen akadt munka, a kőfaragásra is igény volt, és a legszegényebbek napszámba is eljártak. Ennek a kemény és szakadatlan munkának eredményeként is gazdagodtak a svábok, kis léptékekben, kemény munkával tudták vagyonukat felhalmozni.

„Bogdányba nagyon sokat dolgoztak az emberek. A bányászok ledolgozták a nyolc órát és onnan egyenesen a földre mentek, nem haza... Én meg jártam a földekre. Elég sok föld volt, három. Volt egy málnásunk, a hátival hazacigölni mindennap a málnát, utána eladni... rengeteget dolgoztunk.” – egy nyolcvanas éveiben járó nő vallomásából.

„Szoros napirend, minden nap. Szorosra, nem úgy, hogy lazítunk! A házban mindig van munka, a ház körül is, a földeken is. Csinálok bort is, a szőlővel is mindig van valami, a kertben is, vagy akkor segítek másnak. Mindig kell csinálni valamit, különben nem jutunk előre. Ahogy világosodik kelek, és ahogy sötétedik fekszek... A nevelés egészen más volt. Volt elfoglaltsága a gyerekeknek. Reggel én is mentem ellátni az állatokat, utána iskola, iskola után megint az állatok vagy a földre ki dolgozni. Nem volt szabadnap, meg hétvége mint most, minden nap kellett dolgozni. A fiamnak is lecke után mosogatni, felmosni, tejet forralni, boltba menni vagy a húgára vigyázni, míg az anyja a földeken dolgozott. Régen, ha nem csinálták azt ami be volt ütemezve, akkor fülesek voltak. Rendnek, fegyelemnek kellett lennie... Mindenhol ahol nevelkedtem, ott mindenki oktatott arra, hogy őszinteség, becsület.” – idézet egy 93 éves, első generációs férfi alanyomtól.

„Az ember arra lehet büszke, hogy két csóró összekerült, semmi nélkül, és azért valamit fel tudunk mutatni. Van ház, kert, föld, a gyerekek is keményen dolgoznak és megvan mindenük... A boldogság abban van, hogy a családi kör harmonikus és jó.” – egy nyolcvanas éveiben járó nő mondta.

„A fiaimat nem úgy nevelem, mint engem az apám. Nem vagyok olyan szigorú, kevesebb a házimunka, nekünk már állatunk és földünk sincs. Ki van adva mindenkinek a feladat, ha nem csinálják, vállalják a következményeket. Én nem verem már őket. Nálunk apám csak ránk nézett és tudtuk mi a feladat. Nem lázadtunk. Ma többet is kell tanulniuk mint a mi időnkbe, sokat is utaznak, inkább ezt csinálják jól. De arra büszke vagyok, hogy szeretnek itthon lenni, a nagyobbik itthon is akar maradni, már építkezünk neki, igaz,

barátnője még nincs, de ha lesz már lesz hol lakniuk. A kisebbik még nem tudja mi lesz, de neki is már diplomája lesz, nekem nincs, a nagyapjának meg érettségije sincs. Büszke vagyok rájuk, jó embereket neveltem.” – egy ötvenes éveiben járó kisiparos férfi interjújából.

A sváb identitást meghatározó munkához/földhöz kötődés miatt is élték meg traumaként a kitelepítést. A háború után a svábok vagyoni-, társadalmi helyzete, megítélése jelentősen leromlott. Az otthon maradottakat büntetésből megfosztották földjüktől, vagyonuktól, házaikból kitiltották őket, így lecsúsztak a falu legszegényebb rétegébe. A kitelepítetteket nemcsak az adott közösségből küldték el (Takács 1996), hanem az ott maradt vagyonukat is elkobozták, más használhatta ingatlanjaikat és ingóságait. A kitelepítettek még hosszú évekig reménykedtek abban, hogy visszatérhetnek hazájukba. Amikor aztán be kellett látniuk, hogy nem, igyekeztek beilleszkedni az ottani körülmények közé. Számos vegyes házasságból származó, magyar anyanyelvű gyereket és magyar szülejét is kitelepítették. Mikor visszatértek – sokan kint maradtak, új életet kezdtek – itthon is új életet kellett kezdeniük. Dunabogdányban a svábok házába beköltöztetett magyarokat tettek, odaadták nekik földjeiket, állataikat. Több visszajött sváb család idővel újra megvette saját földjét, házát, de addig is a faluban más földjén dolgozott, vagy korábbi saját földjét művelte és állatait gondozta bérért, emellett pedig saját korábbi istállójában aludhatott családjával együtt. Idézet egy idős, első generációs asszonytól:

„Néztük, ahogy a házunkban idegenek laknak. Nem engedtek be a saját házunkba. Ők használták a ruháinkat is, az ágyneműt, a konyhát, az állatainkat. A saját istállónkban alhattunk az urammal és a gyerekekkel. Cserébe dolgoztunk a saját földünkön napszámosként, néha élelemmel fizettek. Mi bevetettük a földet tavasszal és más learatta a termést. A családomban a szüleim már nem jöhettek vissza, anyám útközben, apám kint halt meg. Belehaltak a veszteségbe, az elűzetésbe. Apám katona is volt, védte a magyarokat, most meg kirakták mint egy kutyát. Egész életében keményen dolgozott és szó nélkül elvették tőle. Még az apja meg a nagyapja teremtett mindent, a saját kezükkel, szigorúan és keményen dolgozva teremtettek mindent, nekem is úgy mondták, hogy olyan férjet válasszak, aki mindezt tovább viszi. Egy batyuval zavartak el minket, nem nézték ki hány éves, beteg vagy nem, gyerekekkel van vagy nincs, volt olyan család ahol a gyerek éppen nem volt a faluba, a szülei elmentek, ő meg mikor hazajött látta, hogy eltűnt a családja. Na ebbe halt bele az apám, ebbe a veszteségbe. A család már

szétszakadt, a nővérem nem jött haza Németországból, nem akart, minnek, úgyszincs semmink, kint kezdett új életet.”

A svábok identitását, identitáskeretét meghatározó munkával, tulajdonnal és magával a „boldogulással” kapcsolatos értékrend a kitelepítést és a szövetkezetesítést (Juhász 1986; Kovács 2013) követően szétesett, **az értékrend felborult és a szükségszerű asszimiláció, a társadalmi változások, a mobilitási lehetőségek kiszélesedése csak tovább fokozta identitásválságukat.** A parasztság létszáma megcsappant és a leszármazottak más osztályokba, rétegekbe mobilizálódtak, hiszen megfosztották őket létalapjuktól, a földtől. Aki mégis folytatta paraszti munkáját az a térszében tette azt. De ekkor is - és tulajdonképpen mindig, ma is - jellemző rájuk a több lábbon állás. Az 1980-as években értékesítési problémák és munkaerőgondok miatt sok gyümölcsöst kivágtak és a földeket eladták üdülőtelleknek. Megmaradt a szőlőtermesztés és a házi bor készítése. Ma már keveseknek van földjük, minimális jövedelmet hoz vagy csak éppen saját fogyasztásra elég, inkább a tradíció miatt művelik.

„Bogdány híres málnatermelő falu volt, nagy mennyiségben adott el málnát. A háború után egyre elvesztek ezek a földek, nem művelték, eltűnt, van aki eladta de azt sem művelik. Ma már csak nyomokban található, a falubeliek is a zöldségesnél veszik ha veszik egyáltalán, mert elég drága.” – egy negyvenes férfi, akinek szülei, nagyszülei is málnatermelők voltak.

„Nekünk nincs már földünk, elvették, utána meg eladtuk. Málnásunk volt, nagy, azt elvették, apámék vettek újra, de sok munka volt vele, ők nem győzték én meg elmentem tanulni meg dolgozni, nem tudtam segíteni nekik és igazából nem is akartam. De már ők sem akarták igazán azt az új földet, megtörtek. Csirke meg disznó volt otthon, de már az sincs. Apuék elfáradtak, menni alig tudnak annyit dolgoztak életükben, én pedig már másképp élek. Nem is akarok belerokkanni a munkába mint ők, elég a munkahelyemen dolgozni, nemhogy még utána a földet is kapáljam. Van egy kis konyhakertem itt a ház mögött, picike, csak annyit terem, hogy néha friss zöldséget együnk. A férjem mindig azt mondja, hogy nosztalgiazok ezzel a földdel, mert tényleg csak hobbi, megélni nem lehet belőle.” - egy 49 éves nő szavai.

A sváb identitás tekintetében a kitelepítést követően a svábok már nem lehettek olyan svábok mint régen, mert mindenüket elvették. Magyaroknak sem érezték magukat, mert a magyarok üldözték el őket. **Csak a sváb kultúrába, a hagyományokba, a**

szokásokba tudtak megkapaszkodni. Mivel egy időben a sváb nyelvet sem használhatták nyilvánosan, a családnévüket is a munkahelyi karrier vagy egyáltalán a munkalehetőségek miatt többeknek magyarosítani kellett, vallásukat sem gyakorolhatták, ezért a falu etnikai, nemzetiségi szétforgácsolódásának és széthullásának, az identitás megőrzésének kulcsa a kulturális örökség megóvása, továbbadása volt. A sorsközösség még jobban összekovácsolta a svábokat, erősítette kisebbségi identitásukat.

Elméletileg a nemzetiségi hovatartozás igen különböző módokon képes befolyásolni a demográfiai viselkedést. Az etnikai különbségek együtt járhatnak az öröklés, a házasodás és háztartáskialakítás eltérő hagyományaival is. Régóta él az a **kultúrára építő megközelítés, amely szerint az első házasodás életkorában vagy a háztartásszerkezetben, az öröklésben érzékelhető különbségek mindenekelőtt eltérő kulturális és mentális jellemzőkre vezethetők vissza** (Faragó 1985; 2008; Husz 2002; Őri 2010). Ugyanakkor az elemzések azt is bizonyítják, hogy a házasodási életkor, a háztartásszerkezet, illetve az öröklés különbségei nem köthetők egyértelműen és kizárólagosan a nemzetiségi viszonyokhoz. Egyrészt megfigyelhetünk ugyan nemzetiség szerinti különbségeket az előbb említett területeken, másrészt a különbségek kicsik. Nyilvánvaló, hogy a háztartásszerkezet különbségeit elemezve figyelembe kell vennünk az időbeli változásokat, az akkulturáció lehetőségét, a demográfiai és gazdasági, társadalmi faktorokat, és ezeken kívül még egy sor egyéb külső tényezőt. Ilyen lehet például a népességnövekedés, a terület eltartóképessége, az elvándorlás/bevándorlás, a halandóság, a tulajdoni- és foglalkoztatási viszonyok, a település típusa, a környező települések hatása, a gazdálkodás jellege, a tulajdonviszonyok, stb. Vagyis megfigyelhető bizonyos nemzetiségi minta a házasodás, a háztartáskialakítás és az öröklés terén, de még bizonytalan és nem rendelkezünk pontos adatokkal arra vonatkozólag, hogy a kulturális magyarázat igazolható-e, illetve általánosítható-e ebből a szempontból. Más demográfiai jelenségek terén (például halandóság, migráció) a magyarázat sokkal problematikusabb.

Disszertációmban **etnikai kultúrának nevezem** az adott etnikai csoport együttes emlékezetében megőrzött, csak rá jellemző **hagyományokat, népszokásokat, viselkedésmintákat, értékeket, amelyek a többségi kultúrától sajátosan, csak a csoportra jellemző módon eltérnek.** Ilyenek a rítusok is, mint Dunabogdányban

például a vallási szertartások, a falu katolikus temploma és kápolnáinak védőszentjeinek tiszteletére rendezett búcsúk, a sváb esküvő, a profán ünnepek, a sváb bálók sramlizenével és polkával (konkrétan a Fábrián-Sebestyén, Rókus, Anna búcsúk, a szüreti felvonulás és bál, a május elsejei zenekari ébresztő a falu utcáin, a borverseny, az óvodai majális, az adventi vásár és kiállítás, a kertbarát kiállítás, az újévi koncert és az újévi falujárás. Elsősorban német nemzetiségű lakosoknak szól a nemzetiségi nap, a pörköltfőző verseny, a kitelepítés emléknapja, a sördélután, a nemzetiségi est és a Márton napi felvonulás. A helyi újság, a Bogdányi Híradó havonta ad híreket és érdekességeket a lakosoknak magyar és német nyelven egyaránt.).

Ezen ünnepek és megemlékezések középpontjában mindig a saját zene és tánc áll. A svábok amióta csak itt élnek nagyon szeretik a zenét, a mulatást. Ma már a falu zenekaraiban nemcsak svábok játszanak. Dunabogdánynak több fúvószenekara és szimfonikus zenekara van, énekkara, kórusa, amihez az alapokat a helyi zeneiskolában sajátítják el a tanulók. A zenészek összegyűjtötték, lekottázták és megtanulták a faluban még fellelhető sváb és német dalokat. **Ma az identitásképző és identitásmegetartó elemek legfontosabbika a sváb zene, és mivel svábok és magyarok egyaránt játsszák, az egész falu - vallástól és nemzetiségtől függetlenül - összetartását, kapcsolatát, a kettős identitást erősíti.** Az ünnepek – legyenek azok szentek vagy profánok – elválaszthatatlanok a zenétől. A faluban mindig is élt a mindennapokhoz és az ünnepekhez kötődő, szervesen kapcsolódó zene és tánc kultúra. A falunak mindig voltak saját zenészei, saját rezesbandája és a zeneiskolában ma a legnépszerűbb tanszak a fúvósoké. Saját ünnepeiken saját maguknak játszanak. A zene és a tánc megmaradt és továbbélt a magánéletben és a közösségi életben is. A fiatalok a falubeli ünnepeken, bálokon, lakodalmakon tanulják meg a táncokat, énekeket, illetve ma már a közoktatás része mind a néptánc, mind a német dalok tanulása.

„Svábul nem beszélhattunk csak otthon, az iskolába sem, de legalább táncolhattunk. Polkáltunk, keringőztünk. Zenészek mindig voltak a faluban, 2-3 fő elég volt egy zenekara, összehívtuk a barátokat és hamar elkezdtünk táncolni, énekelni. Volt, hogy előre meg se beszéltek, csak gondoltunk egyet és elkezdtük az udvaron, aztán hallották a faluban és átjöttek. Akkor még fiatalok voltunk, még lányok, nem szóltak ilyenekért. Ha asszony lettem volna már szóltak volna, de még lány voltam. A Marisék is, Pityu és Janika is mindig kapható volt zenére, bármikor jöttek. Imádtunk táncolni! Ellestük

egymástól hogy kell a lépéseket, lakodalmakkor, bálokon az idősebbektől, szülőktől tanultuk meg.” – egy kilencvenes éveiben járó nő alanyom emlékei

„Az ének, az volt a minden. Anyi ének volt... és ez volt a szórakozás. Mentünk szerenádokat adni a lányoknak, mikor már nagyobbak voltunk. Például nem jött el a bálba, mentünk szerenádokat adni. Behívtak, borkóstolás, sütemény...” – mesélte egy 83 éves férfi.

„Hát jártunk, mert nagyon sokat jártunk bálba és nagyon sokat énekkarban bent voltunk, volt az egyházi énekkar és ott nagyon sokat jártunk, de aztán férjhez mentem és vége volt.” – idézet egy 65 éves nőtől

„Mi nagyon sokat jártunk Visegrádra, mert ott minden pénteken ment a hajó, egy ilyen sétahajó volt, és avval minden pénteken mentünk föl Zebegénybe és az a hajó ott megfordult és jött vissza... És a hajón zene volt, mi nagyon sokat, meg este mentünk gyalog ki a kisoroszi révig, mert hát, tényleg azt lehet mondani... meg ha bálók voltak, tényleg olyan bál nem volt hogy mi ne menjünk... Ha mentünk dolgozni is akkor éjjel bálba voltunk, reggel hatra meg mentünk már dolgozni, akkor még Budakalászra jártam, és hát sokat jártunk el szórakozni. A zene volt az életünk.” – egy 60 éves nő interjúalanyomtól

További identitáserősítő szerepet töltenek be nem csak nemzetiségi **civil szervezetek** (mint például a Dunabogdányi Hagyományőrző Nyugdíjas Klub, a Dunabogdányi Németek Hagyományőrző Kör, a Dunabogdányi Németekért Közhasznú Alapítvány, a Nepomuki Szent János Alapítvány vagy a Dunabogdányi Cecília Kórus Egyesülete, illetve a Dunabogdányi Reformátusok Alapítvány), hanem más közösségépítő szervezetek is (Dunabogdányi Hegylakók Egyesülete, Dunabogdányi Sportegyesület, Fiatalok a Kultúráért Közhasznú Egyesület, Figyelj Rám! a fogyatékos emberek társadalmi esélyegyenlőségét elősegítő Közhasznú Egyesület, Kertbarát Kör, Dunabogdányi Vízi Sport Közhasznú Egyesület).

A sváb népviselet ma már nem lelhető fel, legfeljebb régi fotókon, a magyar folklórt sem vették át, sem ruházatban, sem zenében (cigányzenét nem hallani a faluban és nem is igen szeretik), sem építészetben. A svábok értékeiket, életmódjukat, kultúrájukat egyenrangúnak, sőt, sokszor magasabb rendűnek tartották a magyar paraszti kultúránál.

A dunabogdányi sváb közösség zárt közösség, de ennek erőssége gyengült az évtizedek során. A közösség zártsága számomra azt jelenti, hogy a közösségi normák mennyire határozták meg, mennyire szabályozták a lakók mindennapjait, mennyire engedte a falubelieket kedvük szerint élni, mennyire szólt bele közösségi- és magánéletükbe egyaránt. Ezt a zártságot a komolyan vett vallásgyakorlás is erősíti. A falubeli svábokra, a kisebbségre, szerintük a többségi magyarokkal szemben a konfliktusok elkerülése és a kompromisszumok keresése jellemző. Igaz, őket többször is erőszakosan asszimilálták és ennek sokszor nem tudtak ellenállni, de ettől még csoportjukat nemigen hagyták el. Az első generáció idejében a közösség megkövetelte az ő általa felállított normák szigorú követését. Meghatározták, kivel, hogyan lehet és kell viselkedni, kivel kell és lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak a gyerekek és kivel nem. Az egyik első generációhoz tartozó alanyom a következőket mondta:

„Sváb-magyar probléma volt, mert a magyarok nem tudtak alkalmazkodni, sokszor beleszóltak mindenbe, a szülők akadályozták meg a kapcsolatokat, megtiltották, de a fiatalok hagyták magukat lebeszélni.”

Az tény, hogy nehezen túrték és túrik mind a mai napig az idegenek beszivárgását a faluba. Még most is akadnak olyan vélemények, hogy valahogyan meg kéne akadályozni a kiáramló budapestiek letelepedését, házvásárlását a faluban. **A második világháború után azonban az életkörülmények a háborús következmények miatt megváltoztak,** a magánéletben is és a közösség életében is újjáépítésre, átalakításokra volt szükség. Ehhez társultak még az **országos szintű változások** (politikai, gazdasági, társadalmi), és mindezek következtében **a helyi normák, szokások meglazultak,** nem tudták eredeti funkciójukat betölteni, hisz az életkörülmények változtak meg és ezekhez kellett alkalmazkodni. **A megnövekedett mobilitási lehetőségek miatt a közösség nyitottabbá vált** a külvilág felé, megnőtt annak a lehetősége, elfogadottabbá vált, hogy a különböző munkalehetőségeket ne csak a falun belül keressék. Nőtt az ingázók száma a jobb vagy pusztán a megélhetés miatt, az iskolai végzettségek magasabb foka vált szükségessé és elérhetővé, ezek befolyásolták a lakóhely megválasztását is (egyre többen költöztek más faluba, városba) és ami a témánkat illeti, a házaspárok között is egyre több és elfogadottabb lett a nem falubeli, a nem sváb, a nem katolikus fél, de azért lehetőleg az legyen. A harmadik generáció már nem tartja be ezeket a merev szabályokat.

Bindorffer Györgyi (2001) tanulmányában pontosan rögzíti, hogy milyen **kategóriákat állítottak és állítanak fel mind a mai napig a svábok a falubeli emberekre vonatkozóan**. A kategorizációs séma az első generációtól származtatható, de a másodgenerációsok között is vannak még ennek hívei. A harmadik generáció ismeri a kategóriákat, de már nemigen követi azokat és megkérdőjelezi a kategóriák szükségességét, helyességét is. A skála végpontjai az elfogadás és a teljes elutasítás. Hierarchikus sorrendről van szó, melyben az első helyen a többségi katolikus magyarok állnak, akiket a magyar őslakos reformátusok követnek. Utánuk a szlovákiai telepeseket, ill. a békési és a környékbeli falvakból jövő telepeseket említik. A reformátusok és a telepesek mind a visszautasítandók kategóriájába tartoznak. Közülük a katolikus magyarokat elfogadhatóbbnak tartják, hisz ők is katolikusok (lásd a vallással foglalkozó fejezetet), és ezzel is növekszik a vegyes házasságok száma. Érdekes módon az egy helységben való összezártság (közös falu, közös munkahely, közös iskola stb.) sem enyhítette a telepesek és a svábok közötti mérges viszonyt. A ki/betelepítést követően nem érintkeztek egymással és a sváb érintettek csak fokozatosan, évek múltán, de egyesek soha nem fogadták el őket. **Tilalom alá esett a telepesekkel folytatott bármilyen kapcsolat**. Aki mégis udvarolt például egy telepes lányának, azt csúfolták, kinézték, minden áron meg akarták akadályozni az esküvőt, sőt ha házasságra került a sor, még akkor is megpróbálták tönkretenni a fiatal pár kapcsolatát. Néhány idézet első generációs alanyaimtól:

„Van ismerős... ahol a fiú szülei nem engedték, hogy magyar lányt elvegyen, de titokban ma is összejárnak.”

„Van sváb-magyar pár, aki ma is jól él, befogadták őket, de a többi helyen válás lett belőle.”

„A család szólt bele, az asszony elszökött, tönkretették a kapcsolatukat, elpiszkálták az idegent.”

A sváb fiúk közül akadtak engedetlenek, de sváb lány nem mehetett telepes fiúhoz.

A sváb közösség zártsága megmutatkozik más területen is, például cigányokat sem engedtek letelepedni, nincs is a faluban, csak néhány, akik már ide házasodtak be. A közösség minden újonnan érkezett ma is számon tart és kategóriáiba sorolja. A hegyekben élő, megjelenő nyaralók egyértelműen a kívülállók, az idegenek csoportjába

tartoznak. Az állandó-lakos betelepülteknél nincs egységes kategória, ez függ a betelepülő hozzáállásától, viselkedésétől. Azért még ma is számon tartják a betelepülők származását, ki honnan jött, milyen a vallása, jár-e templomba, hogyan viselkedik, átveszi-e a szokásokat. **Sokat segít az elfogadottságban**, ha például a beköltöző, gyerekeinek a faluban gyakori keresztnévet adja, ha itteni óvodába és iskolába járattja, ha részt vesz a helyi zenei életben, ha templomba jár, **ha tiszteli és alkalmazkodik a svábok szokásaihoz**, ha a falu közös ünnepein, megmozdulásain részt vesz, ha tehát **annak jelét mutatja, hogy hajlandó részese lenni a falu életének**, a falu zártságát elfogadja. Ez nem jelent feltétlenül teljes „elsvábosodást”, de éreztetni kell és elég csak apróságokon megmutatni, hogy az illető együtt él a svábokkal, nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is. Idővel - és itt a fordulópontot a második világháború jelentette - a közösség befogadóbb lett, enyhültek a kategóriák, elfogadóbbá váltak. De annyi bizonyos, hogy a bogdányi svábok csak a bogdányi svábokkal azonosulnak, a többi magyarországi svábbal nem tartják a kapcsolatot. Ez nem is könnyű a területi szétszóródottság és a nyelvjárások miatt, például a 3 km-rel odébb lakó visegrádi svábok már nem értik meg a bogdányi svábok beszédét.

A faluban a **nemzeti ünnepek** megtartását is szigorúan veszik, de megpróbálják egy kicsit **etnicizálni**, megpróbálnak etnikai elemeket is belevinni az ünnepségekbe, például fűvósátiratban hangzanak fel magyar zeneművek, vagy német nyelven is szavalnak a gyerekek, akik természetesen már az óvodában elkezdik a német nyelv tanulását.

A dunabogdányi svábok maguk között is rangsort állítottak fel: felekezet szerint – katolikus vagy református -, és vagyoni státusz szerint. Ezeket a következőkben részletezem.

4. FEJEZET

VALLÁS ÉS ETNIKUM

Óri Péter 2010-es kutatásában (2010) feltárta és bizonyította, hogy 18-19-20. században **a felekezeti hovatartozás és a nemzetiség fontos tényezők voltak a születési arányszámok és a háztartásszerkezetek esetében**, de más tényezőket is figyelembe

kell venni, mint például a társadalmi összetételt, a gazdálkodást és a regionális sajátosságokat. **Három különböző stratégiát különböztetett meg** a termékenységgel és a házassági szokásokkal kapcsolatban, figyelembe véve az etno-kulturális faktort is. Az egyik stratégia egy **archaikus, agrárváltozat**, amelyet katolikus szlovák falvak jelenítettek meg magas termékenységükkel és a szülőképes házasságok magas arányával. Egy másik típust a **katolikus német falvak** reprezentáltak: itt a magas, kontroll nélküli házassági termékenységet a házassági szokások szabályozták, míg a harmadik típus esetén, a **református hagyományú magyar falvakban** a házasság volt korlátozás nélküli és a házassági termékenység viszonylag alacsonyabb. Ezek a különbségek nyilvánvalóan kötődnek kulturális tradíciókhoz, de a társadalmi változások és a regionális hatások (például egy szomszédos város a maga sajátos társadalmi-gazdasági-demográfiai adottságaival) szintén fontos faktorok lehetnek e téren.

Az előbb említett kategóriákba tartozik Dunabogdány is, mint katolikus német falu. **Dunabogdányban a vallás a lakosság életének elválaszthatatlan része, melynek hatása koronként, történelmi eseményeként változik**, hol elválasztó szerepet tölt be, hol integrálót, hol pedig túlélési stratégiaként szerepel. Egyéni szükségleteket és közösségi szükségleteket egyaránt kielégít, biztosítván a csoporton belüli egyensúlyt, kohéziót.

A faluban a katolikus egyház testesíti meg az állandóságot, a stabilitást, biztosítja - ma már kisebb erővel - a normákat, a normakeretet és a töretlen folytonosságot, vagyis a falu zártságát. A nyelvhasználatától függetlenül (magyar ill. német) a katolicizmus mindig is fontos, meghatározó eleme volt identitásukban. A gyakorlati életben például Dr. Hufnagel János plébános svábba tette át a Kiskatekizmust, valamint a bogdányiaknak saját, csak ebben a faluban énekelt vallási énekeik is vannak, ami Dunabogdányi Énekeskönyv címen adatott ki (Dunabogdányi Helytörténeti Múzeum, Dunabogdányi Egyháztörténeti Gyűjtemény). 1945-től, amikor politikai okokból (lásd Dunabogdány története című fejezetben) megszűnt a harmonikus együttélés a többségi magyarsággal, akkor a katolikus vallás az etnikai identitás, az etnikai lét megnyilvánulási formáját fejezte ki, hisz minden más etnikai megnyilvánulás tiltott volt. A svábok nem használhatták nyelvüket, jogfosztottak lettek, a német miséket beszüntették, énekelni, összegyűlni, sváb programokat tartani tilos volt, csoportlojalitásukat, ragaszkodásukat titkolniuk kellett, ezért a csoport tagjai csak az egyházon keresztül kapcsolódhattak egymáshoz. A katolikus hit volt az egyetlen, ahol

svábok maradhattak, mert minden egyebet elvettek tőlük. Ma már a svábok és a magyarok többsége a katolikus felekezethez tartozik, így **a vallás identitásképző jelentősége csökkent**, a kisebbségi közösségmegtartásban nem elsősorban felekezeti, hanem származási, nyelvi, életmódbeli különbségtevés játszik szerepet. **A falubeliek életében a vallás nagyon komoly dolog**. Megszólják azt, aki nem jár misére, számon tartják a rendszeresen megjelenőket és a meg nem jelenőket. A vallás mindhárom generáció azonosságtudatának fontos eleme, de a generációk előrehaladtával a vallás jelentőségének erőssége, az ezzel kapcsolatos normák, szokások betartásának kötelezettsége fokozatosan csökken. Mindhárom generációba tartozó alanyaim szerint a nagy változások a második világháborút követően történtek és folyamatosan történnek, habár mostanában, a negyedik sváb generáció ismét próbálja feleleveníteni a helyi szokásokat, úgy az esküvőt illetően, mint a népi játékokat tekintve. A falu nagy közösségi ünnepei is katolikus vallási ünnepek.

Dunabogdányban a felekezeti hovatartozás döntően meghatározta a sváb - magyar etnikumok közötti (interetnikus) kapcsolatokat jellegét. A faluban tulajdonképpen **az etnikai és a vallási közösség egybeesik**. A felekezeti hovatartozás áthághatatlan, merev határt képezett a falubeli magyarok és svábok között. Ez az elkülönülés erőteljesebb volt, mint az etnikai különbségek. Ez leginkább az öregeknél, az első generációsoknál figyelhető meg, habár közöttük is eltérő vélemények vannak. Ma már elfogadott a vegyes házasság, de azért az öregek szívből örülnek és még tesznek utalást, megjegyzést arra, ha unokájuk, dédunokájuk „hozzávalóval” köti össze életét.

„Régen elég erős volt a megkülönböztetés, mindig nagyon nagy konfliktusokkal járt, ha egy református katolikussal akart összeházasodni. Ha már összeházasodtak, akkor már elfogadták, ez ténykérdés, ezen változtatni már nem lehet, akkor jó képet kell vágni a dologhoz... Ez eltűnt ez az ellentét, egészen kis mértékben még most is munkál egyes emberben. Mostanában újra fontos lett, de ez a két vallás karakteréből is származik. A református egy konok kálvinista, makacs kálvinista”.

„A régi reformátusok majdnem mind beszéltek svábul, hisz itt nőttek fel, barátkoztak a katolikusokkal. Házasságnál azért ügyeltek a vallási felek, hogy ne keveredjenek.”

„Mindent megtettek a szülők, hogy megakadályozzák vagy tönkretegyék a kapcsolatot. Ez általában sikerült, a házasság tönkrement, volt, hogy az egyik megszökött a faluból.”

Az első generáció idejében a házasságkötésnél a vallásnak, az etnikai származásnak és a vagyoni helyzetnek egyaránt, rangsor nélküli szerepe volt. Ez a három dimenzió együttesen, sokszor összefonódva határozta meg az emberek közötti kapcsolatokat. A két felekezet közötti házasodás akkor is nagyon nehéz volt, illetve el nem fogadott, szankciókkal járó, ha mindketten svábok voltak. Vagyis, ha egy katolikus sváb egy református vagy evangélikus svábbal kötött házasságot. Ebből is látszik, hogy a felekezetiesség erőteljes határt húzott a svábok között is. A szankciók olyannyira kellemetlenek voltak, hogy sokszor titkolták az asszony nem katolikus mivoltát. **A sváb normarendszer megkövetelte, hogy a fiatalok csak falubeli, sváb, és katolikus párt választhatnak maguknak.**

„Az apám mondta, hogy ne nagyon keresgessenek máshol, csak a mieink körében. Van a faluba elég sváb fiú, azok úgyis mind katolikusok. Legyen csak helybéli, máshoz úgyse ad.” – emlékszik vissza egy elsőgenerációs asszony.

Dunabogdányban a **gyerekek barátai, ismerősei már eleve a meghatározott körből kerülhettek ki**, - habár kisgyerekkorban ezt még elnézték -, játszani, később mulatni csak a hozzájuk való társasággal lehetett. Sokszor a gyerekek ezt annyira természetesnek vették, olyan erőteljes volt a sváb szocializáció, hogy eszükbe sem jutott a „tiltott” társasággal érintkezni, így nem is igen volt konfliktus a párválasztáskor.

Persze így is voltak, akik máshonnan nősültek, hisz a történelmi események hatására történt változások rányomták bélyegüket a házasodási szokásokra és elvárásokra is. Gondoljunk csak a falu telepésekkel való „felhígítására”, a módos sváb családok kitelepítésére, mindezek eredményeként létrejött gyűlöletre, illetve a mobilitási lehetőségek kibővülésére (iskoláztatás, munkahelykeresés). A fiatalok idegennel való házasságkötése olykor egyfajta lázadás is volt, hogy véget vessenek az idegenekkel szembeni gyűlölködésnek, hogy lezárhassák végre a történelmi sérelmek állandó felszínre kerülését, emlegetését, hogy gyerekeik már más szellemben nevelkedhessenek. **A kintről érkezett házastársakat nem mindig fogadta be a család, és a falu sem.** Az ilyen egyénekről állandóan pletykáztak, valótlanokat állítottak róla, minden felnagyítottak velük kapcsolatban, állandóan szem előtt voltak és rendszeresen éreztették vele ide nem illősségét, idegenségét. A sváb összejöveteleken nem szívesen látták őket, habár „joguk volt” eljönni, sokszor még a gyerekeiket is idegenként kezelték, a becenevek, gúnynevek mindig tartalmazták az idegenség fogalmát is. Ennek

ellenére, mint már említettem, a mai 80 évesek között is előfordul a külsővel történt házasságkötés. A család még ekkor is inkább elfogadta a katolikus magyar, mint a református sváb házastársat. Enyhített a feszültegen és a rosszálláson az, ha a magyar házaspár katolikus volt és sváb szokások szerint kötötték meg a házasságot. Egy harmadik generációs asszony említette, hogy szülei soha nem bocsátották meg neki, hogy nem a faluban volt az esküvőjük és nem sváb szokások szerint. Azt még elnézték neki, hogy magyar fiúhoz ment hozzá, de a többi nem. Soha nem fogadták be a férjét, ha megjelent svábul kezdtek beszélni, a szülők a többi sváb előtt is szégyellték a családjukat. Az unokákat is próbálták svábnak, az ő formájukra nevelni és az apjuk ellen nevelni. Itt azért ki kell emelnem amit már korábban is említettem, hogy az egyén hozzáállása, mentalitása is elősegíthette illetve hátráltathatta az elfogadást/befogadást.

„Nekem is volt egy rokonom, Pomáztól jött. A felesége idevalósi és ő pomázi. A térszbe ismerkedtek meg. Soha nem fogadták be, ha kézen állt akkor se. Megtanult svábul, direkt ezért... templomba is járt, dolgos, szorgalmas ember volt, szerette és becsülte a feleségét, a gyerekeket is svábnak nevelték, de soha nem fogadta be őt a család... az asszony családja. Nem nagyon beszélgettek vele, nem kérdezgették, nem hívták soha, csak megtűrték. Néha azért rosszakat is mondtak róla, ami nem volt igaz, mindig a felesége védte meg. Sajnáltam, mert rendes ember volt és nem ezt érdemelte. Azért az asszonyt is zavarta ez, neki is megromlott anyjékkal a kapcsolata pont ez miatt...”

„Hát a Rozál is magyarhoz ment, de legalább katolikushoz. Az egy fokkal jobb.”

A katolicizmus tehát nemcsak elválasztotta a svábokat és a magyarokat, hanem össze is kötötte őket. A svábok csoportján belül a reformárusokkal szemben növelte a különbségeket, de a szintén katolikus magyarokkal szemben csökkentette.

5. FEJEZET

TÁRSADALMI MOBILITÁS, ASSZIMILÁCIÓ

Dunabogdányban a sváb lakosság asszimilációját, ennek felgyorsulását több tényező is meghatározta, ezek együttes hatása érvényesült. A második világháborút modernizáció követte, a mobilitási lehetőségek szélesedtek, gazdasági kényszer is

előállt, kötelezővé vált a magyar nyelvű oktatás, mindez elkerülhetetlenné tette a sváb közösség zártságának enyhülését, az akkulturációt (kultúraváltást, a befogadó társadalom értékeinek átvétele), a magyarokhoz való asszimilálódást. A sváb népviseletet elég hamar elhagyták és ünnepekkor magyarra váltották, a használati tárgyaikban, díszítő elemeikben sem találunk jellegzetes sváb vonásokat. A közép és felsőfokú oktatásban egyre több fiatal részesült, a baráti, kollegiális kapcsolatok köre kitért, a párválasztás, házasságkötés merev szabályai fellazultak, egyszóval a tradicionális közösségi sváb értékrend kezdett bomlani, az etnikai önbesorolás támpontjai részben érvényüket veszítették, lazult a zártság és a befelé fordulás, felerősödött a globalizáció hatása.

Itt azért meg kell említenünk egy látszólag elenyésző, de nagyon fontos földrajzi adottságot: **Budapest közelségét**. A második világháború előtt a fejletlen infrastruktúra miatt a város felé irányuló közlekedés nagyon nehézkes volt és drága. A helyiek csak a földjeiken, vagy a bogdányi kőbányában dolgozhattak, valamint az asszonyok kézimunkáikkal is hozzájárulhattak a családi jövedelemhez. A napi fogyasztási cikkeket maguk állították elő illetve a falubeli kisiparosok, ezen kívül a helyi kiskereskedőktől vagy a vásárokon szerezheték be a szükséges termékeket. A bogdányiak híresek voltak asztalosaikról, a bognárokról, a kovácsokról és a lakatosokról. Az asszonyok rendszeresen szőttek, fontak, kézimunkáztak. A második világháború után az asszonyok, lányok megtanulták a kukoricacsuhéból fonást, szatyorkészítést, ami hosszú évekig kereseti lehetőséget jelentett a családoknak, amit egy házhoz jövő kereskedőnek köszönhettek. A közlekedés fokozatos fejlődésével lehetővé vált a kényelmesebb és megfizethetőbb tömegközlekedés használata, így nőtt az ingázók száma mind a tanulók, mind a dolgozók között, szélesítve emberi kapcsolataik körét is. Az asszimiláció, a magyarrá válás azonban nem fejeződött be, nem történt meg teljes mértékben a beolvadás, **végső asszimilációról sem egyéni szinten, sem a közösség szintjén nem beszélhetünk**.

Úgy gondolom, hogy a mobilitási lehetőségek történetének áttekintése szükséges ahhoz, hogy jobban megértsük a párválasztásban bekövetkezett változásokat, hisz mindenképpen hatottak rá az egyes mobilitási formák, lehetőségek, és a hatás fordított is.

Mint a fentiekben láttuk, a **társadalmi mobilitás több csatornán keresztül történt** és mindenképpen felgyorsították és erősítették az asszimilációs tendenciákat. A történelem viharai nyomán a **vagyoni tagozódásban döntő fordulat következett be** (Bindorffer 2001; Hovanyecz 2002b). A részletesebb leírásban Bindorffer Györgyi (2001) tanulmányára hivatkoznék. A második világháború előtt a faluban a vagyon alapja a birtokolt földterület volt. Általában jellemző volt a vagyoni helyzettől függetlenül a több lábon állás, vagyis a több forrásból eredő jövedelemre törekvés, valamint a mai napig is híres a sváb mentalitás, a kemény munka, az állandó és megállás nélküli munka, szorgalom, kitartás, gyarapodásra való törekvés, takarékoság, tisztaság, rend, megfontoltság, jövőtervezés, keménység, büszkeség, kis fősvénység, a látszat fenntartása. **A falubeliek fő foglalkozása a fölművelés volt, de kiegészítő tevékenységre szinte mindenki rákényszerült.** A faluban található kőbánya ezen a problémán segített, hisz szakképzettség nélkül is, akár alkalmanként, időszakonként is alkalmazták az embereket, napszámosként vagy segédmunkásként, és mivel ez életmentő lehetőség volt a falu számára, még egymást közt is megszabták, hogy hány családból hányan mehetnek oda dolgozni. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a többségnek (kb. 55 százalék) 1-3 holdnyi földje volt vagy még ennyi sem, ami a megélhetéshez kevésnek bizonyult, így ezek az emberek voltak a **kőbányára** leginkább **rászorultak**. A 3-5, 5-10 holdas törpebirtokosok (kb. 38 százalék) közül kerültek ki a **kisiparosok és a kiskereskedők**. Az 5-10 holdasok már bérmunkásokat is felfogadtak, gyerekeik ipart tanulhattak. (A szegényebbek gyerekei még a 8 osztályt sem fejezheték be, keményen kellett dolgozniuk a földeken). Ez a réteg volt a legmobilabb, itt jelentek meg a polgárosodás első jegyei, és a névmagyarosítás tendenciái is, ami jobb munkaerőpiaci lehetőségeket jelentett. A következő réteg a **kocsmatulajdonosok** (7 fő) és a 10-20 holddal rendelkezők voltak (0,1 százalék). Ők már béreltek is földet (sokszor a falun kívül), gyümölcs-nagykereskedéssel és szállítmányozással foglalkoztak. Állandó cselédeket és bérmunkásokat alkalmaztak. A bérmunkások a falu legszegényebb rétegeiből kerültek ki, de ők ha tehették, inkább a falun kívül vállaltak napszámot. Az előbb említett felső réteg, az **elit** (ők inkább a 15 holdnál többet birtoklók) már Bécsbe is szállítottak árut és már németül is beszéltek. Nekik a kőbányában is tulajdoni részesedésük volt, falun kívüli befektetéseket is magukénak tudhattak. Ez volt az a réteg, amelyik a leginkább polgárosodhatott volna, de köztük volt a legerősebb a tradíciókhoz való ragaszkodás, a szigorú mintakövetés. Egyfajta klánt alkottak, elkülönültek az alsóbb szintűektől, ők voltak a falu vezetői, bírái, a döntő szót mindig

ők mondták ki. Csak egymás között házasodtak, így előfordultak unokatestvéri házasságok is, ún. beltenyészet.

A két világháború között a társadalmi mobilitás esélye a paraszti mivolt miatt, az etnikai zártság miatt, a stabil vagyoni rétegzettség miatt **csékély volt**. Kilépesi mobilitás lényegében nem volt, egy-két gazdag család tette csak ezt, akik gyerekei (a kutatásban első generációsok) értelmiségiek lettek.

Az iskolai mobilitást a következők jellemzik (Knáb 2002). **A második világháború előtt a dunabogdányiak szinte kivétel nélkül 6 elemet végeztek**. Hogy továbbtanulás nem volt, annak nemcsak és nem legfőként a szegénység volt az oka, hanem a munka. A gyerekeket is már korán munkára fogták, előfordult, hogy előbb kellett befejezni a tanévet, mert az idénymunkák miatt a gyerekek nem jöttek iskolába. Nagy áttörésnek számít **1948, amikortól már az iskolában végeztek 80 százaléka ment középiskolába**. Egyik interjúalanyom, aki 1924-ben született, a következőt mondta:

„Középiskolába nehéz volt járni (1938 körül), fizetni kellett, de inkább a nehezebb az utazás volt, kerékpárral. Kegyetlen dolog volt. Télen, nyáron, hajnalban, nagyon messze. Körülbelül tízen jártak középiskolába. Aki módosabb volt járhatott Szentendrére busszal, ez gimnázium volt, de a busz bérlete sokba került, arra nem volt pénzük. A marosi (Nagymaros) keményebb iskola is volt, nagyon jó, a szegényebbek polgárija volt. Szentendrére nem minden évben került be gyerek. Ezek állami hivatalnokok gyerekei (jegyző, aljegyző), vagy a gazdag kereskedőké, de kevesen. Ezek is praktikus réalba kerültek, de ha nem, akkor a pap szemelte ki a jó képességűeket és finanszírozta a tanítást, csak útiköltséget kellett fizetni.”

Mindezekből következően elmondhatjuk, hogy **a társadalmi mobilitás esélyei, lehetőségei a falu határáig terjedtek**. A zártság okai még - ahogy már említettem - az erős tradíciókban, közösségi normákban, házasodási- és öröklési szokásokban, egyfajta befelé fordulásban keresendők. A társadalmi mobilitás hiánya mintegy kiküszöbölte a modernizációs hatásokat.

A mobilitási zártság másik okának az esélyegyenlőtlenséget, a kizárást tekinthetjük a magyar közegből. Gondoljunk csak arra, hogy a mobilitásnak voltak előfeltételei is, például a névmagyarosítás, a magyar nyelv lehetőleg tökéletes beszélése. Idézem egyik alanyom:

„Aki tovább akart tanulni vagy a gyerekeit taníttatni, annak folyékonyan kellett magyarul beszélnie. Muszáj volt az érvényesüléshez. Az inasévekben is fontos volt a nyelv.”

A kiskereskedelembe, értelmiségi pályákra német névvel nem szívesen láttak senkit. Ennek a névmagyarosításnak a közösség erőteljesen ellenállt. Aki a falun kívül vállalt volna munkát vagy felsőbb iskolában akart tanulni, magyarul kellett beszélnie. Vagyis, **a mobilitáshoz előbb asszimilálódni kellett, amely lehetőségeket a közösség mesterségesen korlátozott.** (Még ma is ha a svábok beszélnek valakiről, az illető nevének először az eredeti német, sváb vezetéknevét mondják, majd a magyarosított vezetéknevét, ezt követi a keresztnév, becenév pl. Spáth Sas Jenő).

A második világháború után, a bogdányi svábok vagyoni, társadalmi, politikai helyzetük nagyon leromlott (lásd kitelepítés). Miután a politikai viszonyok rendeződtek, **felgyorsult a modernizáció, megszűnt a mobilitást akadályozó gátak egy része, ezzel egyidejűleg azonban és ennek hatására bomlásnak indult a tradicionális sváb falusi közösség.** A hatvanas években egyre többen érettségiztek és kerültek be főiskolákra, egyetemekre, dolgoztak a falun kívül, a környező városokban (ingázók). A parasztok létszáma megcsappant, az utódok más osztályokba és rétegekbe kerültek át (inter/intragenerációs mobilitás), hisz a vagyonelkobzások és a téészesítés következtében a parasztokat megfosztották a legfőbb létalapjuktól, a földtől. Én ezt **kényszermobilitási folyamatnak** tekintem. De, a több lábbon állás tradíciója a háború után is fennmaradt és él mind a mai napig, ugyanígy a föld iránti szeretet, a föld elsődleges fontossága az életben. A második és főleg a harmadik generáció esetében már csak a tradíciókhoz való ragaszkodás jele a földművelés, hisz megélni ma sem lehet belőle. A munka kultusza mindhárom generáció esetében erőteljesen jelen van.

Az asszimiláció folyamatában nem elhanyagolható jelenség **a vegyes házasságok egyre növekvő száma** sem, amely egy újabb nehézséget vet fel: a gyermekek származásának megállapítása már nem egyértelmű. Nemzetiségi hovatartozásuk megállapítása ma már nem beleszületés alapján történik, hanem egyre inkább választási lehetőség. **Az etnikai identitás tehát adottságból választás kérdésévé vált.** Tapasztalataim szerint a fiatalok pozitívan vagy semlegesén, de semmiképp nem negatívan állnak hozzá a sváb kisebbség megmaradásához, az idősebbek már kevésbé optimisták, szerintük a sváb nyelv elhalása miatt egyre inkább megszűnik a sváb kisebbség. A német nyelv azonban fennmarad, így

a német kisebbség nem vész el. Dunabogdányban az idős őslakosok még svábul beszélnek, ami kicsit más mint a német, de a svábot nehezen tudják átörökíteni, a fiatalok nem beszélnek. A németet annál inkább, hisz a faluban a kötelező német oktatás és a német „testvérkapcsolatok”, a fiatal felnőtteknél a rendszeres osztrák és német munkavállalás biztosítja a német nyelv használatát, aktív fennmaradását.

„...hát a svábot már szinte alig beszélnek. Az öregek még... és az utánuk levők értik, de már nem beszélnek. A mai fiatalok pedig németül beszélnek. Azt szinte mindegyik. Jól beszélnek, sokan kijárnak Németországban, többen kint tanulnak és dolgoznak. A német jó itt a faluba, jól megy, de a sváb az más. Azt csak az öregek... és csak tőlük lehet megtanulni, de már ők is keverik a svábot a magyarral és a némettel. De ők egymással még szoktak svábolni. Gyere el egy szombati misére, ott utána mikor hazasétálnak az öregasszonyok egymás között svábolnak.” – egy 43 éves interjúalanyomtól

6. FEJEZET

HÁZASSÁGI MOBILITÁS – PÁRVÁLASZTÁS, HÁZASSÁGKÖTÉS, HÁZASSÁGI PIAC

6.1 Párválasztás, házasságkötés

A házassági lehetőségek előírásában szerepet játszottak – gondoljunk csak a sváb mentalításra – gazdasági megfontolások, érdekek is, a fent már említett etnikai és felekezeti hovatartozás mellett. **Ügyeltek a rangbeli egyezésre, módos fiú módos lányt vegyen el, szegényebb, kőbányai fiú a hozzá való szegény lányt.** Egyik elsőgenerációs alanyom jó módú gazdálkodó család leánygyermeké volt. Rendszeresen adtak el tejterméket a falubelieknek, és így ismerkedett meg egy kőbányász családdal, ahol az egyik fiúgyermekkel egymásba szerettek. A szülők tiltották a kapcsolatot, az esküvőt csak azért nem akadályozták meg, mert kitelepítették őket, a leánygyermek azonban itthon maradt (senki nem érti, hogy felejthették le a kitelepítettek listájáról). Mikor a szülők hazajöttek amnesztiával, elköltöztek lányuktól és életük végéig nagyon rossz volt a viszonyuk egymással a kőbányász férj miatt:

„...hú, hát a szüleim! Én szerettem a Jóskát nagyon, de kőbányász volt én meg gazdagabb parasztlány. Tőlünk vették a tejet. Mi mindenképp össze akartunk házasodni, de tudtuk, ha apámék itthon lettek volna nem engedték volna. Azt nem szabadott. Nem is udvarolhatott a Jóska, elzavarták. Nagyon el voltunk keseredve. Szerettük egymást na. Aztán apámékat kitelepítették, én maradtam és összeházasodtunk. Majd csak lesz valahogy gondoltuk. De hogy visszajönnék-e nem tudtuk, meglátjuk mi lesz. De mi összeházasodtunk. Erre visszajöttek a szüleim, meglátták... nem akartak velünk együtt élni, máshol laktak. Alig beszélünk, akkor is pöröltek velem, hogy miért csináltam ezt, nem lett volna szabad... sokat veszekedtünk, nem bocsátották meg.”

A falu ez esetben nem közösi tette ki a fiatal párt, de szem előtt voltak, figyelték őket, pletykáztak róluk. További idézetek nyolcvanas-kilencvenes éveikben járó alanyaimtól:

„A szegény-gazdag házasságból óriási ellentétek voltak, ez egy egzisztenciális kérdés. Ha egy gazdag szegényt vett el, az azzal jár, hogy a szegényt el kell tartani. Ez ellen a szülők főleg, mert a szerelmes ember mit törődik evvel...”

„...hogyan enyhült-e a házasság után, ez karakter kérdése volt. Egy törtető biztos nem örült neki.”

„A vagyont mindig, mindenkinek, mindenáron gyarapítani kellett. Ez kötelesség volt, akár az egyén boldogságának feláldozásával is. Ahogy mondták: vagyon vagyonhoz házasodik”.

A második világháború előtt **komoly szabályok voltak az udvarlással, párválasztással kapcsolatban**. Hétfőn, szerdán, pénteken nem volt szabad a legényeknek a leányokkal találkozni, udvarolni, nehogy a sok szórakozás a munka rovására menjen. Kedden és csütörtökön a meleg évszakokban esténként a leányok és a legények pár fős csoportokban a fő utcán sétáltak le-föl, énekeltek (a sváb dalok többszólamúak, a csoportosulás minden tagja más szólamban énekelt), beszélgettek, udvaroltak egymásnak. Mivel a falu kicsi volt, mindenki ismert mindenkit, külön bemutatkozásra nem volt szükség. Csak a párok váltogatták egymást. Ilyenkor esténként a kapuk előtt található kőpadokon ültek a szülők, nagyszülők és figyelték a fiatalokat, pletykáltak róluk. Télen fonó nem volt, helyette a helyi tanító tartott művelődési esteket a kultúrházban, ahol felolvasások voltak, kisebb darabokat adtak elő, és persze énekeltek. Ez is alkalom volt a találkozásokra. Ezekre az összejövetelekre legények és

leányok jártak, hisz a házas emberek már a családi kötelezettségek miatt nem tudtak eljárni. Minden második szombaton táncmulatság volt, néha mozi. A házaknál télen, hétvégenként összejártak, kártyáztak, beszélgettek. Nagyon jó szórakozás volt a szánkózás is. A születésnapokat és névnapokat rendszeresen megtartották rokoni és baráti körben egyaránt. A mindennapokban is nyílt lehetőség a személyes találkákra, a közös, funkcionális helyekre bárki el/bemehetett, gondolok itt a kisiparosok műhelyeire, a boltokra, a pékségre (a szegénység miatt otthon nem tudtak az asszonyok sütni, az összegyűrt tésztát előzetes bejelentkezés alapján lehetett a péknél kisütni), a közös mezőgazdasági munkákra, bálókra stb. A módosabbak leginkább az egyik helyi, elit vendéglőbe, kávézóba, kaszinóba jártak, Spáth János vendéglőjébe.

Ajándékozás nemigen volt, ha komoly volt a szándék, akkor esetleg kisebb ajándék lehetett.

A különböző társadalmi rétegek - azonos etnikumon belül - csak abban az esetben érintkeztek egymással, mint párok, ha a rétegek közel álltak egymáshoz. Például egy sváb értelmiségi leginkább egy másik sváb értelmiségi vagy a módosabbak körét kereste, egy módos gazdának is az volt az érdeke, hogy módos párt válasszon gyermeke, így ebbe a körbe is jártak a fiatalok együtt szórakozni. Első generációs alanyaim nem tudtak olyan esetről, amikor módos fiú szegény, kőbányász lányt vett volna feleségül, de olyat igen, hogy egy kisiparos lányát vette el. A második generációba tartozó alanyaim közül már emlékeztek nagy rétegekülönbségekre, de ott a tiltott házasságból kitagadás lett. Ahogy egyik alanyom mondta:

„Mindenki a maga fajtájával házasodjon”.

Ez a jelenség az elméleti részben kifejtett **homogámia elvét példázza. Felvetődött az endogámia fogalmának szükségszerű használata is.** Endogámiának nevezi a családszociológia azt a gyakorlatot, szokást vagy kényszerítő erejű elvárást, amely előírja, hogy a párválasztás az adott csoporton belül történjék. Az endogám csoport lehet társadalmi (azonos rangúak vagy azonos társadalmi réteghez, esetleg etnikumhoz vagy vallási felekezethez tartozók), gazdasági (hasonló vagyoni helyzetűek) vagy lokális (falun belülről). Dunabogdányban azért alakul ki a házassági homogámia, mert ez a társadalmi elvárás, vagyis ebben az értelemben beszélhetünk endogámiáról is. Dunabogdány esetében a normakövetés az alapvető indíték, tehát voltaképpen jogosan beszélhetünk homogámia helyett endogámiáról.

Házhoz járni udvarolni nem illett, csak ha már a pár eljegyezte egymást, ha volt ilyen egyáltalán, mert ezt nem volt kötelező. Ha egy fiú rendszeresen látogatta egy lány portáját, az már komoly szándék jele volt, akkor már a templomba is kihirdették a házasságkötést. Ha a fiú látogatóba jött, a szülők nem feltétlenül maradtak a fiatalokkal együtt egy helyiségben, sokszor inkább elmentek, hagyták a fiatalokat egyedül, egymással. **Rétegtől függetlenül minden sváb arra törekedett, hogy a sváb svábbal házasodjon.** A törekvés, és sok esetben tiltás a vagyonnal együtt nőtt. Minél vagyonosabb volt a család, a vagyon megőrzése és gyarapítása érdekében szigorúan csak hasonlóan vagyonos párt választhatott magának a nőtlen vagy hajadon. Itt visszautalnék az elméleti részben kifejtett gondolatra, miszerint a házasság egyfajta eszköz egy adott társadalmi státusz elérése érdekében, ez esetben a vagyon megőrzése, megerősítése érdekében.

Az eljegyzést néha megülték, de csak szűk családi körben. Inkább a gazdagoknál fordult elő nagy ünneplés. **Nem volt nyilvános a jegyesség,** nem kellett kihirdetni, hisz úgymond tudta mindenki a faluban. Amíg a felek össze nem házasodtak, függetlenek maradtak. Az eljegyzés és az esküvő közötti idő az ifjú pártól függött, nem volt megkötve.

Az esküvő és a lakodalom a második világháborúig a sváb szokások szerint történt. E szokások is hozzájárultak a sváb identitás megőrzéséhez és a sváb kisebbség kohéziójához. Réteghelyzettől függetlenül mindenki betartotta a hagyományos formulákat, az esküvő „forgatókönyvét”. A különbség a gazdagabb és a szegényebb esküvő illetve lakodalom között a meghívottak számában, az ételek mennyiségében és a nászajándék értékében, a menyasszonytánc alatt befolyó összeg nagyságában mutatkozott.

A második háború előtt, ha esküvő volt a faluban, akkor az egész falu ott volt. Akiket mégsem hívtak meg, azok is nézték az utcán a menetet. Az esküvő, a lakodalom „gazdagsága” a család státuszát, presztízsét szimbolizálta (szimbolikus tőke). Ez nagyon fontos volt egy család életében. Sokszor hitelt vettek fel rokonoktól, ismerősöktől, hogy minél „nagyszabásúbb” legyen az ünnep. A házasulandó párt a katolikus templomban háromszor hirdették ki. Ma már ez alól mentességet lehet kérnie annak, aki nem akarja, hogy az egész falu megtudja szándékát. Ha már kitűzték az esküvő napját, akkor a fiatal pár személyesen ment a meghívandó rokonokhoz, ha belefért a létszám-keretbe a barátokhoz is, és meghívták őket. A keresztszülőket kötelező volt meghívni. Általában

60-80 fős volt a lagzi, de előfordult 100-120 fős esküvő is. A legszegényebb családokban is 25-30 fős vendégsereg mulatott. A kihirdetés és meghívás, valamint az előző napi gyónás és áldozás után tarthatták meg az esküvőt.

A sváb esküvő forgatókönyve a következő volt: a vőlegény, a vőfély és az esküvőre meghívott férfiak a vőlegény házához mentek, ott gyülekeztek, iszogattak, eszegettek (általában bort, pogácsát.) Az előző napi legénybúcsút nem mindig tartották meg, ez egyénenként változó volt, ahogy az eljegyzés is. A helyi sváb zenekarral az élen átsétáltak a lányos házhoz - ahol addigra már a nők is összegyűltek -, kabátjukon rozsmaring ágacskával, a vőfély kezében a menyasszonyi koszorúval. A lányos házban a menyasszony külön helyiségben várta a férfiak érkezését, addig az összes nő egyenként megcsodálta és üdvözölte az arát. A vőlegény, a násznagy és a vőfély bement a házba és svábul kikérték a menyasszonyt. A lányt a szülők könnyezve kiadták, a koszorút megkapta a menyasszony és elindult a menet a falu utcáin, gyalog a templomhoz. A menetben meghatározott sorrend szerint vonultak a vendégek: elől a zenekar, majd a gyerekek hada. Őket követte a menyasszony a vőfély oldalán, mögöttük a vőlegény ment egy vagy több koszorús lánnyal, vagy egy közelebbi rokonnal. Ő mögöttük vonultak a még nem házasok de már házasulandó korban lévők, majd a házasok életkor szerint - elől a fiatalok és fokozatosan az idősebbek -. A nászmenetet a fiú szülei, majd a menyasszony szülei zárták. A templom nem volt túldíszítve csak egy kicsit az oltár, de ma már a kapu és a padosorok eleje is virágokkal díszített. A templomi szertartásnál a menyasszonyt a keresztapja vitte oltárhoz, a vőlegénynél ez nem volt rögzítve. A pár elől állt, középen. Az ülőhelyek elfoglalása is sváb, helyi szokás szerint történt: legelől a tanúk, majd a bekísérők és a szülők. A többi meghívott kedve szerint ülhetett. Ha még volt hely, akkor azok is bemehettek, akik nem voltak meghívva, de a családhoz tartoztak vagy barátok. A szertartás lehetett mise vagy nászmise, lehetett orgonával kísért vagy kórusos, de egyszerű énekek is elhangozhattak. Kórusos esküvő inkább csak a második világháború után terjedt el. Ez ismét egyéni igény és pénztárca kérdése volt, a nászmise rangosabb és drágább volt.

„Ezeket mindig be kellett tartani. Olyan nem volt, hogy nem így volt. De nem is volt miért másképp csinálni, gyerekkorunkban is így csinálták, így láttuk, így terveztük mink is, a gyerekeinknek is. Megszoktuk, jó volt, ez volt.” – egy 93 éves interjúalanyom szavaival.

„A svábok csak sváb esküvőt tarthattak, de nem is akartak mást. Ez fontos volt nekik. Ez volt a szokás. Ha a vőlegény vagy menyasszony közül az egyik nem volt sváb, akkor is sváb esküvőt tartottak, vagy inkább elmentek és máshol tartották. Aki itt volt, annak svábot kellett tartania.” – egy 83 éves férfitől.

Az eredeti sváb esküvőn nincs sem menyasszonyi koszorúdobálás, sem rizzsel való szórás. Ma már ezek az elemek is keverednek a többi sváb elemmel. A fiatal pár együtt, egymás mellett vonult ki a templomból, utánuk a násznép. A templomban már a vőlegény fejére is tettek egy kis koszorút - egy fehér masnis rozmaring koszorút, letakarva egy kis kendővel, amit a keresztlány vagy a bérmalány vitt a vőlegénynek, és amíg esküdött, addig a fején tartotta -, de ezt a szokást már egyáltalán nem tartják. Maga a templomi szertartás régen németül zajlott, ma már magyarul vagy/és németül is, mivel mindkét nyelven folyik a vallásgyakorlás (például ünnepi misékkor (Húsvét, Karácsony, Szent Donát napja (a falu Védőszentje)) német misét is tartanak), ez is jelzi az asszimiláció és a megbékélés folyamatát. Az eredeti szokás szerint a templomból kijövet egy nagyobb szekérral vagy kocsival elzárták a násznép útját, így más útvonalon kellett menni, mint ahol jöttek. Az útelzárók - ők a férj barátai - álarcban és különféle maskarákban voltak és csak adományok ellenében engedték át a násznépet. Így gyűjtötték össze maguknak a bort, a sört, a süteményeket. Az útelzárás közben versikék, viccek, élcelődések hangzottak el. A menet még viszi magával az áldást is, oda, ahol majd a fiatal pár lakni fog, ez általában a menyasszony szüleinek háza, ritkábban a vőlegényé, de új, önálló otthonra nemigen volt lehetőség. A leendő otthonba ment a nászmenet is, ott gratuláltak az ifjú párnak és nem a templom előtt, ahogy ezt manapság tenni szokták. A házban megint egy kis evés, ivás következett, majd utána a lakodalom.

A lakodalomra – ami követhette rögtön az esküvőt, de lehetett egy-két órával később is, addig a vendégek hazamentek pihenni -, a papot mindig meghívták. A templomi szertartás után a meghívottak átöltöztek, főleg a nők. Az ifjú pár csak éjfélkor váltott ruhát, akkor is inkább a menyasszony, aki ekkor menyecske ruhát öltött. A vendégek az est folyamán még egyszer átöltöznek majd, a vacsora utáni tánchoz. Az átöltözés valószínűleg a gazdagságot jelképezte, kinek, milyen ruhája van, azt látni kellett mindenkinek. Értelemszerűen a szegényeknek nemigen volt mit átvenniük, ők ugyan abban a ruhában esküdtek, mint amiben lagysztak, és sokszor ugyan ebben temették is el őket. Magát a lakodalmat ritkán tartották otthon helyszűke miatt, többször előfordult,

hogy a háziak kibéreltek egy vendéglőt és otthonról vitték az ennivalót, de leggyakrabban a vendéglőssel készítették az ételt, illetve meghívott szakáccsal.

„Mink szakácsot hívtunk, rokont. Annyi mindent kellett sütni, főzni, hogy nem győztük volna. Ő kiszámolta mennyi kell hozzá, mikor, melyiket csináljuk és hogy csináljuk, mink csak kuktáskodtunk ha kellett, de végülis mindent ő csinált. A süteményeket már az esküvő előtt egy héttel elkezdtük sütni, csak a húsokat hagytuk későbbre, hogy friss legyen. Nagyon sokat sütöttünk, az nem lehetett, hogy kevés lesz az étel, inkább minél több, hogy lássák nem fukarkodunk vele. Inkább maradjon és utána elosztogatjuk, minthogy kevés legyen. Minél több étel volt, annál gazdagabbnak látszottunk.” – emlékszik vissza egy elsőgenerációs asszony.

A lakodalom evésből, ivásból, éneklésből és táncból állt. A polka nemzeti táncnak számít, annak és a keringőnek a lépéseit a lakodalmakon és a sváb bálokon tanulta és tanulja most is mindenki. **Az ételek között ma még néha találhatunk sváb specialitásokat, de ezek egyre ritkábbak, ugyanis szegényes ételekről van szó** ami már „nem illendő” egy lakodalomra (például krumpligombóc, savanyú krumplifőzelék nokedlival, tejfölös-ecetes krumplisaláta, bableves gombóccal, bukta. Ezeket otthon, a hétköznapokon még készítik és eszik, sváb ünnepekkor is (például Pünkösdi Zenei Fesztivál), de lakodalomban már egyre kevésbé). De a lakodalom forgatókönyve nem változott. A hagyományos sváb ételek helyett a második világháborút követően egyre inkább mai ételek kerülnek az asztalra: a „szokásos” húsleves elsőként, ez általában 19 órakor történik. A levesben hús nincs. A leveshúst ezt követően tálalják tormával, mustárral. A csirkepaprikás következik, általában kenyérrel. A következő fogás a húsos tál körettel, zöldségekkel. Minimum öt féle húsnak kell rajta lennie. Desszertként megtaláljuk a rizskochot mint sváb étel, valamint különböző süteményeket. Az esküvői tortára éjfélkor kerül sor. Az egyes fogásokat külön sváb nyelvű versikével, rigmusokkal tálalják fel, amit a vőfélynak kell elmondania. Ezekben dicséret hangzanak el a párra, az ételre vonatkozóan. A rizskoch tálalásakor adakozni kell a szakácsnőnek, mert ilyen sokat főzött: a szakácsnő bekötött kézzel jelenik meg a sokadalom előtt és mutatja mennyire megsérült vagy megerőltette magát az ételek készítésekor. Ezért egy tálba pénzt dobálnak be neki. Lakodalmas szokás a menyasszony cipőjének ellopása és elárverezése is. A pénz vagy az ifjú páré lesz vagy a vőfélyé. A cipőlopás a vacsora fogyasztása közben történik, lehetőleg észrevétlenül. A vacsora után a menyasszonytánc kezdődik, ahol a vőfély mondja folyamatosan a

versikéket, a vendégek sorban állnak és egy konyharuhával letakart nagy edénybe dobják a pénzt. A násznagy táncolhat az arával először és neki kell a legtöbbet fizetnie. Legvégén a vőlegény táncol párjával, majd ölbe kapja és elmegy vele egy másik helyiségbe. Itt átöltöznek, megszámlolják az összegyűjtött pénzt. A menyasszonynak mindenképp át kell öltöznie menyecskeruhába, ez piros, rövid szoknyás ruhát jelent. Ekkor kb. fél1-1 óra körül jár az idő. Zeneként természetesen sramlizene szól és sváb táncokat járnak (polkát, keringőt). Az nem sváb lakodalom, ahol nem sramlizene szól. A tánc és egy kis pihenés után a második vacsora következik, ami általában töltött káposzta, de előfordul, hogy az első vacsora megmaradt ételeit is kirakják újra. Vacsora után az asztalt leszedik, csak a süteményeket hagyják ott. A lakodalom reggelig tart. A megmaradt ennivalót eredetileg hazaviszi az ifjú pár és délután a vendégség egy része, főleg a közeli rokonok visszamennek a házhoz és újra esznek belőle, újra megünneplik ivással és néha zenével a házaspárt. Ha a szomszédság vagy a távoli rokonság, esetleg kollégák nem fértek bele a vendégsereg létszámába, akkor nekik is kell vinni kóstolót, süteményt feltétlenül, de néha húst is. Ezt a maradékevést az „esküvő farkának” szokták nevezni.

Aki nem akart a hagyományok szerint házasodni, az inkább a falun kívülre szervezte, nehogy megszólják.

Az özvegyek esküvője kisebb jelentőségű volt, visszafogottabbnak kellett lennie, kevesebb vendéget illet meghívni, csak szűk családi körben ünnepeltek. Az özvegy félnek egy év gyászt kellett tartania, csak utána házasodhatott újra. Előfordult, hogy ezt szükségből megszegették - például ha kisgyermekkel maradt egyedül egy apa -, de ilyenkor is rosszállását fejezte ki a falu megjegyzéseivel.

„Mert úgy volt, hogy a férjemnek meghalt az első felesége júliusba és februárba esküdtünk meg, másik évben februárba, és na és itt volt még az, hogy nem vártuk meg az egy évet, ez is volt a probléma az anyósoméknál. Mert a férjem megmondta, hogy ő udvarolni nem ér rá, eljönni, meg tudom én meddig várni. ...igen, mert itt a gyerek, itt volt a 3 éves fia és vagy megesküdünk vagy hagyjuk egymást. Én meg azt mondtam, hogy ha össze akarunk kerülni akkor inkább megesküdünk. Itt inkább az apósoméknál volt ez, hogy ők kezdték ezt, de aztán én egyszer a férjemnek ezt elmondtam, hogy ez probléma náluk és akkor ő leállította őket és akkor vége volt... Én úgy voltam vele, hogy nem szólok, fájt egy kissé, hogy pont nekem kellett meghallani, mikor pont a német

rokonokkal beszélgettek és én meg megértettem, mert hát hallottam, hogy mit mond apósom, és ez nekem egy kicsit úgy fáj, aztán a férjem leállította őket.” – egy második generációs interjúalanyomtól.

A második világháború után, a polgári esküvő bevezetésével, kicsit módosult a házasságkötés. Először a vőlegény informálisan megkérte a lány kezét az apától. Egy nappal az egyházi esküvő előtt tartották a polgári esküvőt (általában pénteken vagy szombaton), egyszerűen ünnepélyes formában, násznép nélkül. A polgárin sokszor még a szülők sem jelentek meg. Ez egy kötelező házassági aktus volt. De templomi esketés nélkül a falubeliek nem is tartották házasoknak a párt, vadházasságnak tekintették kapcsolatukat, nem volt rangja, nem volt erős kötelékként elismert. A párok sokszor még ma is sváb esküvőt és lakodalmat tartanak, még akkor is, ha az egyik fél nem sváb származású.

„Hát templom nélkül nem lehetett, hát hogy gondolod! Csak a templomi volt az esküvő, anélkül nem lettek házasok. Isten előtt kellett esküdni, nem azelőtt a házasságkötő vagy minek hívják előtt. Á... azt nem... a templomi, az volt az igazi, a valódi.” – mondta az egyik hetvenes éveiben járó férfi alanyom.

A menyasszonyi ruha a második világháború előtt egyszínű fekete volt, a vőlegény ruhája szintén. A háború után elég gyorsan változott ez a viselet, a maihoz hasonlóvá: fehér ruha hímzéssel, koszorúval, fátyollal, csokorral. Özvegyeknek nem illett fehérbe öltözni. A menyasszonyi ruhát a faluban készítették egy varrónővel, de előfordult, hogy a testvér varrta. Külön fátyolkészítő is volt. Készen nagyon ritkán vásároltak ruhát az első generációs alanyaik idejében, aki a háború után kölcsönözte, azt is eleinte megszólták. Ma már mindenki kölcsönzőből bérl. Külön sváb jellegű menyasszonyi ruha ma már nincs, de azért egy menyasszonyhoz illő ruhát kell felvenni, különben még ma is megszólják a lányt.

„Régen szebben öltöztek a vendégek mint most, igyekeztek új ruhát felvenni, egyszínű rózsaszínt vagy kéket vagy fehéret, hosszút. Ma már meg sem lehet különböztetni a menetben, hogy ki a vőlegény. Régen mindenki fodrászhoz ment előtte, ma már ezzel sem törődnek annyira. Mintha nem érdekelné őket vagy nem lenne fontos annyira.” – mondta egy második generációs asszony.

„A koszorús lány öltöztette fel a menyasszonyt, a ruhán mirtusz és levélkék voltak. Az esküvő után befestették a ruhát, bálba még felvették.” – mesélte egy idős, kilencvenes éveiben járó nő.

Katonaság előtt nem házasodtak a fiúk, sem a magyarok, sem a svábok. Ez bevett szabály volt. Az első és második generáció idejében a férfiak 23-24 évesen, a lányok 20-21 évesen házasodtak. A gazdagoknál tizenévesen is kötöttek házasságot, mert itt nem volt anyagi akadály. A harmadik generációnál már az iskoláztatás és a munkalehetőségek miatt kitolódott a házasságkötési kor.

Az első generáció idejében az esküvő utáni nászút ritka volt, hisz a faluban főleg szegények laktak, nem volt miből és sokszor hogyan elutazni, és a családi munkaerőre mindig szükség volt. Persze a módosabbak ezt is megtehették, a faluban volt hintóbérlési lehetőség, avval el lehetett jutni a legközelebbi komphoz vagy vonathoz.

A házasságkötés után legtöbbször a lány szüleinél lakott a pár, de helyszűke miatt előfordulhatott az ellenkezője is. **Önálló lakásra a szegénység miatt nem volt lehetőség.** A fiatalok külön szobát kaptak, a konyha közös volt a családban. A ház ura mindig az após volt, engedelmeskedni kellett neki a ház körüli munkák terén és a közös gazdálkodáskor. Szükségből kellett segíteni, mert mindenki szegény volt. A módosabbaknál is részt kellett venni a munkában, hisz a vagyon gyarapítása volt a cél és eltartani nem akartak senkit. A többgenerációs együttélés természetes volt, hisz a gyerekek nevelésében, ellátásában sokat segítettek a nagyszülők. Az öregek betegápolásában, meghalásában elsődleges szerepe volt a fiatalabb generációnak. Mind fizikailag, mind pszichikailag szükségük volt egymásra a családtagoknak.

A válás lehetősége a második világháborút követő évektől áll fenn, összefüggésben a nők munkaerőpiaci részvételével, önállóságával, vagy ahogy a „második demográfiai átmenet” elmélet hívei mondják: a modernizációval. Az egyik első generációs alanyom szerint:

„Válás nem volt, csak kettőt tudok említeni, az asszonyok túrtek, a férfiak gorombák voltak, a bányászok sokat ittak, ki kellett bírni. Nem volt munkalehetőség csak a napszám, a kapálás, 2-3 gyereket el kellett tartani. A váláshoz sok pénz kellett, az nem volt, de amióta a gyárba (a budakalászi szövőgyárban dolgozott a fél falu a második világháború után) lehetett dolgozni, önállóbbak a nők, egyenlőség van, válnak is.”

A gyerekszámot tekintve az elmúlt ötven évben általában 2-3 gyereke született egy házaspárnak. E téren nem találtam különbséget svábok és magyarok között. Az 1 gyerek ritka volt és ma is az. A háború előtti időkben a magas gyerekszám egyrészt a halandósággal hozható összefüggésbe, hiszen a betegségek, a háborúk és a kevésbé fejlett közegészségügy miatt több gyermek halt meg, másrészt a gyerekek a házimunkában, később a földművelésben is segítettek. Ahogy egyik nyolcvanas éveiben járó férfi alanyom mondta:

„Ők a paraszti gazdaságot úgy képzelték el, hogy az az én házam, az én váram. Mondjuk ők vagyonosok is voltak, kb. 12 hold saját földjük volt, összesen 16 hold földet dolgoztak és ez a nagy ház is az övéké volt. És hát mi gyerekek, összesen négy szülés volt, de abból csak ketten maradtunk. Egy kisöcsém meghalt rögtön a születést követő napon, egy kisöcsém meghalt 1950-ben tíz és fél évesen agyhártyagyulladásban, beszakadt a Duna jegén, nem ment haza, megfázott és hát meghalt. És a bátyám az tanár. De egyébként akkor általában 3-4 gyerek volt egy családban, de mondjuk a szüleimnél még 7-8 gyermekáldás volt. És minden bizonnyal ezért is szegényedett el a falu, mert itt a sváb lakosság között nem voltak nagy vagyonos parasztságok, az öröklődések során a birtok osztódott, és hát így egy jelentős része a falunak a helyi kőbányába ment dolgozni. De nem megfontolásból volt ennyi gyerek, nem hiszem, hogy azért csökkent a számuk, hogy a birtok ne aprózódjon. Most 2-3 gyerek van mindenhol, a sváboknál egy gyerek sosincs.”

6.2 Vegyes házasságok

Az első generációs született alanyaim szerint **az első sváb – magyar esküvőre 1947 körül került sor**, amikor egy sváb fiú egy telepes lányt vett el feleségül, illetve egy értelmiségi sváb lány egy magyar fiúhoz ment hozzá. Az egyik alanyom szülei 1947-ben házasodtak össze, és úgy tudják, az elsők között voltak akik ezt megtették. (Az írásos dokumentumok szerint 1723-ban volt az első vegyes házasság (Dunabogdányi Egyháztörténeti Gyűjtemény)). A férj volt idegen, nem bogdányi, de sváb, katolikus, beszélt is svábul, igaz más dialektusban. Az esküvő előtt voltak némi megjegyzések, de nagyon kevés, a házasságkötés után azonban rögtön befogadták a férjet és soha ebből problémájuk nem volt. Egy másik interjúalanyom édesapja szintén idegen volt, de nem tudott svábul. Érteni értette a nyelvet, de beszélni nem tudott. Ha a család együtt volt

mindenki svábolt, hiszen őslakos sváb család volt, de azzal, hogy a férj nem tudott a beszélgetésekhez hozzászólni, hogy nem kérhették ki a véleményét, mindig egy kicsit idegennek tekintették. A bálókra szívesen ment, mulató kedve népszerű volt, de a nyelv komoly akadályt jelentett a teljes elfogadásban.

Az első generáció idejében nagyon ritkán, a másodiknál már gyakrabban fordult elő vegyes házasság. Már többször említettem, különböző vonatkozásokban egy vegyes házasság létrejöttének következményeit. Több példát felhoztam a kapcsolatok tiltására, megakadályozására, és többet az elfogadásra is. **Az idő előrehaladtával egyre kevesebb a tiltott párkapcsolat, a tiltott házasság, és egyre több a tolerált.** Volt olyan második generációs alanyom, aki őslakos, sváb, kisiparos családból származott, és akit soha nem korlátoztak a szülei, soha nem várták el tőle, hogy bogdányi lányt vegyen el (nem is bogdányit vett el, hanem budapestit), és nem is hallott még ilyen kiközösítésekről a faluban. Az ő baráti körében is nyitottak voltak a szülők, teljesen a gyerekeikre bízta a tanulást, a foglalkozást, a párválasztást. De volt olyan szintén második generációs alanyom, ahol komoly családi konfliktust okozott egy vegyes házasság, aminek válás lett a vége. A második generációs korosztályban ez a jelenség – ti. a tiltás – már ritkább, mint az első generációsok körében, de nagyon eltérőek, egymásnak ellentmondóak az emlékek, ebben a generációban a vegyes házassággal kapcsolatos hozzáállás, attitűd nagyon megosztott.

A második világháború után a párválasztással, udvarlással, házasságkötéssel kapcsolatos szokások, szabályok nagy része megszűnt. A háborúban sokan meghaltak vagy hadifoglyok lettek, az itthon maradt özvegyeknek férj kellett. A kitelepítéssel a svábok helyi házassági piaca nagyon beszűkült, a betelepítéssel viszont egy új piac jött létre.⁶ Megakadályozhatatlan volt a vegyes házasságok elterjedése, hisz férjre, apára, családfenntartóra szükség volt.

„Magyar-sváb házasság volt, eleinte nehezményezték, főleg akik kemény németek voltak, de azután tudomásul vették. Ez is enyhült, a háború föllazított sok mindent, erkölcsi elveket, magatartás-formákat, nagyon keveredtek az emberek, itt sokan bejárták fél Oroszországot, ahogy nőtt a mobilitás, úgy változott az élet, sok mindennel

---

⁶ Házassági piacról az első generáció idejében tulajdonképpen nem beszélhetünk a korábban már említett sváb beltenyészet miatt.

találkozott ami itt nem volt, a maradi zárványok a későbbiek folyamán erősen oldódtak.” - idézet egyik második generációs értelmiségi alanyomtól.

Az 1960-as években ezt még tovább erősítette az iskoláztatás lehetőségének elterjedése, az ingázás szükségessége a munka miatt, illetve a közlekedés fejlődése lehetővé tette a falun kívüli munkahelyekre járást, a falun kívüli kapcsolatokat, szórakozásokat stb. De azért leginkább arra törekedtek, hogy ne legyen vegyes házasság. A harmadik generációkhoz tartozók már egyáltalán nem veszik figyelembe a hagyományos sváb párválasztási és házasságkötési szokásokat, normákat. A felek egyre inkább eltérő származásúak, a nemzetiségnek, a vallásnak, a vagyonnak nincs befolyásoló hatása a párkapcsolatokra. Már a szülők, nagyszülők sem tudják befolyásolni a kapcsolatok alakulását:

„Ma már nem lehet a fiatalokat irányítani. Külön lakást akarnak, építenek is, tanulnak, válogatnak a munkák között, függetlenek.”

Mondhatjuk úgy is, hogy **ma már szabadabb a párválasztás**. Ma már nehéz is „megfelelő” párt találni falun belül, és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők gyakrabban hoznak idegen párt a faluba, illetve költöznek el a faluból. A mai életmód is a nem falubeliekkel való párkapcsolatnak kedvez (gondolok itt az iskoláztatás, munkahely, szórakozás fővárosi vonzására stb.)

Az esküvői szertartás, a lakodalom elvesztette sváb, bogdányi jellegét. A most házasságot kötők közül előfordul a tradícióknak megfelelő esküvő, az őslakos sváb családból származók újra felelevenítik a régi szokásokat, „divat lett” a sváb lagzi, de a külsőségeken kívül már nem jelenít meg semmit. Ezt a tendenciát az utóbbi tíz évben lehet megfigyelni.

7. FEJEZET

HIPOTÉZISEK MEGERŐSÍTÉSE

Empirikus kutatásom első fejezetében négy hipotézist fogalmaztam meg, melyek alapján vizsgáltam a dunabogdányi házassági mobilitás kérdéskörét. **A következő eredményekre jutottam:**

1. Az **első nemzedék** (az 1920-1933 között születettek, most 94-81 éves lakók) párválasztási, **házasodási szokásait a közösségi normák, szokások erősen meghatározták.** A svábok szinte kivétel nélkül egymás között házasodtak, figyelembe véve a felekezeti hovatartozást és a vagyoni réteghelyzetet.
2. A **ki/betelepítés volt a faluban az a nagy társadalmi változás, amely leginkább hatott a házasodási szokásokra.** Ez után a történelmi esemény után a vegyes házasságok száma (a házassági mobilitás) fokozatosan nőtt, amely az egész falu házasodási szokásait, normáit közösségi szinten és egyéni szinten is befolyásolta, megváltoztatta. Ezt a kulcsfontosságú eseményt még ki kell egészíteni a kutatásból kiderülő másik fontos eseménnyel, **a második világháborúval.** Ez ugyan a ki/betelepítés előzményének tekinthető, de a **mobilitási csatornák megnyílása szempontjából döntő.** A megnőtt mobilitási lehetőségek tovább erősítették, több dimenzió és több tényező együttes hatásaként növelték a vegyes házasságok elterjedését a faluban.
3. A **harmadik generáció** (az 1954-1973 között születettek, a ma 60-41 évesek) tagjainál és napjainkban **a párválasztás a svábok és nem svábok között szabadabb,** a régi (első generációs) bogdányi párválasztási, házasodási normák, szabályok, tradíciók, szankciók ma már nem érvényesek. A **házasfelek élete önállóbb,** a szülők, a rokonok, a falu kevésbé vagy egyáltalán nem szól bele életükbe, a házaspárok függetlenebbek. Az első és második nemzedék normái fellazultak, bizonyos kérdésekben megszűntek.
4. Dunabogdányban **a sváb kisebbség valóban hatott, sőt meghatározta az egymás közötti házasodás normáit,** - ezt a feltételezésemet meg tudom erősíteni. De nem azért hatott, mert a kisebbség többségben lett volna. Nem a létszámon, hanem **a csoportidentitás erősödésén keresztül** hatott az egymás közötti házasodás normájára. Az első generáció esetében tulajdonképpen ezért

sem beszélhetünk házassági piacról, hiszen ekkor még olyan zárt volt a falu közössége, hogy „piaci alapon” nem működött a párválasztás, csak beltenyészetéről beszélhetünk. Ezzel negyedik hipotézisem csak részben állja meg helyét.

ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációmban központi szerepet kap – explicit és implicit módon egyaránt - az **identitás és kommunikáció kapcsolata**, az identitás, mint kommunikációs jelenség. Az identitást, egy csoporthoz tartozást kategóriaként is értelmezhetjük, így a társadalmi kommunikáció része. Hiszen az identitás maga kommunikáció, az identitás kommunikáción keresztül fejeződik ki, és az egyének és csoportok között is az identitás meghatározásakor kommunikáció megy végbe.

Tanulmányomban a társadalmi mobilitás egy dimenzióját vizsgáltam részletesen, a házassági mobilitást. Az ezzel kapcsolatos empirikus kutatásomban pedig **a sváb-magyar etnikumok közötti házassági mobilitást, longitudinális megközelítésben, Dunabogdányban.** Ezt is az identitás és kommunikáció összefüggésében.

Látjuk, hogy a demográfiai folyamatok, az értékrendbeli változások, a gazdasági-, technológiai és társadalomszerkezeti átalakulások összeépülnek, bár ezek jelentőségükben alárendelődnek az értékek és normák átalakulásának. Folyamatosan gyors társadalmi változás zajlik, komoly társadalmi és értékrendszerbeli átrendeződéssel.

Disszertációm első részében a házassági mobilitás elméleti háttérét és kutatási eredményeit mutattam be.

- Először több megközelítésben definiáltam a társadalmi mobilitás fogalmát, a mobilitásra ható tényezőket, a mobilitási folyamatokat, és kitértem a mobilitás következményeire is. Hazai és külföldi **mobilitáskutatások eredményeit**, következtetéseit is felhasználtam. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a társadalmi mobilitást strukturális kényszerek és egyéni cselekedetek együttesen befolyásolják. A mobilitás biztosítja a makro- és mikrostruktúra közötti kapcsolatot. A struktúrát homofilikus és heterofilikus kapcsolatok alkotják. Másodszor megnéztem, hogy konkrétan **a párválasztást, a házasságokat és a családot**, mint társadalmi intézményt **milyen szempontok alapján értelmezik a különböző elméletek.**
- Ezt követően **a hazai és a nemzetközi mobilitásvizsgálatok legfőbb jellemzőit, kutatási keretét és dimenzióit tekintetem át.** Bemutattam, hogy a partnerválasztásokat mi határozza meg, milyen tényezők alapján választjuk ki a

sokaságból életünk párját. Egyesek szerint, a partnerválasztást az ideális házastársról alkotott elképzelés vezeti. Mások az egyének szükségleteivel és alapvető jellegzetességeivel magyarázzák a párválasztási mintákat: a tulajdonságok azonosságában látják a házastárs megválasztásának okát, illetve egy másik vélemény a két fél közötti különbségeket tartja fontosnak ahhoz, hogy egy egymást jól kiegészítő pár szülessen. Vannak olyan megközelítések is, amelyek az esetlegesen létrejött párkapcsolatok belső fejlődésével, az egymáshoz csiszolódás folyamatával magyarázzák a házasságkötést.

- **A házassági homogámia és heterogámia** (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasodás) **három dimenzióját elemeztem**: a preferenciákat (társadalomgazdasági erőforrások), a „harmadik fél hatását” (kulturális jellemzők) és a házassági piacot. Ezek együttesen határozzák meg ki, kivel házasodik vagy ki, kivel nem házasodik. A **preferenciák** dimenziójában a házasodni vágyó férfiak és nők egyrészt „bemutatják” saját erőforrásaikat, amelyek alapján vonzóvá válhatnak, mint potenciális partnerek. Másrészt értékelik az ellenkező neműek különböző tulajdonságait, amelyek alapján kiválasztják jövőbelijüket. A bemutatandó és értékelendő tulajdonságok sokfélék lehetnek, a társadalmi rétegződéssel foglalkozó szociológia azonban elsősorban a különböző gazdasági, kulturális erőforrásokra – származás, iskolai végzettség, foglalkozási státusz, anyagi helyzet – koncentrál. Azt tapasztaltam, hogy a fent említett erőforrások a homogám házasságok kialakulását „részesítik előnyben”. „**Harmadik félként**” nagyon különböző nagyságú és szorosságú csoportok funkcionálhatnak; ide tartoznak az etnikai közösségek, a vallási felekezetek éppúgy, mint maga a szülői család. Minél erősebb a csoportidentifikáció, minél inkább internalizálódtak a közösség tagjaiban a csoporthoz tartozást kifejező normák, annál valószínűbb a házassági homogámia, illetve a kifelé házasodás elkerülése. A preferenciák megvalósítását befolyásolják a **házassági „piac”** objektív korlátai. Ez azt jelenti, hogy a házasodási arányok a férfi és a női népesség életkori és egyéb szempontú (pl. iskolázottsági) összetételétől függenek.
- Empirikus kutatásom interetnikus volta miatt külön kitértem a **csoportidentifikáció, az etnikai- és nemzeti identitás fogalmaira is**. A csoport identifikáció egyrészt a közös történelem, a közös értékek, a „közös sors” vállalásában ölthet testet, másrészt jelentheti a másság, az elkülönülés pszichikai érzését. Három csoporttudat típust említettem meg: a tömeg csoporttudatot, a reflexív csoporttudatot és a kollektív

tudatot, és meghatároztam azokat a tényezőket, amelyek a csoportidentitást kialakítják. Az egyik, hogy magunkat az adott csoport tagjaként határozzuk meg, a másik, hogy más személyek az adott csoport tagjaként határoznak meg minket.

Kiemeltem a csoportok közötti versengés és a csoportkonfliktus jelentőségét, amely az előítélet és a sztereotípiák kialakulásának táptalaja.

- Fontosnak tartottam két szociálpszichológiai fogalom beépítését is disszertációmba, mert úgy gondolom, hogy ezen fogalmak definiálása és kifejtése nélkülözhetetlen empirikus kutatásom értelmezése szempontjából. Az egyik ilyen fogalom az **identitásfrász**, amelyet úgy definiálhatnánk, mint **a társas identitást érő fenyegetés**. Aggódunk, hogy a csoportunkra vonatkoztatott sztereotípiák alapján ítélnék meg bennünket vagy ezt a sztereotípiát erősíti meg viselkedésünk. Az identitásfrász jelensége, működése fokozottan érvényesül a kisebbségi csoportok közötti érintkezések esetében. Ezt dunabogdányi példákkal illusztráltam.
- A másik szociálpszichológiai fogalom a **kontaktushipotézis**. E szerint a feltételezés szerint **a csoporttagok közötti interakciók, kontaktusok, közvetlen kapcsolatok csökkenthetik az előítéletet, a sztereotipizálást, a diszkriminációt, és növelhetik a rokonszenvet**. De ez csak abban az esetben működik, ha a résztvevő felek egyenlő státuszúak, ha egymással együttműködőek, ha kijelölik közös céljaikat, és ha intézményes támogatást is kapnak saját csoportjuk részéről, illetve a törvények és társadalmi normák, szokások részéről. Ez Dunabogdány esetében teljesült, sőt, a sváb-magyar békés együttélést segítette még a közös vallás és a német nyelv kötelező megtanulása a helyi óvodában és iskolában. A svábok úgy asszimilálódtak a magyar faluba, hogy egyszerre magyarnak és egyszerre svábnak érzik magukat, kettős identitással rendelkeznek.
- Áttekintettem a **házasságkötési mozgalom alakulását**, ezek empirikus vizsgálatának előzményeit, a történeti változásokat és trendeket. A legfrissebb empirikus kutatások eredményeinél a párválasztást meghatározó élettörténeti jellemzőket, az iskolai végzettséget, a származást és a házassági piacot vettem alapul. A kutatások bizonyítják:
  - napjainkra a házasodási életkor kitolódott a továbbtanulás és az egzisztencia alapjainak lerakása és annak stabilizálása miatt, de a házasság intézményének presztízse még él
  - többnyire az azonos vagy hasonló iskolai végzettségűek házasodnak össze

- az iskolázottság szerinti homogámia mellett a foglalkozási homogámia is erős
  - a családi háttér és a saját erőforrások összeadódnak, és az ezzel azonos vagy hasonló szinten levő egyének választják egymást párnak
  - a házassági piac leginkább az iskolai hierarchia közepén levőknél befolyásolja a házasodást
  - a házasodási kedv az iskolai rangsor két végpontján esett vissza jelentősen: a diplomásoknál és az általános iskolát végzetteknél. Az előbbiek esetén kitolódik a házasodás, a házasságkötés a hosszú iskolázási szakasz miatt, illetve az azt követő stabil munkahelykeresés miatt, az utóbbiak egyre kevésbé versenyképesek a piacon.
- **Az elmúlt két évtizedben házassági mintaváltás ment végbe, a házassági és családformálódási magatartás megváltozott.** A különböző családformák változatossága jelent meg, a házasságkötések számának és arányának csökkenésével, a házasságkötési kor kitolódásával és a megkötött házasságok nagyfokú felbomlásával párhuzamosan egyre jobban terjednek a házasságkötés előtti együttélések, az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok, az újraházasodások következtében létrejött ún. patchwork családok. Kevesebb gyermek születik és azok is későbbi életkorban születnek, illetve már számolni kell a tudatos gyermektelenséggel is. Megváltoztak az életstratégiák és azoknak a preferenciáknak a sorrendje, amiket a fiatalok fontosnak tartanak az életben. Mindezekre **többféle magyarázat is adható**, a demográfiai jellegű megközelítéstől kezdve a közgazdasági elméleten át az érték- és normarendszert érintőig. A hazai és nemzetközi kutatási eredmények alapján jelenleg nem tudunk egyetlen elképzelést vagy megközelítést kiemelni, amely teljes mértékben megmagyarázza a változások okait.

A fent említett elméleti részt a **Dunabogdányban végzett empirikus kutatásommal** vettem össze. **Ezt disszertációm második részében mutattam be:**

- Ebben a sváb faluban **három generáció, sváb-magyar etnikum párválasztási, házassági szokásait, normáit**, íratlan szabályait vizsgáltam, és megnéztem, hogy a **nemzedékek között ebből a szempontból milyen különbségek adódnak**. A korosztályokon kívül a nemzetiség mint változó hatását is vizsgáltam. Ha vannak különbségek életkor és etnikum között, akkor vajon ezek minek hatására jöttek létre,

milyen jelenségek, események változtatták meg a házassági szokásokat? Ha van házassági mobilitás, akkor vajon mely tényezők irányítják ezt a folyamatot?

- **A kohorszok, a három generáció kialakításának szempontjai egy konkrét történelmi eseményhez kötődik:** a falubeli svábok kitelepítéséhez (1947). Ez a kitelepítés erőteljesen érintette és megváltoztatta a lakosok szokásait, értékvilágát, mentalitását, érzelmi világát, viszonyát. A kitelepítés és a második világháború következményeként a falu társadalmi struktúrája, gazdasági struktúrája gyökeresen megváltozott:

- érzelmileg megosztott lett (sváb-magyar gyűlölet)
- a föld, mint megélhetés forrás megszűnt
- lehetőség nyílt (közlekedés, ingázás) és szükségszerű volt a falun kívüli munkahelyek keresése
- lehetőség nyílt a továbbtanulásra
- lehetőség nyílt az ismeretségi és baráti kör szélesítésére
- a házassági piac már nem csak a falura korlátozódott, hanem más településekre is

vagyis a **falun nyitottabbá vált, ami egyben a szokások, normák fellazulását okozta.**

- Dunabogdány a második világháborúig, valamint az 1947-es kitelepítésig erősen zárt sváb falu volt, ahol a **kisebbség volt többségben.** Ezt a zártságot a házassági- és öröklési szokások, a közösségi normák, az erős tradíciók, a sváb nyelv, a sváb ünnepek, a vallás, az erőszakos asszimilációs törekvések vagy ellenkezőleg, a kizárás a magyar közegből, és a sváb mentalitás, egyfajta befelé fordulás biztosította. A rossz közlekedési feltételek a fővárost is elvágták a falutól. A társadalmi mobilitás hiánya mintegy kiküszöbölte a modernizációs, globalizációs hatásokat.
- A vizsgált korcsoportokba tartozó **dunabogdányi svábok kettős identitásúak.** Magyarok és svábok egyaránt. Kutatásomból kiderül, hogy az első generációba sorolt egyének és a második generációba sorolt egyének idősebb tagjainak elsődleges csoportja az etnikai csoport, a svábság, ami a származáson és a tradíciókon alapul. A második generációhoz tartozóknál a svábság németté definiálódik, ez számukra magasabb státuszt jelent, amivel azonosulnak is, és a

magukat magyarnak vallók is alkalmazkodnak a kisebbséghez. A harmadik generáció tagjai főként a magyar értékeket és normákat vallja magáénak. A történelmi események hatására változik az identitás erőssége, a kitelepítés hatására a sváb hovatarozás erősödött, és a magyar (a falun belül) megvetendő lett. Időben az első generációtól haladva a harmadik felé, erősödik a magyarságtudat.

- **A faluban a vallás a lakosság életének elválaszthatatlan része, melynek hatása koronként, történelmi eseményként változik**, hol elválasztó szerepet tölt be, hol integrálót, hol pedig túlélési stratégiaként szerepel. Egyéni szükségleteket és közösségi szükségleteket egyaránt kielégít, biztosítván a csoporton belüli egyensúlyt, kohéziót és a falu zártságát. A sváb kisebbség katolikus vallású. A magyarok reformátusok. A katolicizmus nemcsak elválasztotta a svábokat és a magyarokat, hanem össze is kötötte őket. A svábok csoportján belül a reformátusokkal szemben növelte a különbségeket, de a szintén katolikus magyarokkal szemben csökkentette.
- A **vagyoni tagozódás** a svábok-magyarok között is fennállt, de a sváb közösségen belül is fontos státuszképző elem volt, amely egyben a közösség zártságát erősítette.
- Az első generáció idejében a **házasságkötésnél a vallásnak, az etnikai származásnak és a vagyoni helyzetnek** egyaránt döntő, rangsor nélküli **szerepe volt**. Ez a három dimenzió együttesen, sokszor összefonódva határozta meg az emberek közötti kapcsolatokat. Egy sváb csak svábbal, katolikussal és rangjához méltóval házasodhatott. Az ettől eltérő variációk eleinte tiltottak, később „csak” megvetendők voltak. Ma már ez a követelmény a harmadik generációs alanyoknál érvényét veszttette. A mobilitási lehetőségek kiszélesedésével, a modernizációval, a történelmi események szükségszerű következményeként a falu nyitottá vált. Az első generáció már beletörődött a normák átalakulásába, de megjegyzés, kíváncsóság, olykor elszólás révén elhangzik még a múltbeli szokások iránti igény. A második generációban már találkozunk a „diploma diplomához házasodik” jelenséggel, de ez nagyon korlátozta a falun belüli párválasztást, hisz a „piaci viszonyok” ezt nem tették lehetővé.
- Azt tapasztaltam, hogy a **vegyes házasságok hatnak mind közösségi, mind egyéni szinten**. Ezen azt értem, hogy a vegyes házasságok elterjedésével a falusi közösség szokásai, normái, tradíciói, elvárásai a párválasztással, házasodással kapcsolatban rugalmasabbak lettek. Lazultak a szabályok, elvárások, az eddig ismeretlen vagy el

nem ismert, el nem fogadott házasfeleket, újfajta viselkedéseket, magatartásokat (pl. az esküvőn) egyre inkább tolerálnak, elfogadnak. Minél több vegyes házasság kötöttik annál inkább, és ezzel együtt, egymásra kölcsönösen hatva és erősítve a házasulandó felek is kevésbé érzik kötelező erejűnek, szigorúnak, megmásíthatatlannak az eddigi normákat, házasodási szokásokat. Mernek új elemeket, magatartásformákat bevinni párválasztásukba, házasságkötésükbe és az ezt követő házasságukba. Tehát egyfajta oda-vissza hatásról van szó a közösség és az egyén között.

- A második **világháború utáni társadalmi változások** megfigyelhetők a faluban is, például: a gyermekszám az első generációnál 2-3 fő volt, a szülőknél még 4-6-8 fő volt az átlagos. Ma, akik a faluban élnek 2-3 gyermekük van. Az aktív vallásgyakorlás csak az elsőgenerációs idősekre jellemző, a fiatalabbak főleg hétvégeként és nagy ünnepekkor (például Karácsony, Húsvét) járnak templomba. Ez összefügghet a falun kívüli munkahelyekkel, az ingázással, a sok munkával, a vallás erejének csökkenésével, a vegyes házasságok gyakoriságával. Az együttélések száma nőtt a faluban, ma már elfogadott, nem szólják meg érte a párokat. Ötven évvel ezelőtt csak a templomi esküvő volt hiteles, ha valaki csak anyakönyvvezetőnél kötött házasságot, azt vadházasságnak, elítélendőnek tekintették a falubeliek. A válás az első generációsok idejében fel sem merült, ma már sok családban előfordul.
- **Az életmódban is jelentős változások figyelhetők meg.** A sváb ételeket főként az idősek készítik, azt is egyre ritkábban. Gyerekeik, unokáik már nem nagyon tudják hogyan kell főzni ezeket. Lakodalmakkor már sváb ételeket nem is szolgálnak fel. Földműveléssel, piacra termeléssel ma már nem foglalkoznak a faluban, csak annyit termelnek, amennyit elfogyasztanak. A földeket elvették, eladták, vagy az öröklődéssel felaprózódott. Svábul csak az öregek beszélnek, a gyerekek néha értik a nyelvet, de már nem beszélnek. Az öregek is keverik a magyar és a sváb szavakat, egy mondatban mindkettő előfordul. Viszont a német nyelvtanulást fontosnak tartja a falu, már az óvodában tanulják a verseket, mondókákat, amit az iskolában emelt óraszámban folytatnak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A klasszikus családelméletek szerint a nők képzettségének emelkedése és munkaerőpiaci szerepük kiterjedése a hagyományos családi szerkezet, a hagyományos családi munkamegosztás felbomlásához vezet, ez pedig a család, mint társadalmi intézmény hanyatlásához. Ez a hanyatlás már látható a házassági hajlandóság csökkenésében is. **A magyarországi empirikus eredmények azonban nem támasztják alá ezt a hipotézist, inkább a szerepkombinációs megközelítést igazolják**, ti. azt, hogy a partnerválasztási és házassági döntésekben a különböző erőforrások összeadódása történik. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az alacsonyan képzettek és a munkaerőpiac perifériáján levők esélyei fokozatosan romlanak, így házasság esetén kénytelenek egymást választani. Másrészt viszont a magasan kvalifikáltak, a humán tőkében gazdagok, a vonzó karrierkilátásokkal rendelkezők is saját társadalmi csoportjukon belül keresnek párt maguknak, igaz, a döntés életkorban egyre jobban kitolódik. Mindkét csoport a homogámia erősödésének kedvez.

A kockázat-társadalom megközelítés középpontjában a modernizációval és globalizációval együtt járó kockázatonövekedés és bizalomvesztés áll, ami a párkapcsolatok kialakításában és kialakulásában is érezteti hatását. A kockázat-társadalom megközelítés hipotézise szerint a házasság rovására növekedni fog az együttélési formák aránya, főleg azokban a társadalmi csoportokban, amelyek leginkább ki vannak téve a pályakezdéssel kapcsolatos bizonytalanságoknak, a karrierbizonytalanságoknak, a jövedelmi bizonytalanságnak, stb., tehát akik a periférián vannak, akiket a leszakadás veszélye fenyeget. **A kutatási eredmények alátámasztják ezeket a hipotéziseket.** Már a kilencvenes években felfutott az élettársi kapcsolatok száma, a házasságkötéseké pedig visszaesett. De az élettársi együttélési forma csak bizonyos társadalmi csoportokhoz és meghatározott élethelyzetekhez köthető. Leginkább a társadalom szélső rétegei választják (a legjobb- és legrosszabb kvalitásúak), egyikük a létbizonytalanság, a munkaerőpiaci bizonytalanság, a jövőt illető bizonytalanság miatt, másikkuk a még kialakulóban levő karriertényezők, a stabil egzisztencia kialakításának folyamata, életszakasza miatt. Ha ez a stabilitás biztosított, akkor az élettársi kapcsolat házasságban rögzül. Vagyis **az élettársi kapcsolat nem**

szorítja ki a házasság intézményét, mert csupán átmeneti élethelyzethez kapcsolódik, a bizonytalanság szakaszához. Ha ezt leküzdik, akkor megtörténik a házasság, ha nem (a periférián élők esetében), akkor házassági szándékaik ellenére „benne ragadnak” az élettársi kapcsolatban, mint a házasság „kényszer szülte” helyettesítőjébe.

A saját erőforrások még mindig nagyban függenek a származástól, vagyis azoktól az értékektől, normáktól, tőkéktől és gondolkodásmódtól, amelyeket a házasulandó a szülői családból hozott. Ennek ereje társadalmi csoportonként, iskolai végzettség szerint, nemenként, koronként, életút vonatkozásában más, de még mindig erőteljesen befolyásolja a párválasztást és magát a házasságot. A modernizációs megközelítések szerint a partnerszelekciót egyre inkább az iskolázottságnak és a képzettségnek kell befolyásolnia, háttérbe szorítva ezzel a szülői háttérrel. A hazai és nemzetközi eredmények a kilencvenes évektől azonban azt mutatják, hogy **az egyének hajlamosak saját csoportjukon belül házasodni származásuk és iskolázottságuk tekintetében.** Ez a homogámia erősödni látszik. De e mellett még mindig befolyással bír és nem veszít erejéből a származási tényező. Az életútban az „idősebb fiatalok” esetén az életkor emelkedésével a preferenciák közül a teljesítménynek lesz erősebb a hatása, de a származás ott is jelen van.

A házasságkötés esélyét és időzítését nagyban befolyásolja a **nemek aránya**, de ha megnézzük az iskolázottság-specifikus nemi arányokat, akkor kisebb hatást látunk. Ugyanis a végzettségi rangsor két végpontján elhelyezkedők házassági hajlandóságára alig van hatással az a tény, hogy hasonló korú és végzettségű egyének mekkora létszámban vannak jelen a piacon. Ez azt jelzi, hogy **a legképzetlenebbeket akkor sem választják házasul, ha túlkínálat van belőlük, míg a legiskolázottabbakat nem azért választják, mert egyre több van belőlük.** A legerősebb házassági piac az iskola, a potenciális partnerek leginkább itt találkoznak egymással, ez az a tényező, amely leginkább befolyásolja a párkapcsolat-formálódást. Ráadásul minél képzettebb valaki, annál valószínűbb, hogy még az iskolában kialakítja kapcsolatát és az iskola elvégzése után pár éven belül megházasodik. Ha valaki nem tanul tovább, akkor kiszorul erről a piacról és ez is hozzájárul házasságkötési esélyének folyamatos csökkenéséhez. Ezért is **nagy a házassági homogámia az iskolai végzettségek tekintetében, főleg a végleteken** (az alacsony- és magas végzettség esetén).

A hazai házassági mobilitás kutatások számos feltárandó területet hagytak még, ennek legfőbb oka az adatbázisok hiánya.

- Szerintem érdemes lenne megnézni **az önálló egzisztencia megteremtésével kapcsolatos hatásokat**. Hiszen már most lehet látni, hogy sok esetben a stabil párkapcsolat kialakításának egyik legnagyobb akadálya vagy későbbre halasztója az önálló lakás megszerzése és az egyén „önellátása”, függetlensége, leválása a szülői háztól. Vajon van-e itt sorrendiség? Melyik segíti jobban a párkapcsolatokat és a házassági döntést: ha előbb önállósodik a fiatal és utána, már ezekkel a jellemzőkkel keres párt magának, vagy előbb inkább párt keressen és utána teremtsenek, már közösen egzisztenciát? Milyen előnyei és hátrányai lehetnek a már önálló egzisztenciális létnek? Milyenek a fiatal esélyei? És milyen esélyekkel indul akkor, ha még otthon lakik a szülői házban, vagy ha esetleg már elköltözött otthonról de még támogatásra szorul?
- Érdemes lenne **a házassági piacokat is részletesebben megnézni** életkori bontásban, az iskolai végzettség finomabb bontásában, családi állapot szerint. A lokális piacokról is keveset tudunk, a területi eloszlásokat is fel lehetne térképezni, a piac működését részletesebben feltárni, összetevőit elemezni, stb.
- A párválasztással és házasságkötéssel kapcsolatban a hazai kemény adatokon és objektív jellemzőkön kívül még mindig kevés szó esik a **szubjektív oldalról**. Érdemes lenne több kvalitatív kutatást végezni, amely az értékekre, az attitűdökre, a véleményekre, az érzelmekre, a személyes preferenciákra irányul.
- A párválasztásnak, illetve makroszinten a demográfiai jelenségeknek következménye a **gyermekvállalás vagy gyermek nem vállalás**. Ezt a témakört, a termékenységet is lehetne részletesebben vizsgálni, objektív és szubjektív tényezőket, oksági összefüggéseket, jelenségeket keresve.
- Ugyan ilyen okból a **válaszokat is érdemes lenne megnézni**, nem elég számszerű adatokat közölni vagy jogi szabályozásokat elemezni és azokat értékelni, a miértekre is keresni kellene a válaszokat és különböző javaslatokat, megoldásokat feltárni, felvetni. Itt mindenképp szükséges lenne - ahogy az előbbieken felvetett kutatási ötleteknél is – pszichológiai, szociálpszichológiai kutatásra, egész családokat bevonó kutatásra.
- **Foglalkozni lehetne még a házaspárok társadalmi egymáshoz csiszolódásával is**, a motiváltsággal, mikor az alacsonyabb státuszban levő, gyengébb jellemzőkkel bíró

fél próbál egy szintre kerülni párjával. Ezt vajon hogyan teszi, milyen lépésekben, mennyire tudatosan stb., esetleg párjának visszahúzó erőt jelent-e vagy éppen ellenkezőleg, további előrelépésre ösztönzi? Kire, hogyan hat, milyen folyamatok játszódnak le ezzel kapcsolatban a házaspárok életében? Milyen téren kell még egymáshoz csiszolódnuk a feleknek? A végzettségbeli és foglalkozásbeli összeccsiszolódáson kívül létezik-e kulturális összeccsiszolódás? Ez hogyan zajlik?

- **A modernizáció következtében megváltozott családon belüli munkamegosztással, szerepmegosztással kapcsolatban** is lehetne árnyalni még meglévő tudásunkat. Például Magyarországon mind a mai napig nem készült még olyan elemzés, amely részletekbe menően feltárta volna a párok gazdasági-társadalmi helyzete, munkaerőpiaci státusza és a háztartási munkamegosztás közötti kapcsolatot. Az viszont tény, számtalan hazai és nemzetközi vizsgálat bebizonyította, hogy a családi konfliktusok jelentős része a család és a munka közötti szerepkonfliktus eredménye, ami növeli a válások számát.

Csak néhány példát említettem a jövőbeni kutatási lehetőségekről. Ezek azonban elengedhetetlenek az emberi viszonyok, a család mint intézmény jobb megismeréséhez és megértéséhez.

Dunabogdányi kutatásom egy társadalomtörténeti, szociológiai folyamat, konkrétan a társadalmi mobilitás folyamatának csak egy metszete. A párválasztási, házasodási szokásokban, normákban azért történtek gyökeres változások a második világháborút követően, mert ezt a társadalmi mobilitás más dimenziói lehetővé tették. Az országos szinten történt társadalmi változások hatottak, befolyásolták a bogdányi mobilitási lehetőségeket is.

- Én részletesen a sváb-magyar házassági mobilitást vizsgáltam, és kitértem az ezt meghatározó folyamatokra is, de további kutatásra érdemes a társadalmi mobilitás más dimenziója is. Disszertációm empirikus kutatási részét bővíteni lehetne kvantitatív módszerekkel, statisztikai, demográfiai elemzések diakron és szinkron dimenzióival. Ebbe már beleférne egy kiterjedt kérdőíves vizsgálat is.
- A nemzetiségi adatokra épülő kvalitatív kutatással a „miértekre” is választ kaphatnánk. Ki, mikor, miért vallotta magát németnek és/vagy magyarnak? Mik befolyásolták őket nemzetiségük meghatározásában? Ezek a válaszok mennyiben személy-specifikusak, falu-specifikusak vagy tágabb kontextusban vizsgálандók?

- A külföldre történő házasodás is behatóbb vizsgálatot érdemelne, hiszen a magyarországi németek kapcsolatban állnak a németországi németekkel, Dunabogdány esetében pedig ez kiemelten így van. Több dunabogdányit Németországba telepítettek ki, akiknek egy része kint maradt és mind a mai napig kint él, ők rendszerint hazajárnak, másik részük a kitelepítést követően hazajött, de kinti kapcsolatai is megmaradtak. A falu a személyes indíttatású kapcsolatokon kívül hivatalos formában is jó viszonyt ápol a németországi Lautenbach-hal, amely a falu testvérvárosa. Ez állandó kapcsolatot, rendszeres látogatásokat, közös programokat és anyagi, természetbeni segítséget jelent.
- Érdeemes lenne megnézni a társadalmi pozíciók közti kapcsolatot, például az etnikai hovatartozás, a vallás és a vagyoni státus esetében, kibővítve az ezen belüli generációk közötti összehasonlítással.
- Kutatási terepként foglalkozni lehetne a sváb beltenyészet és kültenyészet jelenségével, ezzel összefüggésben a dunabogdányi házassági piac alakulásával.
- A vegyes házasságoknál részletezni lehetne a felek származását, vallását, végzettségét, foglalkozását, nemzetiségét. Mi számít idegennek? A vegyes házasság presztízs-növekedést vagy csökkenést okoz-e és ez hogyan nyilvánul meg? Hogyan csiszolódnak egymáshoz a családtagok? Hogy fogadják az idegent? Ezeket a kérdéseket generációs bontásban lenne érdemes vizsgálni.
- A házasság témakörén belül részletesebben kutatható például a családon belüli munkamegosztásban történt változások, a gyermekszámmal-gyerekeveléssel kapcsolatos változások, az ifjú pár és a szülők kapcsolata, a lakhatás körülményeinek változása, az érdekvérvényesítés jelensége stb.
- Külön dolgozati téma lehet például az iskolai mobilitás vizsgálata a faluban.
- A foglalkozási mobilitás (inter-intragenerációs mobilitás) feltérképezése is várhat még magára.
- Fontos lenne még a vallás hatása a társadalmi változásokra és viszont, a társadalmi változások hatása a vallásra, a vallás szerepének, funkciójának megváltozása a második világháború óta, a „vallás a jelenben” kérdésköre.
- Nincsenek még kutatások a dunabogdányi sváb nyelv múltjáról, jelenéről és elképzelhető jövőjéről, más sváb nyelvekhez való viszonyáról, illetve a német nyelvvel való kapcsolatáról. (A sváb nyelvek erősen dialektushoz köthetőek. A dunabogdányi svábok már nem értik a falutól 3 kilométerre levő visegrádi svábokat,

és a 10 percre levő pilisszentlászlói svábokat vagy akár a solymári svábokat. Mindegyik közösség „más svábot” beszél.)

- Külön vizsgálni lehetne a közlekedés szerepét a falu zártságában illetve nyitottá válásában, hiszen az első generáció idejében erősen determinált szerepe volt.

Jelentős eredménynek tartom, hogy a faluban feltártam a kettős identitás jelenségét. Ennek kommunikációtudományi aspektusát külön disszertációban, egy nagy ívű kutatásban érdemes feltárni. Ezzel pontosabb, finomabb és részletesebb képet kapnánk az identitás és a kommunikáció kapcsolatáról, egymásra hatásáról, alakító és formáló tényezőiről, erejéről, és a jövőbeli trendeket is felvázolhatnánk. Ugyan így a kultúraközi kommunikáció területén is lenne még feltárni való, részletekbe menően, longitudinális vizsgálatban, generációs bontásban lehetne elemezni a kommunikációtudománynak ezt a területét.

A Dunabogdányban történt változások tehát nem tekinthetők egy folyamat befejezésének, én csak egy szakaszt ragadtam ki a falu történetéből, amely folytatódik. Ezt a folytatást látjuk az elhalasztott házasságok számának növekedésén, a „nem házasodás” növekvő gyakoriságán, a gyermekszám csökkenésén, a generációk elköltözésén, különélésén, a vegyes házasságok arányának növekedésében stb. Ezekre, a házasodással kapcsolatos jelenségekre figyelni kell, hisz láttuk, hogy rövid időszakon belül is milyen nagy változások mentek végbe.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper.
- Adorno, T. W. (2001). Nevelés Auschwitz után. In: Kovács, M. (szerk.). *Holokausztoktatás és autonómiára nevelés*. Budapest: Hannah Arendt Egyesület, 29–43.
- Allport, G. W. (1977). *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.
- Andorka R., Harcsa I., Kulcsár R. (1975). A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 343, 114-126.
- Andorka R. (1991). A házasulók társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In: Utasi Ágnes (szerk.). *Társas kapcsolatok*. Budapest, Gondolat. 20-39.
- Andorka R. (1997). *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Angelusz R. (2000). *A láthatóság görbe tükre*. Budapest, Új Mandátum. 39-55.
- Angelusz R., Tardos R. (2003). A konszolidáció/interszekció fogalom pár perspektívái a szociológiában. *Szociológiai Szemle*, 13 (4), 3-19.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2013). *Social Psychology, 8th ed.* New York: Pearson Education Inc.
- Balassa Sz., Kovács A. (2010). Kontextus és kontaktus: A kontaktus-hipotézis vizsgálata magyarországi vegyes lakosságú településeken. *Alkalmazott Pszichológia* 12 (1–2), 99-112.
- Balogh A., Róbert P. (2008). Foglalkozási mobilitás Magyarországon 1992-2007. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI. 46-65.
- Beck, U. (2003). *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

- Becker, G. S. (1974). A theory of marriage. In: Schultz, T. W. (szerk.). *Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (1991). *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bellér B. (1981). *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető.
- Berent, J. (1954). Social mobility and marriage: a study of trends in England and Wales. In: Glass, D. V. (szerk.). *Social Mobility in Britain*. London: Routledge. 321-338.
- Bindorffer Gy. (1996). *Identitás kettős kötésben I. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében*. Budapest: MTA PTI.
- Bindorffer Gy. (1997). Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban. *Szociológiai Szemle*, 7 (2), 125-141.
- Bindorffer Gy. (2001). *Kettős identitás*. Budapest: Új Mandátum-MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bindorffer Gy., Sólyom, B. (2007). A pomázi szerbek identitása. In: Bindorffer Gy. (szerk.). *Változatok a kettős identitásra*. Budapest: Gondolat - MTA Etnikai-Nemzeti-Kisebbségkutató Intézet, 188-236.
- Blau, P. M. (1997). Egyenlőtlenség és heterogenitás. (1973) In: Angelusz R. (szerk.). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Blossfeld, H.-P. (szerk.). (1995). *The new role of women: family formation in modern societies*. Boulder: Westview Press.
- Blossfeld, H.-P., Drobnic, S. (2001a). *Careers of couples in contemporary societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Blossfeld, H.-P., Mills, M. (2001b). A causal approach to interrelated family events: a cross-national comparison of cohabitation, nonmarital conception, and marriage. *Canadian Journal of Population*, 28, 409-437.

- Blossfeld, H.-P., Barakat, B. (szerk.). (2010). Education and Demography. *Vienna Yearbook of Population Research*, 8, Wien: Vienna Institute of Demography and Austrian Academy of Sciences.
- Blossfeld, H.-P., Grunow, D., Schulz, F. (2012). What determines change in the division of housework over the course of marriage? *International Sociology*, 27, 289-307. [doi:10.1177/0268580911423056](https://doi.org/10.1177/0268580911423056)
- Blossfeld, H.-P., Kilpi-Jakonen, E., Vono De Vilhena, D., Buchholz, S. (szerk.). (2014). *Adult learning in modern societies: An international comparison from a life-course perspective*. Cheltenham (UK) and Northampton (US): Edward Elgar.
- Bonifert M. (szerk.). (1997). *Kitelepítettek és hazatérők - a dunabogdányi svábok kálváriája*. Dunabogdány: Polgármesteri Hivatal.
- Boreczky Á. (2007). *Családok távolból és félközélből*. Budapest: Gondolat.
- Bourdieu, P. (1975). Hatalmi mező, értelmiségi mező, osztályhabitus. In: Huszár Tibor (szerk.). *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat, 153-172.
- Bourdieu, P. (1978). A szimbolikus tőke. In: Bourdieu, P.. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat, 379-400.
- Bourdieu, P. (2000). *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bourdieu, P. (2000). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Felkai G., Némédi D., Somlai P. (szerk.). *Szociológiai irányzatok a XX. században II*. Budapest: Új Mandátum, 431-445.
- Bowyer, B. T. (2009). The Contextual Determinants of Whites Racial Attitudes in England. *British Journal of Political Science*, 39, 559-586. [doi:10.1017/s0007123409000611](https://doi.org/10.1017/s0007123409000611)
- Bukodi E. (2000). Ki, mikor és kivel házasodik? A házasság helye az egyéni életútban és a történeti időben. *Szociológiai Szemle*, 10 (2), 105-127.
- Bukodi E. (2001a) (szerk.). *A nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983-2000 között*. Életmód – Időmérleg, Budapest: KSH.

- Bukodi E. (2001b). A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. *Statistikai Szemle* 79 (2), 142-161.
- Bukodi E. (2001c). Ki kivel házasodik? A házassági homogámia időbeli változása. *Statistikai Szemle*, 79, 142-161.
- Bukodi E.(2002a). Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történeti időben. *Szociológiai Szemle*, 12 (2), 28-58.
- Bukodi E. (2002b). *Házasság – élettársi kapcsolat – válás: társadalmi meghatározottságok*. Életmód – Időmérleg, Budapest: KSH.
- Bukodi E. (2002c). A párkapcsolat-formálódás és –felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.). *Szerepváltozások 2001*, Budapest, TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium, 88-112.
- Bukodi E. (2003). A házasság és az élettársi kapcsolat közötti választást meghatározó tényezők. In: Spéder Zs. (szerk.). *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, Századvég, 165-196.
- Bukodi E. (2004). *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Bukodi E., Harcsa I., Vukovich Gy. (2004). Magyarország a társadalmi jelzőszámok tükrében. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovics, Gy. (szerk.). *Társadalmi Ríport 2004*. Budapest: TÁRKI, 17-47.
- Burgess, E. W. (1926). The family as a unity of interacting personalities. *Family*, 7, 3-9.
- Burgess, E. W. (1928). Family Tradition and Personality Development. *National Conference of Social Work*, 55, 322–330.
- Burgess, E. W., Wallin, P. (1943). Homogamy in social characteristics. *American Journal of Sociology*, 49, 109-124. [doi:10.1086/219346](https://doi.org/10.1086/219346)
- Coleman, D. (2005). Facing the 21st century: new developments, continuing problems. In: Macura, M., MacDonald, A. L., HAUG, W. (szerk.). *The new demographic regime. Population challenges and policy responses*. New York and Geneva: United Nations, 11-43.

- Crisp, R. (2010). Prejudice and Perceiving Multiple Identities. In: Dovidio, J. F., Hewstone, M., Glick, P., Esses, V. M. (szerk.). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE, 508–526.
- Cseh-Szombathy L. (1978). A mai magyar család jellegzetességei. In: *A változó család*. Budapest: Kossuth.
- Cseh-Szombathy L. (1979). *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat.
- Cseh-Szombathy L. (1991). A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: Utasi Á. (szerk.). *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 7-19.
- Cseh-Szombathy L. (1999). A reprodukció változó keretei. *Századvég*, 14, 21-30.
- Cseh-Szombathy L. (2000). A házasság minősége. In: Spéder Zs., Elekes Zs. (szerk.). *Törések és kötések*. Budapest: Századvég.
- Csepeli Gy. (1986). „Kettős kötés” nemzeti identitás. In: Huszár Tibor (szerk.). *A magyar értelmiség a 80-as években*. Budapest: Kossuth.
- Csernák J. (1992). Házasság és család: a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. *Demográfia*, 29 (1), 87-112.
- Csernák J. (1996). Házasság, házasság megszűnése. In: Klinger A. (szerk.). *Demográfia*. Budapest: KSH, 207-241.
- Csernák J. (1997). Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics J. (szerk.). *Magyarország történeti demográfiája, 896-1995*. Budapest: KSH, 341-362.
- Csernák J., Pongrácz T., S. Molnár E. (1992). *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. NKI Kutatási Jelentések 46. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
- Daróczi, Á. (szerk.) (2001). *Cigányság-identitás-kultúra-történelem*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus.
- Dányi, D. (1993). *Az 1850-1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH.

- Davis, K. (1984). Wives and work: consequences of the sex-role revolution. *Population and Development Review*, 10, 397-417. [doi:10.2307/1973512](https://doi.org/10.2307/1973512)
- Doise, W. (1980). Csoportközi viszonyok és reprezentációk. In: Pataki F. (szerk.). *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat, 667-693.
- Faragó T. (1985). *Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Budakörnyéki háztartások 1745 és 1770 között*. Történeti Statisztikai Füzetek 7. Budapest: KSH
- Faragó T. (2008). Demográfia és öröklési rendszer a Kárpát-medencében az első világháború előtt. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve, 2006–2008*. Budapest: KSH, 81–122.
- Fehér I. (1988). *A magyarországi németek kitelepítése: 1945-1950*. Budapest: Akadémia.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The effect of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-628. [doi:10.1037//0003-066x.48.6.621](https://doi.org/10.1037//0003-066x.48.6.621)
- Fiske, S. T. (2006). *Társas alapotívumok*. Budapest: Osiris.
- Földházi E. (2012). Válás. In: Öri P., Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai portré 2012: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 21-30.
- Frejka, T., Rossi, J. A. (2001). Paths to sub replacement fertility: the empirical evidence. In: Bulatao, R. A., Casterline, J. B. (szerk.). *Global fertility transition. A supplement to volume 27. Population and Development Review*, New York: Population Council, 213–254.
- GfK (2008). *A magyar nők számára legfontosabb szeretteik biztonsága*. Budapest: GfK http://mno.hu/migr/gfk_a_magyar_noknek_a_legfontosabb_a_szeretteik_biztonsaga_-376220 (elérés: 2014.10.25.)
- Giddens, A. (1995). *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Goode, W. J. (1964). *The family*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Gödri I. (2003). A házassági és élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete. In: Spéder Zs. (szerk.). *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég, 197-230.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup Biases in Multiple Group System: The Perception of Ethnic Hierarchies. 6, 199-228. [doi:10.1080/14792779443000058](https://doi.org/10.1080/14792779443000058)
- Hambuch V. (szerk.). (1988). *300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Harcza I., Kulcsár R. (1986). *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Budapest: KSH.
- Harcza I., Monostori J. (2012). Családi struktúrák az életciklusban. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2012*. Budapest: TÁRKI, 65–92.
- Harcza I., Monostori J. (2014). Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 83-109.
- Hill, R. (1958). Sociology of marriage and family behaviour. *Current Sociology*, 7, 1-33. [doi:10.1177/001139215800700102](https://doi.org/10.1177/001139215800700102)
- Hill, R., Rodgers, R. H. (1964). The developmental approach. In: Christensen, H. T. (ed.). *Handbook of marriage and the family*. Chicago: Rand Mc Nally and Co., 171-211.
- Hout, M. (1982). The association between husbands' and wives' occupations in two-earner families. *American Journal of Sociology*, 88, 397-409. [doi:10.1086/227679](https://doi.org/10.1086/227679)
- Hovanyecz L. (2002a). Ki a sváb, és ki a magyar? *Népszabadság*, 47 (március 2), Budapest melléklet.
- Hovanyecz L. (2002b). Hatalmas veszteség volt. Szarka László a magyarországi németek kitelepítéséről. *Népszabadság*, 47 (április 27), Hétfvége melléklet.
- Hunt, T. C. (1940). Occupational status and marriages election. *American Sociological Review*, 5, 495-505. [doi:10.2307/2084424](https://doi.org/10.2307/2084424)

- Husz I. (2002). *Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Történeti szociológiai tanulmány egy Buda-környéki mezőváros társadalmáról a családszerkezet változásának tükrében*. Budapest: Osiris.
- Inzlicht, M., Tullett, A. M., Gutsell, J. N. (2012). Stereotype threats pillover: The short- and long-term effects of coping with threats to social identity. In: Inzlicht M., Schmader T. (szerk). *Stereotype Threat: Theory, Process, and Application*. New York: Oxford University Press. 107-123.
- Jacobs, J. J.- Furstenberg, F. (1986). Changing places: conjugal careers and women's marital mobility. *Social Forces*, 64,714-732. [doi:10.2307/2578821](https://doi.org/10.2307/2578821)
- Juhász P. (1986/1987). Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. *Medvetánc*, 6 (4)-7 (1), 5-17.
- Kalapács J. (1987). *A szociológiáról alapfokon*. Budapest: Gondolat.
- Kalmijn, M. (1998). Inter marriage and homogamy: causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 395-421. [doi:10.1146/annurev.soc.24.1.395](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.395)
- Kalmijn, M., Flap H. (2001). Assortative meeting and mating: Unintended consequences of organized settings for partner choices. *Social Forces*, 79, 1289-1312. [doi:10.1353/sof.2001.0044](https://doi.org/10.1353/sof.2001.0044)
- Kamarás F. (2000). Termékenység, népesség-reprodukció. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 409-432.
- Kamarás F. (2005). Családalapítás és gyermekvállalás Európában: Kérdések és kérdőjelek. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.). *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 87-101.
- Kapitány B. (2003). Az értékbeállítódások különbségei különböző kohorszokban és életkorokban. In: Spéder Zs. (szerk.). *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 254-280.
- Kapitány B. (2010). A kései gyermekvállalás kockázatai. *KorFa*, 2010 (2), Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

- Kapitány B., Spéder Zs. (2009). Gyermekvállalás. In: Monostori J., Óri P., S. Molnár E., Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai Portré 2009*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 29–40.
- Kapitány B. (2012). 'Látogató párkapcsolatok' Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 22 (1), 4–29.
- Kapitány B., Spéder Zs. (2012). Gyermekvállalás. In: Óri P., Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai portré 2012: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, 31-43.
- Knáb M. (2002). *A Dunabogdányi Általános Iskola története*. Kézirat.
- Kovács Cs. (2013). Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából: az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás problémáinak sajátosságai. *Múltunk*, 3, 207-251.
- Kovács M. (2013). A nemzetiségek számbavétele a népszámlálások során. *Barátság*, 20 (3) *Népszámlálás – nemzetiségi adatok 2011. mell.*, 5-6.
- Kovács M. (2010). Az előítéletek okai és mérsékelésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont. *Alkalmazott Pszichológia* 12 (1–2), 7-27.
- KSH (1947). *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (1998). *Mikrocenzus 1996. Az élettársi kapcsolatban élők adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2012a). *A gyermekvállalás társadalmi-gazdasági háttérének területi jellemzői*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2012b). *Társadalmi helyzetkép 2010. Népesedési helyzet*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2013a). *Statisztikai tükör 2013/115. Családtípusok és párkapcsolati formák változása a népszámlálási adatok tükrében*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

- KSH (2013b). *2011. évi népszámlálási adatok*. 3. Területi adatok. 3.14. Pest megye. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2014a). *Statisztikai tükör, 2014/28. Népmozgalom, 2013*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2014b). *Gyorstájékoztató, 137. Több születés, kevesebb halálozás, mérsékeltbb természetes fogyás*. Népmozgalom, 2014, január-augusztus Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2014c). *2011. évi népszámlálási adatok. Nemzetiségi adatok*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kulcsár K.(1981). *Szociológia*. Budapest: Kossuth.
- Kulcsár R. (1978). A házasság, mint az átrétegződés egy "csatornája". *Statisztikai Szemle*, 56, 516-631.
- Manherz K.(1982).*A magyarországi németek nemzetiség néprajzáról*. Budapest: TIT.
- Manherz K. (1998). *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató.
- Meleg A., Őri P. (2003). A második demográfiai átmenet elmélete. In: Spéder Zs. (szerk.). *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 495-523.
- Merton, R. K. (2002.) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris.
- Nagy O. (1989). *A törvény szorításában*. Budapest: Gondolat.
- Nedermüller P. (1999). A kultúraközi kommunikációról. In: Béres I., Horányi Ö. (szerk.). *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris, 96-111.
- Lin, L.(1997). Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás – a státuselérés strukturális elmélete. In: Angelusz Róbert (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- Luhmann, N.(1987). *Válogatás Niklas Luhmann írásaiból*. Szociológia füzetek 42, Budapest: Művelődési Minisztérium.

- Oppenheimer, V. K. (1988). A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94, 563-591. [doi:10.1086/229030](https://doi.org/10.1086/229030)
- Oppenheimer, V. K. (1997). Women's Employment and the gains to marriage: the specialization and trading model of marriage. *Annual Review of Sociology*, 23, 431-453. [doi:10.1146/annurev.soc.23.1.431](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.431)
- Oppenheimer, V. K. (2003). Cohabiting and marriage during young men's career-development. *Demography*, 40, 127-149. [doi:10.2307/3180815](https://doi.org/10.2307/3180815)
- Óri P. (2010). Etnikum, felekezet és demográfiai különbségek a 18-19. századi Magyarországon: Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye példája. *Demográfia*, 53 (4), 373–405.
- Paksi V., Király G., Luksander A. (2014). A gyermekvállalás időzítésével kapcsolatos lakossági attitűdök egyes bizonytalansági tényezők tükrében. *Szociológiai Szemle*, 24 (3), 84-112.
- Parsons, T. (1964). *The social system*. New York-London: The Free Press.
- Pápay Zs. (1989). *Rang, párválasztás, közvélemény*. Budapest: Gondolat.
- Pettigrew, T. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85. [doi:10.4135/9781412972017.n142](https://doi.org/10.4135/9781412972017.n142)
- Philipov, D. (2003). Fertility in times of discontinuous societal change. In: Kotowska, I. E., Jozwiak, J. (szerk.). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 665-690.
- Philipov, D. (2008). Family-related gender attitudes. In: Höhn, Ch., Avramov, D., Kotowska, I. (szerk.). *People, population change and policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*. Berlin: Springer, 153–174.
- Pongrácz T., S. Molnár E. (2000). Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In: Spéder Zs., Tóth P. P. (szerk.). *Emberi viszonyok: Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 52-80.

- Pongrácz T. (2002). Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai. *Demográfia*, 45 (4), 438–448.
- Pongrácz T., Spéder Zs. (2002). Párkapcsolatok az ezredfordulón. In: Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezete: Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat hullámának adatfelvétele alapján*. Budapest: KSH, NKI, 13-32.
- Pongrácz T., Spéder Zs. (2003). Párkapcsolatok az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*, 3, 55-75.
- Pongrácz T., S. Molnár E. (2011). Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In: Nagy I., Pongrácz T. (szerk.). *Szerepváltozások 2011*. Budapest: TÁRKI, 192-206.
- Róbert, P. (1991). Státusz és szülői támogatás. In: Utasi, Á. (szerk.). *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 59-84.
- Sherif, M. H., Sherif, C. (1980). Csoporton belüli és csoportközi viszonyok: kísérleti kutatás. In: Csepeli, Gy. (szerk.). *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 347–392.
- Sik E.(1991). Néhány adalék a háztartásközi kapcsolatrendszerek működéséhez - egy magyar falu esete. In: Utasi Á. (szerk.). *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat.
- Síklaki I. (2010). *Előítélet és tolerancia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Smith, E. R., Mackie, D. M. (2001). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- S. Molnár E. (2002). Élettársi együttélések – tények és vélemények. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I.Gy. (szerk.). *Szerepváltozások 2001*. Budapest: TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium 65-87.
- S. Molnár E. (2009). A gyermekszám–preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Demográfia*. 52 (4), 283–313.
- S. Molnár E. (2010). Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*. 53 (2-3), 234–275.

- Solyomár I. (1983). A völgyeségi svábság értékorientációi, történeti életmódja és ennek néhány orvosi – egészségügyi vetülete. http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk05/pdf/3.6.3.3/1983_102_104_solyom_ari_imre_volgysegi_svabsag.pdf (letöltés: 2015.02.24.)
- Sólyom B. (2004). Társadalmi és házassági mobilitás Dunabogdányban. *Tabula*, 7 (1), 71-96.
- Sólyom B. (2014a). Az identitásfrász egy sváb közösségben. *Jel-Kép: Kommunikáció, közvélemény, média*, 35 (2), http://communicatio.hu/jelkep/2014/2/solyom_barbara.htm
- Sólyom B. (2014b). Dual identity in interethnic context. *KOME: An International Journal of Pure Communicational Inquiry* 2 (1), 28-36. [doi:10.17646/kome.2014.14](https://doi.org/10.17646/kome.2014.14)
- Sólyom B. (2014c). The study of three generational Swabian and Hungarian marital mobility in a Pest County village. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59 (2), 271-297. [doi:10.1556/aethn.59.2014.2.2](https://doi.org/10.1556/aethn.59.2014.2.2)
- Sólyom B. (2014d). The coexistence of Swabians and Hungarians in a village in near Budapest. *KOME - An International Journal of Pure Communicational Inquiry* 2 (2), 64-72. [doi:10.17646/kome.2014.25](https://doi.org/10.17646/kome.2014.25)
- Sólyom B. (2014e). A kontaktushipotézis elmélete és működése egy sváb-magyar faluban. *Kultúra és Közösség* – megjelenés alatt
- Somlai P. (1986). *Konfliktus és megértés*. Budapest: Gondolat.
- Somlai P. (1999). A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 42 (1-2), 38-47.
- Somlai P. (2000). Meghatározások, avagy miről szól a család válsága? In: Spéder Zs., Tóth P. P. (szerk.). *Emberi viszonyok: Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 101-110.
- Somlai P. – Tóth O. (2002). A házasság és család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio*, 3, 339-348.

- Somlai P. (2002). *Húsz év múlva*. Budapest: Új Mandátum.
- Sorokin, P. (1927). *Social and Cultural Mobility*. New York: Free Press.
- Sorokin, P. (1993). Társadalmi mobilitás. In: Huszár, T., Somlai, P. (szerk.). *Szociológiai történeti szöveggyűjtemény*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 253-278.
- Sorokin, P. (1998). A vertikális mobilitás csatornáit. In: Róbert, Péter (szerk.). *A társadalmi mobilitás*. Budapest: Új Mandátum, 12-25.
- Spéder Zs. (szerk.). (2002). *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Életünk fordulópontjai Műhelytanulmányok, 1, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Spéder Zs. (2004). Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovics Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 137-151.
- Spéder Zs. (2006). Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, 49 (2-3), 113–149.
- Spéder Zs., Kapitány B. (2006). Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők szerepe az első gyermek vállalásakor. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovics Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 183–203.
- Spéder Zs., Kapitány B. (2007). *Gyermekek – vágyak és tények: Dinamikus termékenységi elemzések*. Műhelytanulmányok sorozat, 6, Budapest: KSH NKI.
- Spéder Zs. (2011). Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy I., Pongrácz T. (szerk.). *Szerepváltozások 2011*. Budapest: TÁRKI, 207-228.
- Spéder Zs. (2014). Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovics Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 63-81.

- Steele, C. M. - Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (5), 797–811. [doi:10.1037/0022-3514.69.5.797](https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.797)
- Summer, W. G. (1978). *Népszokások – Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest: Gondolat.
- Szalma I. (2010). Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia*, 53 (1), 38–66.
- Szalma I., Takács J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55 (1), 44–68.
- Szél T. (1933). A vegyes házasság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 10, 706-718.
- Takács K. (1996). Kitelepített magyarországi németek Bajorországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 7.(4), 74-104.
- Tardos R., Angelusz R. (2007). *Interszekció-konzolidáció és kulturális tömbök a magyar társadalomban/Intersection-consolidation and cultural blocks in the Hungarian society*. Munkabeszámoló. OTKA.
- Tausch, N., Hewstone, M. (2010). Intergroup Contact. In: Dovidio, J. F., Hewstone, M., Glick, P., Esses, V. M. (szerk.) *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, London: SAGE, 544–561.
- Tárkány Szücs E.(1981). *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Gondolat, 247-401.
- Tárkányi Á. (2008). A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 51 (4), 406-440.
- Tilkovszky L.(1989). *Hét évtized a magyarországi németek történetéből (1919-1989)* Budapest: Kossuth.
- Tinger L. (2000). A család szerepe a lelki egészség megőrzésében és helyreállításában. In: Hamp G., Kelemen G. (szerk.). *A család*. Budapest: Balassi-Pax Romana.
- Tomka B.(2000). *Családfejlődés a XX. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*. Budapest: Osiris.

- Tóth O. (2012). Új anyák és új apák. A gyerekvállalás motivációi. *Demográfia*, 55 (2-3), 136-146.
- Turner, J., Oakes, P. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology* 25 (3). 237–252. [doi:10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x](https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x)
- Utasi Á. (1992). Vallási házassági homogámia és kulturális reprodukció. *Szociológiai Szemle*, 2, 45-59.
- Utasi Á. (2000). Tradicionális család individuális értékpreferenciákkal. In: Spéder Zs., Tóth P. P. (szerk.). *Emberi viszonyok: Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 137 – 157.
- Utasi Á. (2011). Szubjektív feszültség és munkastressz a házasok életében. Összehasonlítás Európa 24 országában. In: Nagy I., Pongrácz T. (szerk.). *Szerepváltozások 2011*. Budapest: TÁRKI, 243-264.
- Vaskovics L. (2014). Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai Szemle*, 24 (1), 5-39.
- Veblen, T. (1973). *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Vorauer, J. D. – Kumhyr, S. (2001). Is this about you or me? Self - versus other-directed judgments and feeling in response to intergroup interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 706-719. [doi:10.1177/0146167201276006](https://doi.org/10.1177/0146167201276006)
- Vorauer, J. D.. (2003). Dominant groupmembers in intergroup interaction: Safety or vulnerability in numbers? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 498-511. [doi:10.1177/0146167202250917](https://doi.org/10.1177/0146167202250917)
- Vukovich Gy. (1962). A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása. *Demográfia*, 5, 288-314.

- Vukovich Gy. (2004). Népesedési folyamatok uniós összehasonlításban. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 121-136.
- Waller, W. (1938). *The family: a dynamic interpretation*. New York: Dryden.
- Winch, R. F. (1955). The theory of complementary needs in mate-selection: final results on the test of the general hypothesis. *American Sociological Review*, 20, 552-555. [doi:10.2307/2092563](https://doi.org/10.2307/2092563)
- Winch, R. F. (1963). *The modern family*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Wright, S. C., Aron, A., McLughlin-Volpe, T., Ropp, S. A. (1997). The Extended Contact Effect: Knowledge of Cross-group Friendships and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90. [doi:10.1037//0022-3514.73.1.73](https://doi.org/10.1037//0022-3514.73.1.73)